image not available

Digitized by Google

Digitized by Google

9
3-C
39

15-8-18
15 9.-3.C.39
d
20 ~~9-5-C-15~~

443

Digitized by Google

C. IVLII CAESARIS RERVM AB SE GESTARVM COMMENTARII.

Ad codicum uetustissimorum fidem summa diligentia castigati.

Reliqua sequens docebit pagella.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM LVGDVNI,

1546.

6. 35. A. 19

C. Iulij Cæsaris de bello Gallico lib. VII.
A. Hircij, siue Oppij de eodem bello Gallico liber unus.
C. Iulij Cæsaris de bello Ciuili Pompeiano lib. III.
A. Hircij, siue Oppij de bello Alexandrino lib. I.
Eiusdem de bello Africano lib. I.
De bello Hispaniensi incerti autoris lib. I.

Galliæ, ac Hispaniæ, Auarici, Alexiæ, Vxelloduni, Maßiliæ, ac Pontis in Rheno pictura. per Iucundum Veronensem.

Locorum, Populorum, Vrbium, Montium, ac Fluuiorum Galliæ nomina tum uetera, tum recentiora, copiosißimis indicibus explanata.

pyrenæi mõtes
emporiæ
rhoda
OR
sicoris fl.
gerunda
ilergetes
barchinon
ilerda
ausetani
lacetani
tarraco
octogesa
tertosa
minor
maior ins.
ebusa

V N-

uilla.
da.
ılga.
Sora.
montorium, Santa
fin de tierra.
uesca.
ſbona.
umentera.
ſ, Pampelona en Na-

ès.
Monte uedro.
il Segro.
tiua.
ıontorium, El Cabo
ente.
ragon.
l Tago.
Andaluſia.

IOAN. IVCVNDVS VERONEN. IVLIANO MEDICI S. P. D.

*

I diligentius quis consideret, Iuliane illustrißime, quot is, qui corrupta antiquorum scripta ut emendata in manus hominum exeant curat, labores exhauriat, quàm uerò nullius uel perexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat: admiretur profectò cur sibi quisquam id oneris assumat, quo in perferendo cùm maximè enitendum sit, minimam tamen mercedem consequatur. Quòd enim in alieno elaborat, neque suum aliquid ipse edit, id apud multos eiusmodi est, ut omnem quem pro laboribus meretur laudis fructum, intercipiat. Qui mihi quidem, si qui sunt, iniqui esse uidentur rerum æstimatores. Nihilo enim magis æquum eos sentire existimo, quàm si quis ei qui derelictũ cuiuspiam, ac sentibus occupatum agrum, suo labore expurgarit, coluerit'que, nullam tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. Elaborat certè is in alieno solo: labo-

rum tamen est quoddam iure præmium constitutum. Ac mihi quidem longè uidetur ... cus: atque eum qui munus hoc rectè exequatur, seu rei ipsius difficultatem spectes, seu quam inde literarum studiosi utilitatem consequantur, consideres, in primis laudandum censeo. Atque (ut uerè dicam quod sentio) non multò fortasse minus opus hoc existimo, quàm si ex te aliquid componas. Acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij. Latiore ibi campo euagari licet, angustißimis hîc finibus coërcemur. Ibi cùm ingenij habenas effuderis, ferri quocunque uolueris potes: hîc ingenio ita moderandum est, ut cùm maximè eo opus sit, circunscriptis tamen quibusdam terminis continendum sit. Non unum quodlibet solùm perlegendum, sed plurima conferenda exemplaria. Ex uaria lectione, non quæ tibi maximè placeat, eligenda: sed quæ cæteris autoris ipsius scriptis magis accommodata esse uideatur: ita ut illius tibi propè animus induendus sit. At uerò ita parcè, ubi quippiam corruptum sit, ex se aliquid addendum, ut nisi certißimis indicijs ducaris, (quæ quandoque tamen occurrunt) corrupta potius lectio relinquenda sit. Quæ omnia quanti laboris, quantæ industriæ sint, quilibet qui id experiatur, facillimè iudicabit. Vtilitatem uerò si consideres, multò hinc profectò maior reperietur. Atque hoc tamen ita

uelim

uelim accipi, uti à me dicitur. Neque enim tam ignarus rerum sum, uti quemlibet librum emendare (cùm multi præsertim sint quos corruptos esse expediat) utilius putem, quàm, si possis, tuum aliquid scribere: neque si talia quædam, qualia ea sunt quæ emendes, componere possis, hoc potius agendum: sed hoc dico, cùm permulta antiquorum sint scripta, quibus ne sperandum quidem nobis sit ut æquales esse possimus, cumq; omnis nostra Latinæ locutionis peritia inde emanet, eaq; corruptissima circumferantur: qui in eo uires intendit suas, ut emendatiora legantur, non solùm id agit, ut ipsa & intelligi melius, & libentius legi, sed id etiam non minus, ut rectius quoque, si quis quid scribere uoluerit, id agi possit. Ac tanquam qui turbidum aliquem cœno fontem, unde multi in omneis parteis riui deducantur, perpurgat, non id solùm facit, ut fons ipse nitidior sit, sed & ut riuuli quoque ipsi, qui lutulenti prius ac sordidi fluebant, puriore unda accepta, & aspectu gratiores, & potu suauiores fiant: sic is qui corrupta antiquorum scripta corrigit, quasi fontem ipsum perpurgat: nec id facit modò, sed ut ea etiam quæ à nobis edita, ab fonte illo quasi quidam riuuli deriuantur, elegantiora esse poßint. Non iniuria igitur, cùm id omne hinc sit, hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed ne ego dum id

 laudo

laudo, in quo ætatis plurimum consumpsi, me ipsum laudare uidear: de hoc satis, ac nimis fortasse multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eò fortasse magnificentius cuiquam uideri posit. Cùm enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis præmia, maximam tamen utilitatem studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi censendum est, tot nullo proposito præmio labores subire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te me tandem conuertam Iuliane illustrißime, C. Iulij Cæsaris Commentaria, cura nostra emendata, in manus eruditorum sub tuo nomine exeunt: quæ quantò reliquis quæ hactenus impressa circunferuntur, castigatiora sint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui. Conquisiui multa tota Gallia exemplaria: qua in prouincia (quòd multa eò semper ex Italia translata sunt, atque ea minus prædæ exposita ac bellis fuerunt) multò incorruptiora uolumina cuiusque generis reperiuntur. Contuli omnia, diligenter excußi. Neque meo tantùm iudicio contentus fui, sed cùm multa undique collegißem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorum'que ingenijs omnia subieci iudicanda: neque quicquam non perpensum. Ex quo effectum est, ut pauca admodum restent, quæ in suum nitorem restituta

non sint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget: nobis id satis sit egisse, ut perpauca omnino reliqua sint. Hos autem labores meos multis de causis tibi potissimùm dicandos duximus. Primò quidem, quòd tibi omnes omnium qui in literis uersantur, labores, lucubrationes'que, quodam gentilitio iure deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quæ semper literatos mirè fouit. Nam ut uetustiores prætercam, qui & ipsi tamen hoc magnificentissimè egerunt, Laurentius pater ita id enixè egit, ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum seculorum barbarie, in eum in quo nunc sunt gradum, tam Latinæ quàm Græcæ literæ prouectæ esse uideantur. Frater uerò ita semper literatos omnes amplexus est, uti non immeritò spes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit: eo ad summum pontificatus culmen euecto, non Christianam solùm Rempublicam felicem futuram, sed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorum incommodum sarciatur. Qua in re tu quoq; ita animatus cognosceris, ut non adiuturus fratrem solùm, non imitaturus patrem, sed & per te ipse totum hoc munus gesturus, & tantò omnes tuos superaturus sis, quantò illi cæteris excelluerunt. Ad hanc causam acce-

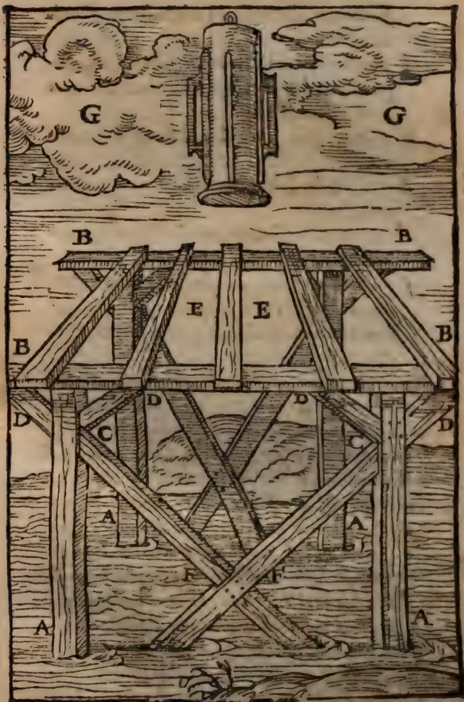
dit, quòd Iuliano Iulij Commentaria, quòd candidißimis animi tui moribus candidißimum hoc opus maximè conueniens uidetur munus: quod ego, neq; hoc solùm, sed quicquid in me ingenij est, quicquid in literis possum, tibi dedicare constitui, ac iam dedico. Aetate quidem ea sum, ut de me non multa tibi poßim promittere: sed natura ipsa fortasse, ut plerunque assolet, extremo hoc tempore subitum aliquod ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi seruiet, tibi consecrabitur. Tu interea hæc si ita uti speramus accipies, quoddam quasi currenti calcar addetur ad cætera quæ in animo habemus perficienda. Vale.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. IIII. *de bello Gallico pag. 143. & 207.*

Pontem eadem forma & ratione bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latißimum, rapidißimum, & altißimum: primùm in Menapijs contra Sicambros: deinde paululùm supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulùm ab imo

praacu

G
G
B
B
E
E
B
B
D
D
D
D
C
C
A
A
F
F
A
A

præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, &c.

b *Trabes bipedales immissæ super utraq; tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

c *Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

d *Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.*

e *Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes, totum opus contexebat.*

f *Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere cõiunctæ, uim fluminis exciperent.*

g *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immißis). Hunc locum sic corrigendum puto: Hæc utraq; insuper, bipedales trabes immissæ: hac ratione, ut Insuper sit præpositio, & Hæc utraque, sit accusandi casus. Quòd si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello Ciuili in expugnatione Massiliæ, his uerbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Sciat & Vitruuium in quinto, ubi agit de portibus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse

constru

constructionem: Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exaequetur cum margine & planitia puluini: deinde insuper eam exaequationem, pila, quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neq; sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed ut utraq; constent sensus scilicet & constructio, tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est quòd postquam Caesar descripsit modum figendi & adigēdi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quae trāsuersam totius pontis latitudinem perficiebant: & qua ratione immitti possent, & quo modo sustinerētur, docet, dicēs quòd super haec utraq;, id est super bina tigna, & ea quae in parte superiori, & ea quae in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissae, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir & ingenio & literis clarus, in suo IIII. lib. de architectura: qui eiusdem Caesariani pontis descriptionem repetēs, nō aliter

ei uā

ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus usus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum quibus circum se fluentes contineant uestes, traiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, ut quantò plus trahitur, tantò fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ seruantur: & ad sedendi usum cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, cò fortius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarißimè apparet in decimo, his uerbis: Tigna duo ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infrà: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparãdæ, amplioribus tignorum longitudinibus & crassitudinibus erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum uersationibus expediundum. Et libro primo, ubi de mœnibus disserit: Craßitudinem autem muri ita faciendam censeo, uti armati homines supra obuiam uenientes alius alium sine

imped

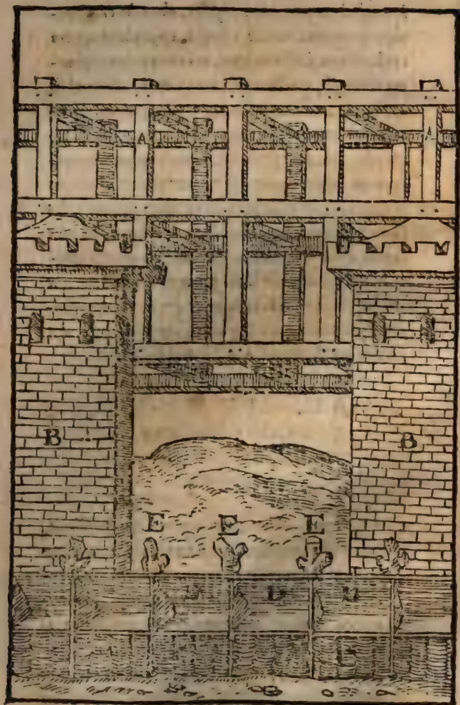
impeditione præterire poßint, dum in craßitudine perpetuæ taleæ oleaginæ ustulatæ quàm creberrimæ instruantur, uti utræq; muri frontes inter se, quemadmodum fibulis, his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. Huiusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum uallis utebantur, hodie quoq; & nos utimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glandium non uno loco tantùm, sed tota uallis mole resistamus, iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus & constructio uerborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VII. de Bello Gallico pag. 241 & seq.

Auaricum urbs Biturigum munitißima, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum tantùm & perangustum habebat aditum: quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia, qui

& ita

A
A
B
B
E
E
E

& ita describuntur à Cæsare, ut à mediocri quoq; ingenio intelligi poßit: nos duntaxat texturam trabium effinximus, farturis dimißis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci & aggeris uisæ fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VII. de Bello Gallico pag. 282. & 285.

Alexia oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse uidebatur. Huius collis radices sublucbātur duobus fluminibus duabus ex partibus. Cætera ex descriptione Cæsaris & ex hac figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri & uallo, quæ inter se distabant pedes LXXX.

b Plutei qui tegebant interuallum quod erat inter pinnas.

c Pinnæ quæ interstructæ erant inter pluteos.

d Cerui grandes positi inter pinnas aggeris

ad

A
C D B D C D B D
A
E
E
F
G
H
H
I
I
I
K
K
L
L
M

ad commissuras pluteorum & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites ascensum hostium & conatum omnem repellebant.

e Vallum cum lorica. Lorica enim ex cratibus uel storijs apponebatur uallo & aggeri, ne facilè harpagonibus uel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus.

f Fossa pedes quindecim lata & profunda, in qua per cãpestria loca & demissa, aqua ex flumine deriuabitur.

g Fossa alia item pedes quindecim lata & profunda, sicca & sine aquis.

h Stipites ex trũcis arborum, haud admodum firmis ramis abscißis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demißi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quò qui intrauerant, se ipsi acutißimis uallis induebant: hos Cippos appellabãt

i Stipites teretes feminis craßitudine, ab summo præacuti & præusti, demißiq; in scrobibus obliquè in quincuncem dispositis: hos ex similitudine floris Lilium appellabant.

k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terram infossæ mediocribus spatijs intermißis, omnibus locis disserebantur: hos hamos Stimulos appellabant.

l Fossa pedes X X. lata & profunda, directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ

munitiones distabant pedes quadringentos.
m *Alexia oppidum superius descriptum.*

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VIII. *de Bello Gallico pagina 325. & 328.*

a *Vxellodunum oppidum egregiè natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à prouincia Romanorum.*
b *Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius intercisis, auertit.*
c *Cupæ seuo, pice, scandulisq; completæ & ardentes ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.*
d *Vallum.*
e *Plutei.*
f *Flumen quod infimam uallem diuidebat & penè totum montem cingebat, atq; ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset.*
g *Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat: ex qua cùm tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.*

IOAN.

A
B
C
D
E
E
E
E
F
G

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. II. de Bello Ciuili pagina 402.

Maßiliæ descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

a *Maßiliæ mœnia & turres.*
b *Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionarijs extructa contra Maßiliensium eruptiones.*
c *Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ, præpendentes contra hostium tela atque tormenta, quibus, tecti milites turrim construebant.*
d *Summa contabulatio latereulis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.*
e *Musculus ab ipso Cæsare descriptus à turri lateritia ad suffodiendum & disijciendum hostium turrem, & murum.*
f *Mare alluẽs ferè ex tribus partibus urbem.*
g *Vallum.*
h *Plutei.*
i *Cerui.*
k *Pinnæ*

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

PRISCORVM GALLIAE POPVLORVM, VRBIVM,

Fluuiorum, Montium, perbreuis descriptio uulgari lingua reddita.

A

Accusiorum Colonia, Gratianopolis, oppidum. Grenoble, ou il y ha Parlement.
Aduatici, pop. le pays à l'entour de Bosleduc
Agatopolis, Monspessulanus, oppidum. Montpeslier.
Agendicum, opp. Sens, ou Prouins.
Aginnum, opp. Angolesme.
Agrippinenses, pop. ceulx de Coulogne.
Albaugusta, opp. Alby.
Albion, l'Isle d'Angleterre.
Alduasdubis, & Dubis, fluuius. le Doux.
Alexia, opp. Alesie en la duché de Bourgongne à nonnullis Luxeu en la Franche conté.
Allobroges, pop. Sauoye, & Dauphinois.
Alpes, les grandes montaignes separans la Gaule d'Italie.
Altisiodorum, oppidum. Auxerre.
Ambarri, pop. le pays à l'entour de Neuers.
Ambiani, pop. le pays à l'entour d'Amiens.
Ambiliates, po. le pays à l'entour d'Aurẽches
Ambiuariti, pop. Brabansons.

Ambrones,pop. le pays d'Ambrun.
Anatilorum, opp. Prouins en Brie.
Andes, & Andegauenses, populi. le pays d'Aniou.
Antipolis,opp. Ragny.
Antricum,oppidum, Chartres.
Antuacutum,& Antuerpia, oppi. Enuers. Anduuorp.
Aquæ Sextiæ, oppidum Aix en Prouence.
Aquitani,pop. & Aquitania pars Galliæ, Gascongne,& Guienne.
Aquisgranum,oppidum. Aix.
Arar,fluuius. La riuiere de Saone.
Arausij,oppidum. Orenge.
Arduenna,sylua. La forest Dardaine.
Arelate,Colonia Ro. Arles.
Aremici, & Artomici, seu Arecomici, pop. le pays d'Armignac.
Argentoratum, & Argentina, oppidum Strasbourg.
Argentuaria,& Columbaria,oppidum. Columbier en Elsas.
Armoricæ ciuitates. Les uilles qui sont en Bretaigne.
Aruerni,pop. pays d'Auuergne.
Atrebates pop. le pays l'entour d'Arras.
Auaricum,oppid. Chasteau neuf, ou Viarron en Berry.
Audomatum,oppidum. Langres.

Auenio,opp. Auignon.
Auenticum,opp. Auenche,au pays de Vaud.
Aulerci,pop. Heduorum clientes,Roane.
Augusta Asciorum opp. Aux en Guienne.
Augusta Rauracorum , oppid. Auguste sus Basle,pres le Rhin.
Augusta Romanduorum opp. Luxembourg.
Augusta Suessionum,opp. Soissons.
Augusta Treuirorum,opp. Triers.
Augustodunum,opp. Autun.
Augustonemetum,opp. Neuers.
Augustoritum,opp. Poictiers
Aulerci Orleans,ou Rohan.
Ausci,& Auscitani pop. le pays d'Aux.
Axona,fluuius. le Disne en Guyenne.

B

Bacenis,sylua. la forest noire,sylua nigra.
Batavi,pop. Hollandois
Belgæ, pop. & Belgica pars Galliæ, la Gaule Belgicque.
Belgium,opp. Beauuoys.
Bellocaßij,pop. le pays à l'entour de Bayeux.
Bellouaci,pop. le pays à l'entour de Beauuoys.
Betira,& Blitera opp. Besiers en Guyenne.
Bibracte. Beaulne en la duche de Bourgongne.
Bibrax,opp. Bray en la conté de Rhetel.
Bigerriones pop. Bierne,Bigorre.
Bituriges. le pays à lentour de Bourges.
Blannouij, populi le pays à l'entour de Sainct
Jean

Iean de Morienne.

Boij,pop.Borbonnoys, & Bauiere, ou Boëme en Alemagne.

Bonna,opp.Bonne pres Colongne ſus le Rhin.

Brachata Gallia,la Prouence.

Brannouices, populi, le ual de Morienne, ou Brianſonnois.

Burdigala, oppidum. Bordeaux, ou il y ha Parlement.

C

Cabillonum & Catalaunium opp. Chalons ſus Marne,& un aultre ſus Sone.

Cadetes,pop.le pays alentor de Chaſteaubriant en Bretagne.

Cæſaromagus,opp.Beauuois.

Cadurci, populi. le pays de Quercy, ou eſt Cahors.

Caleti, populi. le pays alentour de Calais port de Mer.

Caninefates.le pays de Gorckem en Hollande.

Cantabri, pop. Biſcaye, ou ceulx alentour de Cuſe en Guyenne.

Carcaſſo & Carcaſio,opp.Carcaſſonne.

Carnutes, populi. le pays alentour de Chartres.

Carpentoracte,opp.Carpentras.

Catuaci,ceulx du pays de Douay.

Celtæ pars Galliæ, ſelon Caſar tout le pays quī eſt entre la Belgique & Aquitaine.

Cemmenij montes, les Montagnes d'Auuergne.

Cenomani,pop.le Maine

Centrones.Centron au pays du Liege.

Centrones,pop.le pays de Tarentaise.

Cisalpina Gallia Romanis. a nous celle qui est dela les Monts.

Colonia Agrippinensium, oppid. Cologne sus le Rhin.

Comata Gallia. toutes les Gaules, excepté la Prouence,qui estoit dicte Brachata.

Condate,opp.Renes en Bretagne.

Condiuicum,oppidum.Nantes,uille capitale de Bretagne.

Condrusi.ceulx d'empres Aix entre Treet & Iuliers.

Curiosolitæ, populi. le pays de Cornoaille en Bretagne.

D

Daij, pop.le pays alentour Dax en Guyenne.

Diablintres, pop.le pays alentour de Leondoul en Bretagne.

Dinia,opp.Digne en Prouence.

Diuodurum, opp.Theonuille en Luxembourg, ou Metz en Lorraine.

Druentia,fluuius.Druence en Prouence.

Druidum ciuitas,Dreux pres de Chartres.

Ducona,opp.Cahors en Quercy.

Duriorigum,opp.Vanes en Bretagne.

Durocoterum,opp.Reims en Champagne.

E

Ebrodunum,opp.Ambrun.
Eburones,pop.le Liege.
Eburonices,pop.le pays d'Eureux.
Elauer,fluuius.Alier.
Elcebus,opp.Schlestat en Elsas.
Elusaberris,opp.Aux en Gascongne.
Equestris ciuitas,opp. Neufchastel en Suisse.
Essui,pop.Retelois oultre Tournay.

F

Forum Claudij,opp.Tarentaise.
Forum Segusianorum,opp.Bourg en Bresse.
Fossæ Marianæ,opp.Aigues mortes.

G

Gabali,opp.ceulx de Lodesue.
Garites.le pays d'Agenois en Guyenne.
Garoceli.ceulx d'empres Tarentaise.
Garumna ,flu. Garonne separant les Aquitains des Celtes,selon Cæsar.
Gebenna mons. la Montagne de Geneue , & selon aulcuns les Monts d'Auuergne.
Genabum,seu Mediolanum,opp.Orleans.
Geneua,opp.Geneue.
Gergobia,opp.Clairmont en Auuergne.
Gessoriacum.opp.Boulongne sus la Mer.
Gordunni,pop.Gantois.
Grinnes,pop.Cleuoys.
Grudij,pop.le pays alentour de Louain.

munitiones distabant pedes quadringentos.
m Alexia oppidum superius descriptum.

IOAN. IVCVNDVS
VERONENSIS IN LIB. VIII.
de Bello Gallico pagina 325. & 328.

a Vxellodunum oppidum egregiè natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à prouincia Romanorum.
b Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius intercisis, auertit.
c Cupæ seuo, pice, scandulisq; completæ & ardentes ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.
d Vallum.
e Plutei.
f Flumen quod infimam uallem diuidebat & penè totum montem cingebat, atq; ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset.
g Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat: ex qua cùm tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.

IOAN.

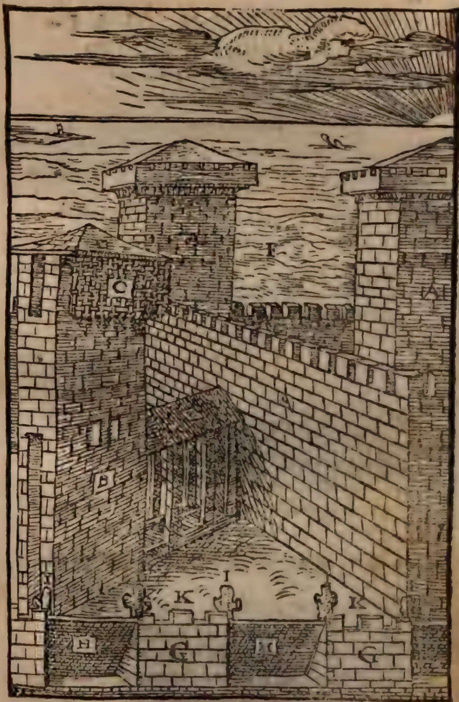

A
B
C
C
C
F
G
E
E
E
E
D

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. II. de Bello Ciuili pagina 401.

Maßiliæ descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

a *Maßiliæ mœnia & turres.*
b *Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionarijs extructa contra Maßiliensium eruptiones.*
c *Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ, præpendentes contra hostium tela atque tormenta, quibus, tecti milites turrim construebant.*
d *Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.*
e *Musculus ab ipso Cæsare descriptus à turri lateritia ad suffodiendum & disijciendum hostium turrem, & murum.*
f *Mare alluẽs ferè ex tribus partibus urbem.*
g *Vallum.*
h *Plutei.*
i *Cerui.*
k *Pinnæ*

MASS-

b 3

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

PRISCORVM GALLIAE POPVLORVM, VRBIVM, *Fluuiorum, Montium, perbreuis descriptio uulgari lingua reddita.*

A

Accusiorum Colonia, Gratianopolis, oppidum. Grenoble, ou il y ha Parlement.
Aduatici, pop. le pays à l'entour de Bosleduc
Agatopolis, Monspessulanus, oppidum. Montpeslier.
Agendicum, opp. Sens, ou Prouins.
Aginnum, opp. Angolesme.
Agrippinenses, pop. ceulx de Coulogne.
Albaugusta, opp. Alby.
Albion, l'Isle d'Angleterre.
Alduasdubis, & Dubis, fluuius. le Doux.
Alexia, opp. Alesie en la duché de Bourgongne à nonnullis Luxeu en la Franche conté.
Allobroges, pop. Sauoye, & Dauphinois.
Alpes, les grandes montaignes separans la Gaule d'Italie.
Altisiodorum, oppidum. Auxerre.
Ambarri, pop. le pays à l'entour de Neuers.
Ambiani, pop. le pays à l'entour d'Amiens.
Ambiliates, po. le pays à l'entour d'Aurēches
Ambinarii, pop. Brabansons.

Ambr

Ambrones, pop. le pays d'Ambrun.
Anatilorum, opp. Prouins en Brie.
Andes, & Andegauenses, populi. le pays d'Aniou.
Antipolis, opp. Ragny.
Antricum, oppidum, Chartres.
Antuacutum, & Antuerpia, oppi. Enuers. Anduuorp.
Aquæ Sextiæ, oppidum Aix en Prouence.
Aquitani, pop. & Aquitania pars Galliæ, Gascongne, & Guienne.
Aquisgranum, oppidum. Aix.
Arar, fluuius. La riuiere de Saone.
Arausij, oppidum. Orenge.
Arduenna, sylua. La forest Dardaine.
Arelate, Colonia Ro. Arles.
Aremici, & Artomici, seu Arecomici, pop. le pays d'Armignac.
Argentoratum, & Argentina, oppidum Strasbourg.
Argentuaria, & Columbaria, oppidum. Columbier en Elsas.
Armoricæ ciuitates. Les uilles qui sont en Bretaigne.
Aruerni, pop. pays d'Auuergne.
Atrebates pop. le pays l'entour d'Arras.
Auaricum, oppid. Chasteau neuf, ou Viarron en Berry.
Audomatum, oppidum. Langres.

Auenio,opp.Auignon.
Auenticum,opp.Auenche,au pays de Vaud.
Aulerci,pop.Heduorum clientes,Roane.
Augusta Asciorum opp. Aux en Guienne.
Augusta Rauracorum , oppid. Auguste sus Basle,pres le Rhin.
Augusta Romanduorum opp.Luxembourg.
Augusta Sueßionum,opp.Soissons.
Augusta Treuirorum,opp.Triers.
Augustodunum,opp.Autun.
Augustonemetum,opp.Neuers.
Augustoritum,opp.Poictiers
Aulerci Orleans,ou Rohan.
Ausci,& Auscitani pop.le pays d'Aux.
Axona,fluuius.le Disne en Guyenne.

B

Bacenis,sylua.la forest noire,sylua nigra.
Batauí,pop.Hollandois
Belgæ,pop.& Belgica pars Galliæ, la Gaule Belgicque.
Belgium,opp.Beauuoys.
Bellocaßij,pop.le pays à l'entour de Bayeux.
Bellouaci,pop.le pays à l'entour de Beauuoys.
Betiræ,& Blitera opp.Besiers en Guyenne.
Bibracte.Beaulne en la duche de Bourgongne.
Bibrax,opp.Bray en la conté de Rhetel.
Bigerriones pop.Bierne,Bigorre.
Bituriges le pays à lentour de Bourges.
Blannouij, populi le pays à l'entour de Sainct
Jean

Iean de Morienne.

Boij,pop.Borbonnoys, & Bauiere, ou Boëme en Alemagne.

Bonna,opp.Bonne pres Colongne sus le Rhin.

Brachata Gallia,la Prouence.

Brannouices, populi, le ual de Morienne, ou Brianʃonnois.

Burdigala, oppidum. Bordeaux, ou il y ha Parlement.

C

Cabillonum & Catalaunium opp. Chalons sus Marne, & un aultre sus Sone.

Cadetes,pop.le pays alentor de Chasteaubriant en Bretagne.

Caesaromagus,opp.Beaunois.

Cadurci, populi. le pays de Quercy, ou est Cahors.

Caleti, populi. le pays alentour de Calais port de Mer.

Caninefates.le pays de Gorckem en Hollande.

Cantabri, pop. Biscaye, ou ceulx alentour de Cuse en Guyenne.

Carcasso & Carcasio,opp.Carcassonne.

Carnutes, populi. le pays alentour de Chartres.

Carpentoracte,opp.Carpentras.

Catuaci,ceulx du pays de Douay.

Celtae pars Galliae, selon Caesar tout le pays qui est entre la Belgique & Aquitaine.

Cemmenij montes. les Montagnes d'Auuergne.

Cenomani,pop.le Maine

Centrones.Centron au pays du Liege.

Centrones,pop.le pays de Tarentaise.

Cisalpina Gallia Romanis. a nous celle qui est dela les Monts.

Colonia Agrippinensium, oppid. Cologne sus le Rhin.

Comata Gallia. toutes les Gaules, excepté la Prouence,qui estoit dicte Brachata.

Condate,opp.Renes en Bretagne.

Condiuicum,oppidum.Nantes,uille capitale de Bretagne.

Condrusi.ceulx d'empres Aix entre Trect & Iuliers.

Curiosolitæ, populi. le pays de Cornoaille en Bretagne.

D

Datij,pop.le pays alentour Dax en Guyenne.

Diablintres,pop.le pays alentour de Leondoul en Bretagne.

Dinia,opp.Digne en Prouence.

Diuodurum, opp.Theonuille en Luxembourg, ou Metz en Lorraine.

Druentia,fluuius.Druence en Prouence.

Druidum ciuitas,Dreux pres de Chartres.

Ducona,opp.Cahors en Quercy.

Duriorigum,opp.Vanes en Bretagne.

Duroc

Durocoterum,opp.Reims en Champagne.

E

Ebrodunum,opp.Ambrun.
Eburones,pop.le Liege.
Eburonices,pop.le pays d'Eureux.
Elauer,fluuius.Alier.
Elcebus,opp.Schlestat en Elsas.
Elusaberris,opp.Aux en Gascongne.
Equestris ciuitas,opp. Neufchastel en Suisse.
Essui,pop.Retelois oultre Tournay.

F

Forum Claudij,opp.Tarentaise.
Forum Segusianorum,opp.Bourg en Bresse.
Fossæ Marianæ,opp.Aigues mortes.

G

Gabali,opp.ceulx de Lodesue.
Garites.le pays d'Agenois en Guyenne.
Garoceli.ceulx d'empres Tarentaise.
Garumna ,flu. Garonne separant les Aquitains des Celtes,selon Cæsar.
Gebenna mons. la Montagne de Geneue , & selon aulcuns les Monts d'Auuergne.
Genabum,seu Mediolanum,opp.Orleans.
Geneua,opp.Geneue.
Gergobia,opp.Clairmont en Auuergne.
Gessoriacum.opp.Boulongne sus la Mer.
Gordunni,pop.Gantois.
Grinnes,pop.Cleuoys.
Grudij,pop.le pays alentour de Louain.

H

Harudes, populi. le pays alentour de Constance en Alemagne.
Hedui, populi. le pays alentour d'Autun en Bourgongne.
Heluij, pop. le pays d'Albigeois.
Heluetij, pop. les Suisses.
Herculis portus, opp. Ville Franche.
Hisara fluuius, Lisere.

I

Iatinum, opp. Meaulx.
Itius portus. Calais port de Mer.
Iuliobona, opp. Honfleur en Normandie.
Iuliomagus, opp. Angiers.
Iura mons & iurassus. la Iou, ou les Monts Sainct Claude.

L

Latobrigi, ceulx d'aupres Losanne.
Leman9 lacus. le Lac de Geneue, et de Losanne.
Lemouices, pop. Lymosins.
Lepontij, Grysons.
Lexobij, & Lexouij, pop. le pays alentour de Lysieux.
Ligeris, flu. Loire.
Lingones & Longones, pop. le pays alentour de Langres.
Lugdunum. antea Insula, opp. Lyon.
Lutetia & Leucotetia, oppid. Paris, chef & Court souueraine de France.

M

M

Mandubij, pop. le pays alentour d'Alesie en la duché de Bourgongne.

Maßilia, opp. Marseille.

Matiscon, opp. Mascon sus Saone.

Matrona, fluuius. Marne, separant en partie auec Seine, les Belges d'auec les Celtes, selon Cesar.

Mediolanum & Mediolanium, op. Xainctes.

Mediomatrices, populi. le pays alentour de Metz en Lorraine.

Meldæ & Meldenses, populi. le pays alentour de Meaulx.

Melodunum, opp. Melun sus Seine

Menapij, pop. Gueldres & Cleues.

Moguntiacum & Moguntia, opp. Maience sus le Rhin.

Morini pop. le pays alentour de Terouenne.

Mosa fluuius. la Meuse.

Mosella, fluuius. Moselle.

N

Nancium, opp. Nancy en Lorraine.

Nannetes, pop. le pays alentour de Nantes en Bretagne.

Nantuates, siue Antuates, rectius Vautuates, pop. le pays de Vaud.

Narbo, seu Martius Narbo, colonia Romanorum, opp. Narbonne.

Nemausum Colonia. Nimes.

Nemetes, populi. le pays alentour de Spire sus le Rhin.

Neruij,pop.ceulx d'alentour de Tournay.

Neustrij,pop.& Neustria.Normandie.

Nitiobriges,pop.le pays alentour de Montpeslier, Vzes.

Neodunum,opp.Leondul en Bretagne.

Neomagus,opp.Nogens sus Seine.

Nouiodunum,opp.Noion.

O

Octodurum,opp.Syon en Valloys.

Olbia,opp.Aires en Prouence.

Osißini,populi. le pays de Landriguer en Bretagne.

P

Parisij,pop.le pays alentour de Paris.

Petrocorij,pop.Perigordins.

Pictones,pop.le pays alentour de Poictiers.

Pictonum promontorium.Poictou.

Pleumosij,pop.Flandrois.

Pyrenæi montes.les Monts Pyrenees,les monts de Foez,separans la Gaule des Espagnes.

R

Ratiastum,opp.Lymoges.

Rauraci,pop.le pays alentour de Basle.

Regiacum,opp.Arras.

Rhedones, populi le pays alentour de Renes en Bretagne.

Rhenus, fluuius. le Rhin separant la Gaule d'A

d'Alemagne.

Rhemi, populi. le pays alentour de Reims en Champagne.

Rhodanus, fluuius. le Rhosne.

Rutheni, pop. le pays alentour de Rhodez.

Rotomagus, opp. Rouen, Chef de Normandie, ou il y ha Parlement.

S

Sabis, fluuius. Sambre.

Santones & Xantones, pop. Xaintongeois.

Santonum portus, opp. la Rochelle.

Sebusiani & Segusiani, pop. la Bresse.

Sallyes, pop. le pays alentour d'Arles.

Samarobriga, seu Samarobrina, op. Cambray.

Scaldis, fluuius. Lescbault.

Sedusij & Seduni, po. le pays alentour de Syon en Valloys pres les Alpes.

Senones, populi uetustißimi Galliæ. le pays alentour de Sens.

Segalauni, pop. le pays alentour de Valence en Daulphine.

Segodunum, opp. Rhodez.

Sequana, fluuius. la Seine separant les Belges en partie auec Marne, des Celtes, selon Cesar.

Sequani, postea Burgundi, populi. Bourgongnons.

Sicambri, pop. Gheldrois.

Sicor portus. Lusson.

Stauia,opp. Estauyer au pays de Vaud.
Suessiones,pop. le pays alentour de Soissons.

T

Tarbelli, populi. le pays alentour de Tarbe en Bigorre, ou ceulx de Bayonne.
Tarusates pop. le pays alentour de Turse.
Tauriscon, opp. Tarrascon.
Tauroëntium, opp. Tollon en Prouence.
Tectosages, pop. le pays de Languedoc.
Templum Veneris. Cap de Creux.
Tigurinus pagus. Zurich en Suisse.
Togata Gallia. la Gaule de la les Monts.
Tolosates. pop. le pays alentour de Tolouse, ou il y ha Parlement.
Traiectum, opp. Vtrech.
Treca, opp. Troye en Champagne.
Treuiri, pop. le pays alentour de Triers.
Tribores. Cherbourg en Normandie.
Tribotes, seu Triboces, pop. le pays alentour de Strasbourg.
Tullingi, populi. le pays alentour de Toul en Lorraine.
Turones, populi. le pays alentour de Tours sus Loire

V

Valentia, opp. Valence au Daulphiné.
Vangiones, pop. le pays alentour de Vormes sus le Rhin.
Varus, flu. le Var: separant la Gaule d'Italie

pres de Nice.

Vellaudunum op. Villeneufue en Lorraine.

Vellaunij po. Vellaye, sainct Fleur.

Veneris portus, seu Aphrodiseum, Cap de Creux.

Veneti pop. le pays alentour de Vannes en Bretaigne.

Veromandui po. Vermandois en Picardie.

Vertodunum op. Verdun en Lorraine.

Veragri po. le pays alentour de S. Maurice.

Verbigenus pagus Heluetiorum, Orbe au pays de Vaud.

Vesontio op. Besançon en la Franche conté.

Vibisci po. ceulx d'alentour de Bordeaux.

Vienna op. Vienne en Daulphiné.

Virodunum op. Verdun sus Sone.

Vnelli po. le pays du Perche.

Vogesus mons, les Mons de Voge en Lorraine.

Volcæ po. le pays alentour de Montpeslier, ou d'Auignon.

Vxellodunum op. Cadenac en Quercy.

Stauia,opp.Estauyer au pays de Vaud.
Suessiones,pop.le pays alentour de Soissons.

T

Tarbelli, populi. le pays alentour de Tarbe en Bigorre,ou ceulx de Bayonne.
Tarusates pop.le pays alentour de Turse.
Tauriscon,opp.Tarrascon.
Tauroëntium,opp.Tollon en Prouence.
Tectosages,pop.le pays de Languedoc.
Templum Veneris.Cap de Creux.
Tigurinus pagus.Zurich en Suisse.
Togata Gallia.la Gaule de la les Monts.
Tolosates.pop.le pays alentour de Tolouse, ou il y ha Parlement.
Traiectum,opp.Vtrech.
Treca,opp.Troye en Champagne.
Treuiri,pop.le pays alentour de Triers.
Tribores.Cherbourg en Normandie.
Tribotes,seu Triboces,pop.le pays alentour de Strasbourg.
Tullingi, populi. le pays alentour de Toul en Lorraine.
Turones, populi.le pays alentour de Tours sus Loire

V

Valentia,opp.Valence au Daulphiné.
Vangiones, pop.le pays alentour de Vormes sus le Rhin.
Varus, flu.le Var:separant la Gaule d'Italie

pres de Nice.
Vellaudunum op. Villeneufue en Lorraine.
Vellaunij po. Vellaye, sainct Fleur.
Veneris portus, seu Aphrodiseum, Cap de Creux.
Veneti pop. le pays alentour de Vannes en Bretaigne.
Veromandui po. Vermandois en Picardie.
Vertodunum op. Verdun en Lorraine.
Veragri po. le pays alentour de S. Maurice.
Verbigenus pagus Heluetiorum, Orbe au pays de Vaud.
Vesontio op. Besançon en la Franche conté.
Vibisci po. ceulx d'alentour de Bordeaux.
Vienna op. Vienne en Daulphiné.
Virodunum op. Verdun sus Sone.
Vnelli po. le pays du Perche.
Vogesus mons, les Mons de Voge en Lorraine.
Volcæ po. le pays alentour de Montpeslier, ou d'Auignon.
Vxellodunum op. Cadenac en Quercy.

DE DIVISIONE TOTIVS GALLIAE.

RINCIPIO *Commentariorum Iulij Caesaris, Galliae posita est diuisio: quae cùm minus plena, nec perfecta sit, uidetur paulò altius repeti debere. Regnabat Tarquinius Priscus* V. *Romanorum Rex, annis ante Vrbem captam circiter ducentis, cùm Galli minuendae multitudinis gratia Alpes transgressi, mediam propè Italiam occuparunt. Itaque duplicem Romani fecere Galliam, & Cisalpinam, in quam commigrarant: & Transalpinam, è qua uenerant. Caesar elegantius, ut alia multa, propter Alpes interiectas, ulteriorem, & citeriorem Galliam dixit. Quae illis erat Cisalpina, hanc quoque diuiserunt, Pado amne intersecante: ut quae ad Apenninum esset conuersa, Cispadana diceretur, quam Boij Galliae populi tenuere: quae uerò ad Alpes extensa esset, Transpadana: quam eandem Bellouesus dux expeditionis habuit. Post Vrbem captam, Galli cum Romanis, ut apud Iosephum doctum hominem & diligentem scriptum est, octoginta per annos uario Marte decertarunt. Interea Romani in uestium & cultus uarietate, populorum Galliae discrimen*

men notârunt: & eos quidem quòs in Italia consedisse diximus, propter togas, quibus ad Romanorum similitudinem uterentur, Togatos dixerunt, & Galliam Togatam. Qui uerò mediterraneo mari propinqui essent (in quorum agro posita fuit ad litus Massilia, Græcorum colonia, urbs celebris quondam & potens, atque eruditißimis hominibus, liberalißimisq; studijs affluens, perpetuo fœdere cum Romanis coniuncta, & proinde notior) à uestibus breuioribus, terroriq; incutiendo, ut scribit Diodorus, accommodatis, quas patrio sermone Brachas appellarũt, Brachati Galli, & Brachata Gallia nomen accepit. Reliquos Galliæ populos longius ad Oceanum conuersos, incognitos adhuc, nec regione illorum peragrata, omnes uno & eodem nomine à promißis comis, quas studiosè alerent, Comatos dixerunt. Iam uerò cùm Romani externis bellis aucti & confirmati essent, superatis etiam Alpibus loca finitima occuparunt: Q. Fabius cum Allobrogibus, Cn. Domitius cum Aluernis, acerba & diuturna bella, ut scribit M. Tullius, gesserunt. Arelate, & Martius Narbo, Romanorum coloniæ, in Galliam Brachatam translatæ sunt: quibus deducendis patrem Tiberij adlectum fuisse, autor est Tranquillus. Itaque tractum à Geneua ueteri & nobili oppido ad Pyrenæos montes

extensum, Prouinciam appellauere; bello partas regiones ita uocare soliti. Pars maritima ad hanc ætatem Prouinciæ nomen retinuit: cuius tanta soli fuit ubertas, ut Plinius alteram quasi Italiam uocet. Reliqua omnis Gallia, citerioris & Togatæ, ulterioris & Comatæ nomina retinuit. Heluetijs non ita multò pòst, pro multitudine hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrantibus, in animo fuit toto exercitu in Santonum fines (populi sunt Aquitaniæ Oceano finitimi) commigrare. Cæsar Romæ obtinuit, ut eosdem per Prouinciam iter facere prohiberet. sic & totam Galliam bello tentaret. Ad eam rem conficiendam primò quinquennium, pòst aliud decretum est. Ille multo rerum usu, & magnarum artium disciplinis præclaré etiam à puero instructus, Galliæ totius situm, mores, ac uitæ instituta, unus omnium diligentissimè notauit, & Galliam Romanis tum ignotam, certius explicuit, rebus à se gestis in Commentarios relatis. Quibus in libris ex fluuiorum distinctione aptior partitio esse uidetur. Itaque omnem Galliam in treis parteis diuisam tradit, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui patria lingua Celtæ, Romana Galli dicebantur. Gallos ab Aquitanis Garumnam flumen, à Belgis Matronam & Se-

quanam

quanam diuidere: quæq; paulò accuratius & explicatius postea repetit. Hac in diuisione Prouinciam, quæ latissimè, ut modò dictũ est, patebat, quòd ea Populo Romano pacata esset, prætermisit. Sed postea Octauium Augustum, optimarum artium studiis liberalissimis honestissimisq; egregiè, ut decebat tantum Imperatorem, cumulatum, edicto orbem terrarum emensum fuisse sacræ etiam literæ meminerunt: & is quidem, ut apud Strabonem scriptum extat, Galliam aliter partitus est, primùm inserta, ut uidetur, quam Iulius excluserat, Prouincia: dein Celtarum nomine, quod uniuersæ genti commune esset, sublato: pòst Aquitania, quæ una partium Galliæ angustioribus terminis circunscribi uidebatur, amplificata: adiectis aliquot oppidis quæ Garumnæ & Ligeri fluminibus interiacerent. Atque ita quadripartitam fecit omnem Galliam quæ nobis est citerior. Belgica & Aquitania priscum nomen retinuere: introduxit Lugdunensem, & Narbonensem, deducto nomine à duabus nobilissimis ciuitatibus, & rerum omnium copia & emporio florentissimis. Hanc eandem partitionem, ut omniũ perfectissimam, clarissimos Geographos sequi uidemus, ex Græcis Strabonem & Ptolemæum, ex Latinis C. Plinium. Consequentibus autem temporibus, cùm rerum summa

per varios Imperatores administraretur, in multò plures Prouincias omnis Gallia distributa est. Et sanè Ammianus Marcellinus & Sextus Rufus in XVIII. Prouincias, addita Britanniæ insula, diuisam fuisse Galliam tradiderunt. Erant hæc pauca, quæ his Commentarijs præmitti debere duximus. Locus quidem esset plura explicare: quod certè faceremus, nisi illa maius opus desiderarent.

ALDVS LECTORI SAL.

ETsi potes studiose lector per te ipse legẽdo cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum abse gestarum confecerit Commentarios, tum & quos & quot confecerit: tamen non inutile futurum existimaui, si hic id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum imperio fuit, octo libris scriptæ sunt, primo, & reliquis usque ad octauum ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello Ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius, quàm præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hircio, qui

& de

& de bello Alexandrino, & Africano. Commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest: ibi enim sic ait: Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis contexui, nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci usque ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hircius gesta Cæsaris usque ad illius uitæ exitum, ergo reliqui Commentarij præter decem supradictos Cæsaris, esse illius uidentur, nec extare quidem, quæ scripsit, omnia: quandoquidem usque ad exitum uitæ Cæsaris scripsisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensi, non modò non esse Hircij dixerim, sed ne eruditi quidem cuiusquam. Sunt enim admodum quam inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Cæsaris Commentarijs quid senserit M. Tullius in libro de Claris Oratoribus, operæpretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba: Commentarios scripsit ualde quidem probandos: nudi sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse

fecit, qui illa uolunt calamiſtris inurere: ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud inſuper addiderim, bonam partē eorum, quæ his Commentarijs ſcripta ſunt, haberi etiam in epiſtolis M. Tullij ad Atticū: in quibus, cùm quid noui geſtum erat à Cæſare, ſtatim Atticum, Quintum'ue Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id quod maximo teſtimonio eſt, ueriſsima eſſe, quæcunque his Commentarijs ſcripta habentur.

Vale.

Venetijs, Menſe Nouemb.

M. D. XIII.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER PRIMVS.

ALLIA est omnis diuisa in partes treis: quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus, inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana diuidit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea quòd à cultu atq; humanitate prouinciæ longissimè absunt, minimeq; ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea quæ ad effœminandos animos pertinent, important: proximiq; sunt Germanis qui trans Rhenum incolunt, quibus cum continẽter bellum gerunt. Qua de causa Heluetij quoq; reliquos Gallos uirtute præcedunt, quòd ferè quotidianis prælijs cum Germanis contẽdunt, cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus

bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetúrq; Garūna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam ab Sequanis & Heluetijs flumen Rhenum: uergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani quæ ad Hispaniam pertinet, spectat, inter occasum solis, & Septentriones. Apud Heluetios longè nobilißimus fuit & ditißimus Orgetorix. Is M. Messala, & M. Pisone Consulibus regni cupiditate inductus, coniuratione nobilitatis fecit: & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: perfacile esse, cùm uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hòc facilius eis persuasit, quòd undiq; loci natura tuti Heluetij continerentur, una ex parte flumine Rheno latißimo atq; altißimo, qui agrū Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altißimo, qui est inter Sequanos & Heluetios: tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus latè uagarentur, & minus facilè finitimis bellū inferre possent. Qua de causa homines bellādi

cupidi

cupidi, magno dolore afficiebãtur. Pro multitudine autẽ hominum, & pro gloria belli atq; fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patebãt. His rebus adducti, et authoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare. Iumentorũ & carrorũ quàm maximum numerum coëmere, sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumẽti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem & amicitiã confirmare. Ad eas res conficiendas bienniũ sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionẽ lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio Sequano (cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à Senatu populoq; Romano amicus appellatus erat) ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: itemq; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci (qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat) ut idem conaretur, persuadet: eiq; filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ

plurimũ

plurimum Heluetij possent: se suis copijs suoq; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & iusiurandum dant: & regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam ad hominum millia decem undiq; coëgit: & omnes clientes, obæratosq; suos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. Cùm Ciuitas ob eam rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinemq; hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neq; abest suspicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt: frumentum omne, præterquam quod secum portaturi erant, comburunt: ut domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia peri-

cula

cula subeunda essent. Trium mensium molita cibaria sibi unumquenq; domo efferre iubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis uicisq; exustis, una cum his proficiscantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, vix quà singuli carri ducerentur: mons autem altißimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram multò facilius atq; expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur. Extremum oppidum Allobrogum, proximumq; Heluetiorum finibus, Geneua est: ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum Romanum uiderentur, existimabant: uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicũt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniãt. Is dies erat ad V. Calendas Apriles, L. Pisone, Aulo Gabinio Cõsulibus. Caesari cum

ri cùm id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab Vrbe
6. proficisci, & quàm maximus potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit, & ad Ge-
5. neuam peruenit: prouinciæ toti, quàm maximum potest, militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem qui erat ad Geneuam, iubet rescindi.
Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis: cuius legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant: qui dicerent sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quòd nullum aliud iter haberent: rogarentq́; ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat Lucium Cassium Consulem occisum, exercitumq́; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen ut spatium intercedere possit, dum milites quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum: si quid uellent, ad Idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione quam secum habebat, militibusq́; qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumẽ Rhodanum influit,

influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia passuum decem & nouem murum in altitudinem pedum sedecim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quò facilius, si se inuito transire conarentur, prohibere posset. Vbi ea dies quam constiterat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt: negat se more & exemplo populi Romani posse iter ulli, per prouinciam dare: & si uim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq; compluribus factis, alijs uadis Rhodani quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrũpere possent, conati, operis munitione, & militũ cõcursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant. Iis cùm sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dunnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimùm poterat, & Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat: & quàm plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat. Itaque rem suscipit, & à Se-

quanis impetrat ut per fines suos Heluetios ire patiantur: obsidesq; uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetij, ut sine maleficio & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos populi Romani inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, Titum Labienum legatum præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus cōtendit, duasq; ibi legiones conscribit: & treis, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit: & quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpeis erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prælijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias & fines Se-

quæ

quanorum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorumq; agros populabantur. Hedui cùm se suaq; ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut penè in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint. Eodem tempore quo Hedui, Ambarri quoque necessarij & consanguinei Heduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese depopulatis agris non facilè ab oppidis uim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos possessionesq; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Heluetij ratibus ac lintribus iunctis transibant. Vbi per exploratores Cæsar certior factus est, treis iam copiarum parteis Heluetios id flumen traduxisse, quartam ferè partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia uigilia cùm legionibus tribus è castris

profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos & incopinanteis aggressus, magnam partem eorum concîdit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas sylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cùm domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. Ita siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quòd eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cùm id quod ipsi diebus XX. ægerrimè confecerant ut flumen transirent, Cæsarem uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: si pacē populus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atq; ibi

futu-

futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque uoluisset. Sin bello persequi perseueraret, reminisceretur & ueteris incommodi populi Romani, & pristinæ uirtutis Heluetiorum. Quòd improuisò unum pagum adortus esset, cùm hi qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quàm dolo, contenderent, aut insidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is locus ubi constitissent, ex calamitate populi Romani, & internecione exercitus, nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eò sibi minus dubitationis dari, quòd eas res quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eò grauius ferre, quò minus merito pop. Rom. accidissēt: qui si alicuius iniuriæ sibi cōscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eò deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quòd si ueteris contumeliæ obliuisci uellet: num etiam recentium iniuriarum, quòd eo inuito iter per prouinciam per uim tentassent, quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges uexassent, memoriam deponere posset? Quòd sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodq; se tandiu impunè tulisse in-

iurias admirarentur, eòdem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quò grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cùm ea ita sint: tamen si obsides ab his sibi dentur, uti ea quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs quas ipsis socijsq; eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cũ his pacem esse facturum. Diuico respondit, ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouẽt. Idem Cæsar facit: equitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quẽ ex omni prouincia, & Heduis, atq; eorum socijs coactum habebat, præmittit, qui uideant quas in parteis hostes iter faciant. Qui cupidius nouißimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt: & pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Heluetij, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex nouissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat, in præsentia hostem rapinis papulationibus'que

probi

prohibere. Ita dies circiter X V. *iter fecerunt, uti inter nouißimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia sub Septentrionibus, ut antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterant: à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui: conferri, comportari, adesse dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco & Lisco, qui summo magistratui præerant (quem Vergobretum appellant Hedui: qui creatur annuus, & uitæ necisq; in suos habet potestatem) grauiter eos accusat, quòd cùm neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur: præsertim cùm magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit. Multò etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione*

Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit, esse nonnullos, quorum authoritas apud plebē plurimū ualeat, qui priuatim plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa atq; improba oratione multitudinem deterrere ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum quàm Romanorum imperia præferre: neque dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi: ab iisdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos à se coërceri non posse: quinetiam quòd necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit: & ob eam causam quandiu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat: sed quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit: Liscum retinet: quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit liberius, atq; audacius. Eadem secretò ab aliis quærit: reperit esse uera: ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia: cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria, reliquaq; omnia Heduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea quòd illo

licente

licente contra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neque solùm domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilißimo ac potentißimo collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem & Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius sit imminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Siquid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios uenire: Imperio populi Rom. non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, initium fugæ prælij equestris aduersi paucis antè diebus, à Dumnorige atque eius equitibus factum esse (nam equitatui quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat) eorumq; fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspiciones certißimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quòd obsides inter

eos dandos curasset quòd ea omnia non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quòd à magistratu Heduorum accusaretur: satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. Nam ne eius supplicio, Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque prius quàm quicquam conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse de eo causa cognita statuat, uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit nequid grauius in fratrem statueret: scire se illa esse uera, nec quenquam ex eo plus quàm se doloris capere, propterea quòd cùm ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescen-

tiam posset, per se creuisset: quibus opibus ac neruis non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione uulgi commoueri, quòd siquid ei à Cæsare grauius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: quæ ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cùm pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexterā prehendit: consolatus rogat finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquum tempus omneis suspiciones uitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibus'cum loquatur, scire posit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent misit. Renunciatum est facilem esse. De tertia uigilia T. Labienum legatum properè cum duabus legionibus, & iisdem ducibus qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet: quid sui

consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, quiq; in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cùm summus mons á T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neq; (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni, cognitus esset: Considius equo admisso ad eum accurrit: dicit montem quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra uisæ essent, ut undique uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælioq; abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognouit & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat interuallo, hosteis sequitur, et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie eius diei, quòd omnino biduum supererat, cùm exercitui

frum

frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copiosißimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimauit: & iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilij decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Heluetij, seu quòd timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quòd pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atq; itinere conuerso, nostros à nouißimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumq;, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor ueteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his qui in superiore acie constiterant, muniri iußit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi confertißima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostram

stram aciem successerunt. Cæsar primùm suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites è loco superiore pilis mißis facilè hostium phalangem perfregerunt: ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cùm ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis commodè pugnare poterant: multi ut diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem uulneribus defeßi, & pedem referre, & quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter X V. agmen hostium claudebant, & nouißimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggreßi circumuenere. Id conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuersa signa bipartitò intulerunt: prima ac secunda acies ut uictis ac summotis resisteret, tertia ut uenientes sustineret. Ita ancipiti prælio diu atq; acriter pugnatũ est. Diutius cùm sustinere nostrorum impetum non possent, alteri se (ut acceperant)

rant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio cùm ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros rotasq́;, mazaras ac tragulas subijciebant, nostrosq́; uulnerabant. Diu cùm esset pugnatum, impedimentis castrisq́; nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filijs captus est. Ex eo prælio circiter hominum millia C X X X. *superfuerunt, eaq́; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermisso: in fines Lingonum die quarto peruenerunt, cùm & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas nuntiosq́; misit, ne eos frumento, ne'ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cùm eum in itinere conuenissent, seq́; ad pedes proiecissent, suppliciterq́; locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum*

uentum expectare iußiſſet, paruerunt. Eò poſtquam Cæſar peruênit, obſides, arma, ſeruos qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermiſſa, circiter hominū millia ſex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, ſiue timore perterriti, ne armis traditis ſupplicio afficerentur: ſiue ſpe ſalutis inducti, quòd in tanta multitudine dedititiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent, prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreßi, ad Rhenum fineſq; Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſciuit: quorum per fines ierant, his ÿs *uti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe uellent, imperauit. Reductos, in hoſtium numero habuit: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos, in fines ſuos unde erant profecti, reuerti iußit: & quòd omnibus frugibus amißis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut his frumenti copiam facerent: ipſos, oppida, uicoſq; quos incenderant, reſtituere iußit. Id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum unde Heluetij diſceſſerant, uacare: ne propter bonitatem agrorum, Germani qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Heluetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ prouinciæ Allobrog*

brogibusq; essent. Boios petentibus Heduis, quòd egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, eosq; postea in parem iuris libertatisq; conditionem atque ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresq;: quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. Ex his qui arma ferre possent, ad millia XCII. Sūma omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum qui domum redierunt censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati principes ciuitatum ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Rom. ab his pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quàm populi Rom. accidisse, propterea quòd eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioq; potirentur.

tirentur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq; ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq; Cæsaris uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iureiurando nequis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterunt, petieruntq; uti sibi secretò & in occulto de sua omniumq; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere & laborare, ne ea quæ dixissent, enuntiarentur, quàm uti ea quæ uellent, impetrarent: propterea quòd si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cùm tantopere de potentatu inter se multos annos cōtenderent, factum esse uti ab Aruernis Sequanisq; Germani mercede accerserentur. Horum primò circiter millia X V. Rhenum transisse: posteaquam

agros

agros & cultum & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum. Cum his Heduos eorumq; clientes semel atq; iterum armis contendisse, magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prælijs calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, & populi Rom. hospitio atq; amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilißimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq; obsides repetituros, neque auxilium à Populo Rom. imploraturos, neque recusaturos quò minus perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit ut iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, quàm Heduis uictis accidisse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupasset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus antè, Harudum millia hominum

uigintiquatuor ad eum uenissent, quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent. Neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus, cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum sit ad Magetobriæ, superbè & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, siqua res non ad nutum aut ad uoluntatem eius facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare populoq; Rom. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq;, quæcunq; accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat. Cæsarem uel autoritate sua atq; exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine Pop. Rom. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur: Galliamq; omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes qui aderant

rant, magno fletu auxilii à Cæsare petere cœperunt. Animaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent, sed tristes capite demisso terrā intueri. Eius rei quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsiuit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cùm ab his sæpius quæreret, neq; ullam omnino uocem exprimere possent: idem Diuitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorem & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem, uelut si coràm adesset, horrerent, propterea quòd reliquis tantùm fugæ facultas daretur: Sequanis uerò, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorumq; oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferēdi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis confirmauit, pollicitusq; est eam rem curæ sibi futuram magnam se habere spem, & beneficio suo & autoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs factur ū. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eā rem cogitandā & suscipiendā putaret: in primis quòd Heduos fratres cōsanguineosq; sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute atq; in ditione uidebat Germanorum teneri,

 eorum

eorumq; obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio Populi Rom. turpissimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, Populo Rom. periculosum uidebat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin cùm omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri Teutoniq; fecissent, in prouinciā exirent, atq; inde in Italiam contenderēt, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quàm maturimè occurrendum putabat. Ipse autē Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogātiam sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusq; colloquio deligeret: uelle sese de Republica & summis utriusq; rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit, siquid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse: siquid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ uenire audere, quas Cæsar possideret: neq; exercitum sine magno commeatu atq; emolumento in unū locum contrahere posse. Sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut

aut Cæsari, aut omnino Populo Rom. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populiq; Rom. beneficio affectus, cùm in Consulatu suo rex atq; amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi populoq; Rom. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neq; de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret, hæc esse quæ ab eo postularet: Primùm, nequam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides quos haberet ab Heduis, redderet: Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret: ne'ue Heduos iniuria lacesseret, ne'ue his socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoq; Romano perpetuam gratiam atq; amicitiam cum eo futuram: si id non impetraret, sese (quoniam M. Messala, M. Pisone Consulibus Senatus censuisset, uti quicunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterosq; amicos populi Romani defenderet) Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicissent, ijs quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item, populum Rom. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse.

fuisse. Si ipse populo Romano non praescriberet quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Rom. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis obsides se redditurum non esse: neq; ijs neq; eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent quod conuenisset, stipendiumq; quotannis penderent. Si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd sibi Caesar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cùm uellet, congrederetur: intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos X I I I I. tectum non subissent, uirtute possent. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, & legati ab Heduis & à Treuiris ueniebant: Hedui questum, quòd Harudes (qui nuper in Galliam transportati essent) fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: his praeesse Nasuam & Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar uehementer com-

motus, maturandum sibi existimauit: ne si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facilè resisti posset. Itaque re frumentaria, quàm celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cùm tridui uiam processisset, nuntiatum est ei Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem (quod est oppidum maximum Sequanorum) contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere sibi præcauendum Cæsar existimabat. Nanq; omnium rerum quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen Alduasdalis ut circino circunductum penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non amplius pedum sexcentorum quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar magnis nocturnis diurnisq; itineribus contendit: occupatoq; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatusq; causa moratur, ex percontatione nostrorum, uocibusq; Gallorum, ac

ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili uirtute atq; exercitatione in armis esse prædicabant, & sæpenumero sese cum his congressos, ne uultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse: tantus subitò timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes animosq; perturbaret. Hic primùm ortus est à Tribunis militum, ac Præfectis, reliquisq; qui ex Vrbe amicitiæ causa Cæsarem sequuti, non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultum fingere, neq; interdum lacrymas tenere poterant. Abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus ac timore paulatim etiam hi qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesq;, quiq; equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris, & magnitudinem syluarum quæ inter eos atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè

suppor

ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renuntiabant, cùm caſtra moueri, ac ſigna ferri iuſsiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos. Hæc cùm animaduertiſſet Cæſar, conuocato concilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incuſauit: primùm, quòd aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioniſtum ſe Conſule cupidiſsimè populi Romani amicitiam appetiſſe: cur igitur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum iudicaret? Sibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionis perſpecta, eum neq; ſuam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd ſi furore atque amentia impulſus, bellum intuliſſet, quid tandem uererentur? aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? Factum eius hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, cùm Cimbris & Teutonis à C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quàm ipſe Imperator meritus eſſe uidebatur. Factum etiam nuper in Italia ſeruili tumultu, quos tamen aliquis uſus, ac diſciplina, quam à nobis accepiſſent, ſubleuaret. Ex quo iudicari poſſe, quantum haberet in ſe boni conſtantia: propterea quòd quos aliquandiu inermes ſine cauſa ti-

muissent, hos postea armatos ac uictores superassent. Ac denique Germanos hos, eosdem esse scilicet illos, quibúscum sæpenumero Heluetij congressi, non solùm in suis, sed etiam in illorum finibus plerunque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos aduersum prælium & fuga Gallorum commouerct, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum cùm multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna & dispersos subitò adortum, magis ratione & consilio quàm uirtute uicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris conferrent, facere arroganter, cùm aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere auderent. Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamq; esse in agris frumenta matura. De itinere ipsos breui tempore indicaturos. Quòd amilior *non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri. scire enim, quibuscunq; exercitus dicto audiens non fuerit, aut malè re gesta fortunã defuisse, aut aliquo facinore comperto, auaritiã esse conuictã:*

suam

ſuam innocentiam perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello eſſe perſpectam. Itaq; ſe, quod in longiorem diem collaturus fuiſſet, repræſentaturū eſſe, & proxima nocte de quarta uigilia caſtra moturum, ut quàm primùm intelligere poſſet, utrum apud eos pudor atque officiū, an timor plus ualeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decimā legione iturum, de qua non dubitaret: ſibiq; eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæſar & indulſerat præcipuè, & propter uirtutem confidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modum conuerſæ ſunt omnium mentes, ſummaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata eſt. Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de ſe optimum iudicium feciſſet: ſeq; eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmauit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt uti Cæſari ſatisfacerent, ſe neq; unquam dubitaſſe, neq; timuiſſe, neq; de ſumma belli ſuum iudicium, ſed Imperatoris eſſe exiſtimauiſſe. Eorum ſatisfactione accepta, & itinere exquiſito per Diuitiacum, quòd ex alijs Gallis maximam ei fidem habebat: ut millium ampliùs quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus eſt. Septimo die, cùm iter non intermiſ-

termit

termitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à nostris millibus passuum quatuor & XX. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seq; id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: iamq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cùm id quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnãq; in spem ueniebat, pro suis tantis populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim cùm sæpe ultro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit ne quem peditẽ ad colloquium Cæsar adduceret: uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterq; cum equitatu ueniret: alia ratione se non esse uenturum. Cæsar quòd neq; colloquium interposita causa tolli uolebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat: commodissimum esse statuit, omnib⁹ equis Gallis equitibus detractis, in eos legionarios milites legionis decimæ (cui quàm maximè confidebat) imponere, ut præsidium quàm amicissimum, siquid opus facto esset, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit, plus quàm pollicitus esset, Cæsarẽ facere: polli

lici

licitum esse in cohortis se Prætoriæ loco decimam legionem habiturum, & nunc ad equum rescribere. Planities erat magna, & in ea tumulus terreus satis grãdis. Hic locus æquo ferè spatio à castris Ariouisti & Cæsaris aberat: cò, ut erat dictum, ad colloquium uenerũt. Legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ex equis ut colloquerentur, & præter se denos ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uetum est, Cæsar initio orationis, sua senatusq; in eum beneficia commemorauit, quòd Rex appellatus esset à senatu, quòd amicus, quòd munera amplissimè missa. Quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officijs cõsueuisse tribui docebat. Illum, cùm neq; aditum, neq; caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea præmia consecutum. Docebat etiam quàm ueteres, quamq; iustæ caussæ necessitudinis ipsis cũ Heduis intercederent: quæ senatusconsulta, quoties, quamq; honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatũ Hedui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Populi Rom. hanc esse cõsuetudinem, ut socios atque amicos non modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore

auctior

auctiores uelit esse. Quod uerò ad amicitiam Pop. Romani attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadem quæ legatis in mãdatis dederat: ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret: obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at nequos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit: de suis uirtutibus multa prædicauit: Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum & accersitum à Gallis. Non sine magna spe magnisq; præmijs domum propinquosq; reliquisse. Sedes habere in Gallia ab ipsis concessas. Obsides ipsorum uoluntate datos. Stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse. Omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse, ac cõtra se castra habuisse: eas omneis copias uno ab se prælio fusas ac superatas esse. Si iterum experiri uelint, se iterum paratum esse decertare: sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento & præsidio, non detrimento esse oportere: idq; se ea spe petisse. Si per Populum Rom. stipendium remittatur, & dedititij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum Populi Rom. amicitiam, quàm

appe

appetiuerit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ causa facere: eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam uenisse, quàm Populum Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum Pop. Rom. Galliæ prouinciæ fines ingressum. Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret? Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicut illam nostram. Vt sibi concedi non oporteret si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, qui in suo iure se interpellaremus. Quòd fratres ex S. C. & amicos appellatos Heduos diceret: non se tam barbarum, neq; tam imperitum esse rerũ, ut non sciret, neq; bello Allobrogum proximo Heduos Romanis auxiliũ tulisse, neq; ipsos in his cõtentionibus quas Hedui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio Populi Rom. usos esse. Debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusq; Populi Rom. gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atq;

amici

amicitiam eius morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam possessionem Galliæ sibi tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum: & quæcunq; bella geri uellet, sine ullo eius labore & periculo confecturum. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neq; suam neq; Pop. Rom. consuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret: neq; se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm Pop. Romani: bello superatos esse Aruernos & Rutenos à Q. Fabio Maximo: quibus populus Romanus ignouisset, neq; in prouinciam redegisset, neq; stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodq; tēpus spectari oporteret, Populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium. Si iudicium Senatus obseruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam, suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est, equites Ariouisti propius tumulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides telaq; in nostros conijcere. Cæsar loquendi finem fecit: seq; ad suos recepit: suisq; imperauit ne quod omnino telum in hostes reijcerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore uidebat: tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset, eos à se per fidem in collo-

quio

quio circumuentos. Posteaquam in uulgus militum relatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eaq; res colloquium diremisset: multò maior alacritas, studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo pòst Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo, uti aut iterum colloquio diem constitueret: aut si id minùs uellet, è suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi causa Cæsari uisa non est, & eò magis, quòd pridie eius dici Germani retineri non potuerint, quin in nostros tela coniicerent. Legatum è suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturũ existimabat. Commodißimum uisum est, M. Valerium Procillum C. Valerij Caburij filiũ, summa uirtute & humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quòd in eo peccãdi Germanis causa non esset, ad eum mittere: et unà Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti utebatur. His mandauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos cùm apud se in castris

Ariouistus conspexisset, exercitu suo præsente conclamauit, quid ad se uenirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum sex à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, & millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, ut frumento commeatuq; qui ex Sequanis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinq; Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit, ut si uellet Ariouistus prælio cõtendere, ei potestas nõ deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant: Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocißimi, ac fortißimi, quos ex omni copia singuli singulos suæ salutis causa delegerant. Cum his in prælijs uersabantur: ad eos se equites recipiebant. Hi, si quid erat durius, concurrebant. Siqui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant. Siquò erat longius prodeũdum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati cursum adæquarent. Vbi cum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra

tra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locum delegit, acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos (uti dictum est) aberat: cò circiter hominum numero XVI. *millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas legiones in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar è castris utrisq; copias suas eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usq; ad uesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cùm ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam, quòd apud Germanos ea*

consuetudo esset, ut matresfamiliâs eorum sortibus & uaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, nec'ne. Eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prœlio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisq; castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse triplici instructa acie usq; ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimq; constituerunt paribus interuallis, Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos: omnemq; aciem suam rhedis et carris circumdederunt, nequa spes in fuga relinqueretur. Eò mulieres imposuerũt: quæ in prœlium proficiscentes milites, passis manibus flentes, implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos Legatos & Quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisq; uirtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animaduerterat, prœliũ cõmisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerũt; itaq; hostes repẽtè celeriterq; procurrerunt, ut spatium pila in hostes cõiiciendi non daretur.

Reie

Reiectis pilis, cõminus gladijs pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangem insilirent, & scuta manibus reuellerent, & desuper uulnerarent. Cùm hostium acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à dextro cornu uehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cùm animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat quàm hi qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutum est, atq; omnes hostes terga uerterunt: nec prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinq; peruenerunt. Ibi perpauci aut uiribus confisi tranare contenderunt, aut lintribus inuentis sibi salutem reppererunt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omneis equitatu consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat: altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. Vtraq; in ea fuga perijt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus cùm à custodibus in fuga tri-

nis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa uictoria, uoluptatem attulit, quòd hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum uidebat, neq; eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicquam fortuna diminuerat. Is se præsente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse incolumen. Item Marcus Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt: quos ubi qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo quàm tempus anni postulabat, in Hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER SECVNDVS.

VM esset Cæsar in citeriore Gallia in Hybernis, ita uti suprà demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisq; item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Rom. coniurare, obsidesq; inter se dare. Coniurandi has esse causas: Primùm, quòd uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur. Deinde quòd à nonnullis Gallis solicitarentur, partim qui ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi Rom. exercitum hyemare atque inueterascere in Gallia molestè ferebant: partim qui mobilitate & leuitate animi nouis imperijs studebant. A nonnullis etiam, quòd in Gallia à potentioribus, atque ijs qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgò regna occupabantur: qui minus facilè eam rem in Imperio nostro consequi poterant. His nuntijs literisq; commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte æstate in ulteriorem Galliam qui deduceret,

Q. Pedium legatum misit. Ipse cùm primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. Dat negotium Senonibus, reliquisq; Gallis qui finitimi Belgis erant, ut ea quæ apud eos gerantur, cognoscant: seq; de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitusq; in unum locum conduci. Tum uerò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter X V. *ad fines Belgarum peruenit. Eò cùm de improuiso, celeriusq; omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent, se suaq; omnia in fidem atq; potestatem populi Romani permittere: neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Romanum omnino coniurasse, paratosq; esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæterisq; rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosq; qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse: tantumq; esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem fratres consanguineosq; suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, & unum imperium, unumq; magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint quin cum his consentirent.*

Cùm

Cùm ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumq; antiquitus traductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosq; qui ea loca incolerent, expulisse: solosq; esse, qui patrum nostrorũ memoria omni Gallia uexata, Teutones Cimbrosq; intra fines suos ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi autoritatem, magnosq; spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant: propterea quòd propinquitatibus affinitatibusq; coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos & uirtute & authoritate, & hominum numero ualere. Hos posse conficere armata millia centum: pollicitos ex eo numero lecta millia LX. totiusq; belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos: latissimos feracissimosq; agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliæ potentissimum: qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit: nunc esse Regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamq;, summam totius belli, omnium uoluntate de-

 ferri:

ferri: oppida habere numero XII. *polliceri millia armata quinquaginta: totidem Neruios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longißimeq; absint.* XV. *millia Atrebates, Ambianos* X. *millia, Morinos* XV. *millia, Menapios* VII. *millia, Caletos* X. *millia, Velocasses & Veromanduos totidem, Catuacos* XIX. *millia: Condrusos, Eburones, Cæresos, Pæmonos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione prosecutus, omnem Senatum ad se conuenire, principumq; liberos obsides adduci iußit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipublicæ communisq; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mādatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se uenire, neque iam longè abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit: atque ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorū ripis fluminis muniebat,*

&

& post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit: & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit: castra in altitudinem pedum duodecim, uallo fossaq; duodeuiginti pedum munire iubet. Ab his castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. [illegible] eo die sustentatum est. Ægrè *Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est. Hi, ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est: testudine facta portis succedunt, murumq; subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapides ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cùm finem oppugnandi nox fecisset: Iccius Rhemus summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar ijsdẽ ducibus usus qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis*

pidanis mittit. Quorum aduentu & Rhemis cum spe defensionis studium propugnãdi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis ædificijsq; quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant. Cæsar primò & propter multitudinẽ hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis, prælio supersedere statuit: quotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atq; idoneo (quòd is collis ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, & in frontem leniter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat) ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum: & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit: ne cùm aciem instruxisset, hostes (qui tantum

multitud

multitudine poterant) à lateribus pugnantes suos circumuenire possent. Hoc facto, duabus legionibus quas proximè conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias è castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum atq; hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciūt, secundiore equitum nostrorum prælio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut si possent castellum cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscinderent: sin minus possent, agros Rhemorū popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuq; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores sagittariosq; pōtem traducit, atq; ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum

occid

occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos qui transierant, equitatus circumuentos interfecerunt. Hostes ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neq; nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit: concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenque reuerti: & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent: ut potius in suis quàm in alienis finibus decertarent, & domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Diuitiacum quoque atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant. his persuaderi ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egreßi, nullo certo ordine neque Imperio, cùm sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, quòd qua de causa discederent, nondum perspexerat: exercitum equitatumq; castris continuit. Prima

luce,

luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouißimum agmen moraretur, præmisit: eiq; Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iußit. Hi nouißimos adorti, & multa millia paßuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cùm ab extremo agmine hi ad quos uentum erat, consisterent, fortiterq; impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quòd abesse à periculo uiderentur, neque ulla neceßitate neque Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi præsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasum solis sequi destiterunt: seq; in castra, ut erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar prius quàm se hostes ex pauore ac fuga reciperent, in fines Sueßionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum à defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæq; ad oppugnandum usui erant, compa-

rare

rare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueßionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; constitutis, magnitudine operum, quæ neque uiderant antè Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis ut conseruarentur, impetrant. Cæsar obsidibus acceptis primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueßiones accipit, exercitumq; in Bellouacos ducit: qui cùm se suaq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset: omnes maiores natu ex oppido egreßi, manus ad Cæsarem tendere, & uoce significare cœperunt, sese in eius fidem ac potestatem uenire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item cùm ad oppidum accessisset, castraq; ibi poneret, pueri mulieresq; ex muro paßis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimißis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba, Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos.

ctos, omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Romano bellum intulisse. Qui eius consilij principes fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solùm Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum autoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxilijs atq; opibus, siqua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci atq; Heduorum causa, sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas autoritate atque hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit: qui se suaq; omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant: quorum de natura moribusq; Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat, Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium, inferri, quòd his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent. Esse homines feros, magnæq; uirtutis. Increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, patriamq; uirtutem proiecis-

sent: confirmare sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Cùm per eorum fines triduum iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen à castris suis non amplius millia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Neruios consedisse, aduentumq; ibi Romanorum expectare unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis. Nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. Mulieres, quiq; per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum coniecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar his rebus cognitis exploratores centurionesq; præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cumq; ex dedititijs Belgis reliquisq; Gallis complures Cæsarem secuti, unà iter facerent: quidam ex his (ut postea ex captiuis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt: atq; his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quicquam negotij, cùm prima legio in castra uenisset, reliquæq; legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisq; direptis, futurum ut reliquæ contrà consistere non auderent.

Adiuuabat etiam eorum consilium qui rem deferebant, quòd Neruij antiquitus, cùm equitatu nihil possent (neq; enim ad hoc tempus ei rei student, sed quicquid possunt, pedestribus ualent copijs) quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos uenisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atq; inflexis, crebrisq; in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibusq; interiectis, effecerant ut instar muri hæ sepes munimenta præberent, quò non modò non intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus cùm iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem castris nostri delegerant: Collis à summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic & contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, à superiore parte syluestris, ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium. Cæsar equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copijs. Sed ratio ordóque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nam quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæ-

g 2 sar

ſar VI. *legiones expeditas ducebat. Poſt eas totius exercitus impedimenta collocarat. Inde duæ legiones quæ proximè conſcriptæ erant, totum agmē claudebant, præſidioq; impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittarijsq; flumen tranſgreßi, cum hoſtium equitatu prælium commiſerunt. Cùm ſe illi identidem in ſyluas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylua in noſtros impetum facerent, neq; noſtri longius quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent: interim legiones ſex, quæ primæ uenerant, opere dimenſo caſtra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab ijs qui in ſyluis abditi latebant, uiſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra ſyluas aciem ordinesq; conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmauerant, ſubitò omnibus copijs prouolarunt, impetumq; in noſtros equites fecerunt. His facilè pulſis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penè uno tempore & ad ſyluas & in flumine & iam in manibus noſtris hoſtes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atq; eos qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: Vexillum proponendum, quod erat inſigne cùm ad arma concurri oportebat: Si-*

gnum

gnum tuba dandum: Ab opere reuocandi milites: Qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi: Acies instruenda: Milites cohortandi: Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas & incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio: scientia atq; usus militum, quòd superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant: & quòd ab opere singulisq; legionibus singulos legatos Cæsar discedere nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem & propinquitatem hostium nihil iam Cæsaris imperium expectabant, sed per se, quæ uidebantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione est hortatus, quàm uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostium'que impetum fortiter sustinerent. Et quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adijci posset, prælij committendi signum dedit: atque item in alteram partem est cohortandi causa profectus. Pugnantibus tanta fuit temporis exiguitas, hostiumq; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia accom-

modanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuênit, quæ'que prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci natura, deiectus'que collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cùm diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusq; densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur: neq; certa subsidia collocari, neque quid in quaq; parte opus esset, prouideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, uulneribusq; confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt. Et transire conantes insecuti, gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen nõ dubitauerunt: & in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prælio, in fugam coniecerunt. Item aliæ in parte diuersæ duæ legiones undecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibúscum

erant

trant congreßi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè caſtris à fronte & à ſiniſtra parte nudatis, cùm in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo ſeptima cõſtitiſſet, omnes Neruij cõfertißimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperij tenebat, ad eum locũ contenderunt. Quorũ pars aperto latere legiones circumuenire, pars ſummum caſtrorum locũ petere cœpit. Eodem tempore equites noſtri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cùm ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta ac ſummo iugo collis noſtros uictores flumen tranſiſſe conſpexerant, prædandi cauſa egreßi, cùm reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent: præcipites ſeſe fugæ mandabant. Simul eorum qui cum impedimentis ueniebant, clamor fremitusq; exaudiebatur: alijq; aliam in partem perterriti ferebãtur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate mißi ad Cæſarẽ uenerant, cùm multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & penè circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos dißipatosq; in omneis

partes fugere uidissent: desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos, superatosq́;, castris impedimentisq́; eorum hostes potitos, ciuitati renuntiauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisq́; in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsos ad pugnam esse impedimento: quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq́; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo P. Sestio Baculo fortissimo uiro multis grauibusq́; uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouissimis desertos prælio excedere, ac tela uitare: hostes neq; à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto uidit, neq; ullum esse subsidium quod summitti posset: scuto à nouissimis uni militum detracto, quòd ipse eò sine scuto uenerat, in primam aciem processit: centurionibus'que nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iußit, quò facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam extremis suis rebus operam nauare cuperet:

paulùm

paulùm hostium impetus retardatus est. Cæsar cùm septimam legionem, quæ iuxtà constiterat, item urgeri ab hoste uidisset: tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent. Quo facto, cùm alijs alij subsidium ferrent, neque timerent ne auersi ab hoste circumuenirentur: audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et Titus Labienus castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui cùm ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq; in periculo & castra & legiones, & Imperator uersaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones, perterritos conspicati hostes, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uerò ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionarijs militibus præferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem

præstiterunt, ut cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, pilaq; intercepta remitterent: ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latißimum flumen, ascendere altißimas ripas, ac subire iniquißimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cũ pueris mulieribusq; in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cùm uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur: omnium qui supererant consensu legatos ad Cæsarem miserunt, seq; ei dediderunt: & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcẽtis, ad treis Senatores: ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia uideretur, diligentißimè conseruauit, suisq; finibus atq; oppidis uti iußit: & finitimis imperauit ut ab iniuria & maleficio se suosq; prohiberẽt. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cùm omnibus copijs auxilio Neruijs ueni rẽt: hac pugna nũtiata, ex itinere domũ reuerterunt

terunt: cunctis oppidis castellisq́; desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè natura munitum contulerunt: quod cùm ex omnibus in circuitu partibus altißimas rupes despectusq́; haberet, una ex parte leuiter accliuis aditus, in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altißimo muro munierant: tum magni pōderis saxa, & praacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisq́; prognati: qui cùm iter per prouinciam nostram atque Italiam facerent, his impedimentis quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumē Rhenum depositis, custodia ex suis ac præsidio sex millia hominum unà reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cùm aliâs bellum inferrent, aliâs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq́; prælijs cum nostris contendebant. Postea uallo pedum XII. in circuitu XV. millium, crebrisq́; castellis circummuniti, oppido sese continebant. Vbi uineis actis, aggere extructo, turrim procul constitui uiderunt, primùm irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quòd tanta machinatio à tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus, aut quibus

uiri

uiribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerunque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? Vbi uerò moueri, & appropinquare mœnibus uiderunt: noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti: Non se existimare Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent: se sua'que omnia eorum potestati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari: si fortè pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere: à quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Se id quod in Neruiis fecisset, facturũ, finitimisq; imperaturum

ne quam dedititijs Populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam quæ erat ante oppidum, iacta, sic ut propè summam muri aggerisq; altitudinem acerui armorũ adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) celata, atq; in oppido retenta, portis patefactis, ea die [illegible] sunt usi. pace
Sub uesperum Cæsar portas claudi, milites'q; ex oppido iussit exire, ne quam noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi antè inito (ut intellectum est) consilio, quòd deditione facta nostros præsidia deducturos, aut deniq; indiligentius seruaturos crediderant: partim cum ijs quæ retinuerant & celauerant armis, partim scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia uigilia, quà minimè arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repentè ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut antè Cæsar imperauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis cò concursum est: pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos qui ex uallo turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cùm in una uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad homi

hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cùm iam defenderet nemo, atque intromißis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab his qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq; attingũt, certior factus est omnes eas ciuitates in deditionem potestatemq; Pop. Romani esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricumq; properabat, inita proxima æstate ad se reuerti iußit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob easq; res ex literis Cæsaris dies XV. supplicatio decreta est: quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER TERTIVS.

VM in *Italiam proficisceretur Cæsar, Seruium Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosq; misit: qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes quò magno cum periculo magnisq; portorijs mercatores ire consueuerant patefieri uolebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, ut in his locis legionem hyemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot prælijs factis, castellisq; compluribus eorum expugnatis, mißis ad eum undiq; legatis, obsidibusq; datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis legionis eius cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. Qui uicus positus in ualle, non magna adiecta planitie, altißimis montibus undiq; continetur. Cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum conceßit, alteram uacuam*

ab his

ab his relictam, cohortibus attribuit. Eum locum uallo fossaq; muniuit. Cùm dies hybernorum complures transissent, frumentumq; eò cōportari iussisset: subitò per exploratores certior factus est, ex ea parte uici quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesq; qui impenderēt, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subitò Galli belli renouandi, legionisq; opprimendæ consilium caperent. Primùm, quòd legionē, neq; eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus singulatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebāt. Tum etiam, quòd propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solùm itineris causa, sed etiam perpetuæ possessiones, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiūgere, sibi persuasum habebant. His nūtijs acceptis Galba, cùm neq; opus hybernorum munitionesq; plenè essent perfectæ, neque de frumento reliquoq; commeatu satis esset prouisum, quòd deditione facta, obsidibusq; acceptis, nihil de bello timendum existimauerat: concilio celeriter

conuo

conuocato, sententias exquirere cœpit. Quo in concilio, cùm tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neq; subsidio ueniri, neq; commeatus supportari, interclusis itineribus, posset, propè iam desperata salute, nōnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, ut impedimētis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, uix ut his rebus quas constituissent, colloquendis atq; administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gesaq; in uallum conijcere. Nostri primò integris uiribus fortiter repugnare: neq; ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæq; pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eò occurrere, & auxilium ferre: sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modò defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem, eius loci ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cùm iam amplius horis sex

continenter pugnaretur) ac non solùm uires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusq; nostris uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq; esset iam ad extremum perducta casum: P. Sextius Baculus primipili centurio (quem Neruico prælio compluribus cõfectum uulneribus diximus) & item C. Volusenus tribunus militum, uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrũt, atq; unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaq; conuocatis Centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore reficerent: pòst signo dato è castris erumperent, atq; omnẽ spem salutis in uirtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt: ac subitò omnibus portis eruptione facta, neq; cognoscendi quid fieret, neq; sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum uenerant, undique circumuentos interficiunt: & ex hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copijs fusis, armisq; exutis, se in castra

muniti

munitionesq́; suas recipiũt. Quo prælio facto, quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio uenisse meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maximè frumenti commeatusq́; inopia permotus, postero die omnibus eius uici ædificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit: ibiq́; hyemauit. His rebus gestis, cùm omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hyeme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere uolebat: subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mari Oceano in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosq́; militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusq́; petendi causa dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis est longè amplißima autoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam na-

 uigare

uigare consueuerunt : & scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt : & in magno impetu maris atq; aperto paucis portubus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. Ab his fit initium retinendi Silij, atq; Velanij: quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum autoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumq; retinent : & celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitum esse laturos : reliquas'que ciuitates solicitant, ut in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, malint. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt: Si uelit suos recipere, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quòd ille aberat longius : naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq; comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliqueq; ciuitates cognito

gnito

gnito Cæsaris aduentu, simul quòd quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos (quod nomen apud omnes nationes sanctum inuiolatumq́; semper fuisset) retentos ab se, & in uincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea quæ ad usum nauium pertinerent, prouidere instituunt, hoc maiore spe, quòd multùm natura loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscitiam locorum, paucitatemq́; portuum, sciebant. Neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimùm nauibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neq; eorum locorum ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulasq́; nouisse: ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in uastißimo ac apertißimo Oceano perspiciebant. His initis consilijs oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum esse gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæ dif-

ficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus: sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant: iniuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum cõiuratio: in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque cùm intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq; excitari, omneis autem homines natura libertati studere, & conditionem seruitutis odisse: prius quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaq; T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Rhemos reliquosq; Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosq; qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs XII. & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq; mittit, qui eam manum distinendam curet. Decium Brutum adolescentem classi Gallicisq; nauibus, quas ex Pictonibus & Santonis

reli

reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præficit: & cùm primum posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis, promontorijsq;, neque pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum duodecim spatio: neque nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur. At si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere ac molibus, atq; his oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seq; in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò facilius magna parte æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur: summaq; erat uasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas nauigandi. Nanq; ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant: Carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quò facilius uada ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodum erectæ, atq; item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumq; accommodatæ. Naues totæ factæ

ex robore, ad quamuis uim & contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixa clauis ferreis digiti pollicis craßitudine: anchoræ pro funibus ferreis catenis reuinctæ: pelles pro uelis, alutæq; tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atque eius usus inscitiam, siue (quod est magis uerisimile) quòd tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus uentorum sustineri, ac tanta onera nauium regi uelis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ claßi eiusmodi congreßus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret: reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. Neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinem facilè telum adijciebatur: & eadem de causa minus commodè scopulis continebantur. Accedebat, ut cùm sæuire uentus cœpisset, & se uento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in uadis consisterent tutius: & ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent. Quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neq; hostium fugam captis oppidis reprimi, neq; his noceri posse, statuit expectare classem. Quæ ubi conuênit, ac primùm ab hostibus

uisa

nisa est: circiter C C X X. *naues eorum paratissimæ, atq; omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. Neq; satis Bruto, qui classi præerat, uel tribunis militum, centurionibusq;, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat quid agerent: aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim nocere n m posse cognouerant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex Barbaris nauibus superabat: ut neque ex inferiore loco satis commodè tela adijci possent, & missa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ insertæ affixæq; longurijs, non absimili forma muralium falcium. His cùm funes qui antennas ad malos distinebant, comprehensi adductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpebantur: quibus abscißis antennæ necessariò concidebant: ut cùm omnis Gallicis nauibus spes in uelis armamentisq; consisteret, his ereptis, uno tempore omnis usus nauium eriperetur. Reliquum erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facilè superabant: atq; eò magis, quòd in conspectu Cæsaris atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulò fortius factum latere posset. Omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus)*

antemnis, cùm singulas binæ aut ternæ naues circumsisterent, milites summa ui transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquam Barbari fieri animaduerterũt, expugnatis compluribus nauibus, cùm ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam conuersis in eam partem nauibus quò uentus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna. Nam singulas nostri consectati ita expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu ad terram peruenerint, cùm ab hora ferè quarta usq; ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum, totiusq́; oræ maritimæ confectũ est. Nam cùm omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij aut dignitatis fuit, eò conuenerant: tum nauium quod ubiq; fuerat, unum in locum coëgerant: quibus amißis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaq; se suaq́; omnia Cæsari dediderunt. In quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligentius in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs quas

à Cæ

à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum quæ defecerant, ex quibus exercitum magnasq; copias coëgerat. Atq; his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexobijq; senatu suo interfecto, quòd autores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum latronumq; conuenerat: quos spes prædandi, studiumq; bellandi, ab agricultura & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cùm Viridouix contra eum duûm millium spatio cõsedisset, quotidieq; productis copijs pugnandi potestatem faceret: ut iam non solùm hostibus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus nonnihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quòd cum tãta multitudine hostium, præsertim eo absente qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac cõfirmata opinione timoris, idoneũ quendam hominem & callidum delegit, Gallum, ex ijs quos auxilij causa secum habebat. Huic magnis præmijs pollicitationibusq; persuadet

uti ad hostes transeat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. Quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est conclamant omnes occasionem negotij bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligentèr ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quòd ferè libenter homines id quod uolunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridouicem reliquosq; duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa læti, uelut explorata uictoria, sarmentis uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorũ editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatij ad se colligendos armandosq; Romanis daretur, exanimatiq; peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea quæ ferebant onera, subitò duabus portis eruptionem fieri iubet.

iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, uirtute militũ, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos equites consectati, paucos qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq; omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore P. Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut antè dictum est) & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est existimanda: cùm intelligeret in ijs locis sibi bellum gerẽdum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso interfectus esset, atque unde L. Mallius Proconsul impedimentis amißis profugisset, nõ mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines

exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq́;, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prælium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subitò pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium renouarunt. Pugnatum est diu, atq; acriter: cùm Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent: nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent. Tandem confecti uulneribus hostes, terga uertêre. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, uineas turresq́; egit. Illi aliâs eruptione tentata, aliâs cuniculis ad aggerem uineasq́; actis (cuius rei sunt longè peritißimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerũt, legatos ad Crassum mittunt, seq́; in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata, arma tradere iußi, faciunt. Atq; in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis deuotis,

quos

quos illi Soldurios appellant: (quorum hæc est conditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: siquid ijs per uim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret). Cum his Adeantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cùm ad arma milites concurrissent, uehementerq; ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamẽ eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetrauit. Armis obsidibusq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorum & Tarusatium profectus est. Tum uerò Barbari commoti, quòd oppidum & natura loci & manu munitum, paucis diebus quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquouersum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesq; accersuntur. Quorum aduentu, magna cum autoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uerò hi deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq; scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine

populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eamq; causam minus commodè frumentum commeatumq; sibi supportari, in diesq; hostium numerum augeri: non cunctandum existimauit quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omneis idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. Illi etsi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, commeatuq; intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri: & si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato à ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus cùm sua cunctatione atque opinione timidiores hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandũ effecisset, atq; omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere quin ad castra iretur: cohortatus suos, omnibus

omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi cùm alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo munitionibusq; depellerent: auxiliaresq;, quibus Crassus ad pugnam non multum confidebat, lapidibus telisq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent: cùm item ab hostibus constanter ac non timidè pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites circuitis hostium castris, Crasso renuntiarunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs pollicitationibusq; suos excitarent: quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostiũ castris conspici possent: omnium oculis mentibusq; ad pugnã intentis, celeriter ad eas quas diximus munitiões peruenerunt. Atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uerò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerunque in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumuenti, desperatis omnibus rebus sese per

munitiones deijcere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero quæ ex Aquitania Cantabrisq; conuenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq; ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesq;. Paucæ ultimæ nationes anni tempore cõfisæ, quòd hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi propè exacta iam æstas erat, tamen quòd omni Gallia pacata, Morini Menapijq; supererant qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent: arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam quòd intelligebant maximas nationes quæ prælio contendissent, pulsas superatasq; esse, continentesq; syluas ac paludes habebant, eò se suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium syluarum cùm peruenisset Cæsar, castraq; munire instituisset, neq; hostis interim uisus esset: dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus syluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter

arma

arma ceperunt, eosq; in syluas repulerunt: & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar syluas cædere instituit: & nequis inermibus imprudentibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro uallo ad utrunq; latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cùm iam pecus atq; extrema impedimenta à nostris tenerentur, ipsi densiores syluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbriū, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaq; uastatis omnibus eorum agris, uicis ædificiysq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis Lexobiysq; reliquis item ciuitatibus quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER QVARTUS.

EA, QVAE *sequuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso Consulibus, Vsipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum trāsierunt, non longè à mari quò Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longè maxima & bellicosissima, Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atq; illos alūt. Hi rursus inuicem anno pòst in armis sunt: illi domi remanent. Sic neq; agricultura, neq; ratio atq; usus belli intermittitur. Sed priuati ac separati agri apud eos nihil est. Neq; longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore uiuunt: multumq; sunt in uenationibus. Quæ res & cibi genere, & quo*

& quotidiana exercitatione, & libertate uita, quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidißimis neq; uestitus præter pelles habeant (quarum propter exiguitatem magna est pars corporis aperta) & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus, magis eò, ut quæ bello ceperint, quibus uendant habeant, quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quinetiam iumentis, quibus Galli maximè delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata parua atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosq; eodem remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cùm usus est, recipiunt. Neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effœminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse

laudem, quàm latißimè à suis finibus uacare agros. Hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non posse. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla atq; florens, ut est captus Germanorũ: qui paulò sunt eiusdem gentis & cæteris humaniores, propterea quòd Rhenum attingunt, multumq; ad eos mercatores uentitant: & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cùm Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresq; redegerũt. In eadem causa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos suprà diximus: qui cùm plures annos Sueuorũ uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis Germaniæ locis triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt, quas regiones Menapij incolebant. Hi ad utranq; ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant: sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex ijs ædificijs quæ trans flumen habebant, demigrauerunt, & cis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cùm neq; ui contendere propter inopiam na-

nium, neq; clàm trāſire propter cuſtodias Menapiorum poſſent: reuerti ſe in ſuas ſedes regionesq́; ſimulauerunt: & tridui uiam progreſſi, rurſus reuerterunt, atq; omni hoc itinere equitatu una nocte confecto, inſcios inopinantesq́; Menapios oppreſſerunt: qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq́; eorum occupatis, prius quàm ea pars Menapiorum quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen tranſierunt: atq; omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hyemis ſe eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæſar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quòd ſunt in conſilijs capiendis mobiles, & nouis plerunque rebus ſtudent: nihil his committendum exiſtimauit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis, ut & uiatores etiam inuitos conſiſtere cogant: & quod quiſque eorum de quaque re audierit aut cognouerit, quærant: & mercatores in oppidis uulgus circunſiſtat, quibusq́; ex regionibus ueniant, quasq́; ibi res cognòuerint, pronuntiare cogant: & his rumoribus atque auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos è ueſtigiò pœnitere neceſſe eſt: cùm incertis rumoribus ſeruiant, & pleriq; ad uoluntatem eorum

ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ut grauiori bello occurreret, maturius quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cùm uenisset, ea quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq; eos uti ab Rheno discederent, omniaq; quæ postulássent ab se, fore parata. Qua spe adducti Germani, latius iam uagabantur, & in fines Eburonum & Condrusonum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea quæ cognouerat, dißimulanda sibi existimauit: eorumq; animis permulsis & confirmatis, equitatu'que imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibusq; delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cùm paucorum dierum iter abesset, legati ad eum uenerunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neq; priores populo Rom. bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, qui eis bellum inferant, resistere, neq; deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos: uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere,

quos

quos armis poßiderent. Sese unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares esse poßint. Reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare poßint. Ad hæc Cæsar quod uisum est respondit: sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neque uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria poßint. Sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierunt: Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus antè prædandi frumentandiq; causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atq; eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum: & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum: neque longius ab eo millibus paßuum LXXX. in oceanum influit.

fluit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt: & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetioru͂, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treuirorumq́; citatus fertur: & ubi Oceano appropinquat, in plureis diffluit partes, multis ingentibusq́; insulis effectis: quarum pars magna à feris barbarisq́; nationibus incolitur: ex quibus sunt qui piscibus, atq; ouis auium uiuere existimantur: multisq́; capitibus in oceanum influit. Cæsar cùm ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congressi, magnopere ne longius progrederetur orabant. Cùm id non impetrassent, petebant uti ad eos equites qui agmen antecessissent, præmitteret, eosq́; pugna prohiberet: sibiq́; uti potestatem faceret in Vbios legatos mittendi: quorum si principes ac Senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant. Ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eòdem illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorum qui abessent, reuerterentur. Tamen sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit: huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, ut de eorum postu-

latis

latis cognosceret. Interim ad præfectos qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent ne hostes prælio lacesserent: & si ipsi lacesserentur, sustinerent quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cùm ipsi non amplius octingentos equites haberent, quòd hi qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil timentibus nostris, quòd legati eorum paulò antè à Cæsare discesserant, atq; is dies inducijs dictus erat, ab his petitus: impetu facto celeriter nostros perturbauerunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, suffossisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt: atq; ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quàm in conspectũ agminis nostri uenissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX. in his uir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cùm fratri interclusо ab hostibus, auxiliũ ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortissimè restitit. Cùm circũuentus multis uulneribus acceptis cecidisset, atq; id frater

frater qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset: incitato equo sese hostibus obtulit, atq; interfect⁹ est. Hoc facto prælio, Cæsar neq; iam legatos sibi audiendos, neq; conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias petita pace, ultro bellum intulissent. Expectare uerò dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno prælio autoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret, opportunissimè res accidit, quòd postridie eius diei manè eadē & perfidia & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus maioribusq; natu adhibitis ad eum in castra uenerunt: simul (ut dicebatur) sui purgandi causa, quòd contra atq; esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent: simul ut siquid possent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gauisus, retineri iussit. Ipse omnes copias castris eduxit, equitatumq;, quòd recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. Acie triplici instructa, & celeriter octo millium

lium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subitò perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, copias'ne aduersus hostm ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere præstaret. Quorum timor cùm fremitu & concursu significaretur: milites nostri pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atq; inter carros impedimentaq; prælium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) paßim fugere cœpit. Ad quos consectādos Cæsar equitatum misit. Germani post tergū clamore audito, cùm suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt: & cùm ad confluentem Mosæ & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atq; ibi timore, laßitudine, & ui fluminis oppreßi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cùm hostium numerus capitum CCCCXXX. millium fuisset, se in castra receperunt.

Cæsar

Cæsar ijs quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. His Cæsar libertatem concesit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quòd cùm uideret Germanos tam facilè impelli ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit, cùm intelligerent & posse & audere Populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quòd illa pars equitatus Vsipetum & Tenchtherorum, quam suprà commemoraui prædandi frumentandiq; causa Mosam transisse, neq; prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seq; cum his coniunxerat. Ad quos cùm Cæsar nuntios misisset qui postularent, eos qui sibi Galliæq; bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt, Populi Romani imperium Rhenum finire. Si se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret: cur sui quicquam esse imperij aut potestatis trãs Rhenum postularet? Vbij autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserãt, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant ut sibi auxilium ferret, quòd grauiter ab Suenis premerentur; uel si id facere occupa-

tioni

tionibus Populi Rom. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem exercitus Romani Ariouisto pulso, & hoc nouißimo prælio facto, ut etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione & amicitia Populi Romani tuti esse poßint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis quas commemoraui, Rhenum trāsire decreuerat. Sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neq; suæ neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaq; etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; fluminis: tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit: Tigna bina sesquipedalia paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Hæc cùm machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisq; adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atq; impetum fluminis

nis conuersa statuebat. Hæc utraq; insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quò maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs cratibusq; consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete sub iectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: ut si arborum trunci siue naues deijciendi operis causa essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar ad utranque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacem atq; amicitiam petentibus liberaliter respondet, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs quos ex Tenchtheris atq; Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, sua'que

omnia

omnia exportauerant, seq; in solitudinem ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis ædificijsq; incensis, frumentisq; succensis, se in fines Vbiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit, Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent: liberos, uxores, suaq; omnia in syluis deponerent: atque omnes qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum quas Sueui obtinerent: hîc Romanorum aduentum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus cōfectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum inijceret, ut Sicambros ulciscerentur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. *trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq; rescidit. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis (quòd omnis Gallia ad Septentrionem uergit) maturæ sunt hyemes, tamen in Britanniam proficisci contēdit, quòd omnibus ferè Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. Etsi*

tempus anni ad bellum gerendum deficeret: tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset, & genus hominū perspexisset: loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam: neq; ijs ipsis quicquam præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque conuocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quàm primum reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur, quòd inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt: qui polliceantur obsides dare, atque imperio Pop. Rom. obtemperare. Quibus

auditis

auditis liberaliter pollicitus, hortatusq; ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit: & cum his unà Comiū, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & uirtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, horteturq; ut Pop. Ro. fidem sequantur: seq; celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultas dari potuit, qui naui egredi, & se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar parandarum nauium causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati uenerunt: qui se de superioris temporis consilio excusarēt, quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum Pop. Rom. fecissent. Seq; ea quæ imperasset, facturos pollicētur. Hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neq; post tergum hostem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantarum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat, magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recipit. Nauibus circiter LXXX. onerarijs coactis, contractisq;, quot

satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq; distribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo uento tenebantur quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atq; in eos pagos Morinorum à quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cum eo præsidio quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia ferè uigilia soluit: equitesq; in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: à quibus cùm id paulò tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis nauibus Britanniam attigit: atq; ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci hæc erat natura, atq; ita montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in littus telum adijci posset. Hũc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis tribunisq; militum conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ

quæ fieri uellet, ostendit: monuitq́; (ut rei militaris ratio, maximeq́; ut res maritimæ postularent) ut quàm celerem atq; instabilem motum haberent, ad nutum & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimißs, & uentum & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia paßuum octo ab eo loco progreßus, aperto ac plano litore naues constituit. At barbari consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedarijs (quo plerunq; genere in prælijs uti consueuerunt) reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & graui onere armorum preßis, simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cùm hostibus erat pugnandum: cùm illi aut ex arido, aut paululum in aquam progreßi, omnibus membris expediti, notißimis locis, audacter tela conijcerent, & equos assuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non eadem alacritate ac studio quo in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas (quarum & species barbaris inusitatior,

& motus ad usum expeditior erat) paulùm remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atq; inde fundis, tormẽtis, sagittis, hostes propelli ac summoueri iussit: quae res magno usui nostris fuit. Nam & nauiũ figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt, ac paulùm modò pedem retulerunt. Atq; nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris: qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, Desilite, inquit, commilitones, nisi uultis aquilam hostibus prodere: ego certè meum Reipub. atque imperatori officium praestitero. Hoc cùm magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atq; in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex naui desilierunt. Hos item alij ex proximis primis nauibus cùm cõspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. Pugnatum est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quòd neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui quibuscunq; signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uerò, notis omnibus uadis, ubi ex littore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant: incitatis equis

impedi

impeditos adoriebantur. Plures paucos circumsistebant. Alij ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. Quod cùm animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt: hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem suprà demonstrauimus à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è naui egressum, cùm ad eos oratoris modo Cæsaris mandata deferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant. Tunc prælio facto remiserunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus quòd cùm ultro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesq; imperauit: quorum illi partem statim de-

derunt: partem ex longinquioribus locis accersitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq; undique conuenerunt, & se ciuitatesq; suas Caesari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartum quàm est in Britanniam uentum, naues XVIII. *de quibus suprà demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni uento soluerunt. Quae cùm appropinquarent Britanniae, & ex castris uiderentur: tanta tempestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eòdem unde erant profectae, referrentur: aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deijcerentur. Quae tamen anchoris iactis, cùm fluctibus complerentur, necessariò aduersa nocte in altum prouectae, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit ut esset luna plena: quae maritimos aestus maximos in Oceano efficere consueuit. Nostrisq; id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naues, quibus Caesar exercitum transportandum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, aestus complebat: & onerarias, quae ad anchoras erant deligatae, tempestas afflictabat. Neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquae cùm essent funibus anchoris reliquisq;*

quisq; armamentis amißis ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naues erant aliæ quibus reportari possent, & omnia deerant quæ ad reficiendas naues erant usui: & quòd omnibus constabat hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ qui post prælium ad Cæsarem conuenerant, inter se colloquuti, cùm & equites & naues & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent: quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuq; nostros prohibere, & rem in hyemem producere: quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo quòd obsides dare intermiserant, fore id quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omneis casus subsidia comparabat. Nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, & quæ

grauißimè afflictæ erant naues, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur: & quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaq; cùm id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauibus amißis, reliquis ut nauigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quæ appellabatur septima, neq; ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret: hi qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renuntiarunt, puluerẽ maiorem quàm consuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id quod erat suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum cõsilij: cohortes quæ in stationibus erant, secũ in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi iußit. Cùm paulò lõgius à castris processisset: & suos ab hostibus premi, atq; ægrè sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela coniici animaduertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demesso frumẽto, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu

atque

atq; essedis circundederant. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primò per omneis partes perequitant, & tela conijciunt: atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerunq; perturbant: & cùm se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedites præliantur. Aurigæ interim paulatim è prælio excedunt, atque ita currus collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prælijs præstant: ac tantum usu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in decliui ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citißimè recipere consueuerint. Quibus rebus perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunißimo Cæsar auxilium tulit. Nanque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tẽpus arbitratus, suo se loco continuit, & breui tempore intermisso legiones in castra reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberẽt. Interim Barbari nuntios in

omneis

omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorum militũ suis prædicauerunt: & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar etsi idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter XXX. quos Comius Atrebas) de quo antè dictum est) secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt: deinde omnibus longè lateq; ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace uenerunt. His Cæsar numerum obsidum quem antè imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iussit. Quòd propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt: sed ex his onerariæ duæ eosdem quos reliquæ portus capere non potuerunt, &

paulò

paulò infrà delatæ sunt. Quibus ex nauibus cùm essent expositi milites circiter CCC. atq; in castra contenderent, Morini quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circunstiterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt: cùm illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæsar omnem è castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortißimè pugnauerūt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea uerò quàm equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis terga uerterunt: magnusq́; eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cùm ijs legionibus quas ex Britannia reduxerat, in Morinos qui rebellionem fecerant, misit. Qui cùm propter paludum siccitatem, quò se reciperent, non haberent (quo perfugio superiore anno fuerant usi) omnes ferè in potestatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ædificiisq; incensis, quòd Menapij se omnes in densißimas syluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt

ceperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna cõstituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum XX. *supplicatio à Senatu decreta est.*

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER QVINTVS.

LVCIO *Domitio, Appio Claudio Consulibus, discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quàm plurimas possent, hyeme naues ædeficandas, ueteresq; reficiendas curarent. Earum modum formamq; demonstrat: ad celeritatem onerandi, subductionesq;, paulò facit humiliores quàm quibus in nostro mari uti consueuimus: atq; ideo magis, quòd propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam, paulò latiores quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea quæ*

sunt

sunt usui ad armandas naueis, ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus uastari audiebat. Eò cùm uenisset, ciuitatibus milites imperat, certumq; in locum conuenire iubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt: qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseq; paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq; ad certam diem adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamq; constituant. His confectis rebus, conuentibusq; peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atq; inde ad exercitũ proficiscitur. Eò cùm uenisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius suprà demonstrauimus, naueis, & longas duodetriginta inuenit constructas: neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque ijs qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostendit: atq; omneis ad portum Itium conuenire iubet: quo ex portu commodissimum

num in Britanniam traiectum esse cognouerat: circiter millium passuum X X X. *transmissum à continenti. Huic rei quod satis esse uisum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia ueniebant, neque imperio parebant, Germanosq; transrhenanos solicitare dicebantur. Hæc ciuitas longè plurimùm totius Galliæ equitatu ualet, magnasq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut suprà demonstrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingentorix: è quibus alter simul atque de Cæsaris legionumq; aduentu cognitum est, ad eum uenit: se, suosq; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit: quæque in Treuiris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum peditatumque cogere, ijsq; qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis (quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet) bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingentorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim rebus*

bus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent: ueritus ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit: sese idcirco à suis discedere, atque ad eum uenire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq; esse ciuitatem in sua potestate, seséq;, si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum, & suas ciuitatisq; fortunas eius fidei permissurum. Cæsar etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quæq; eum res ab instituto consilio deterreret: tamen ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus uenire iussit. His adductis, & in his filio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq; est uti in officio permaneret. Nihilo tamen secius principibus Treuiorum ad se conuocatis, eos singillatim Cingentorigi cōciliauit. Quod cùm merito eius à se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius autoritatem inter suos quàm plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. Id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: & qui iam antè inimico in nos animo fuisset, multò grauius hoc dolore

exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus peruenit: ibi cognoscit, XL. naueis, quæ in Meldis factæ fuerant, tẽpestate reiectas cursum tenere non potuisse, atq; eôdem, unde erant profectæ, reuertisse: reliquas paratas ad nauigandũ, atq; omnibus rebus instructas inuênit. Eôdem equitatus totius Galliæ conuênit, numero millium quatuor, principesq́; ex omnibus ciuitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secũ ducere decreuerat, quòd cùm ipse abesset, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cũ cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antè dictum est. Hunc secũ habere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæq́; inter Gallos autoritatis cognouerat. Accedebat huc, quòd in concilio Heduorum Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant, neq; recusandi aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille omnibus primò precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quòd insuetus nauigandi mare timeret, partim quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari uidit: omni spe impetrandi adempta, principes

Galliæ

Galliæ solicitare, reuocare singulos, hortariq; cœpit, ut in continenti remanerent: metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur. Id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Galliæ interficere uereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iusiurãdum poscere, ut quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebãtur. Qua re cognita, Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coërcendum atq; deterrendum, quibuscunq; rebus posset, Dumnorigem statuebat: quòd longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum nequid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaq; dies circiter XXV. *in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit: dabat operam ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesq; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorũ à castris insciẽte Cæsare domũ discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendũ mittit, retrahiq;*

imperat: si nim faciat, neq; pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturũ arbitratus, qui præsentis imperiũ neglexisset. Ille autem reuocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumq; fidem implorare cœpit, sæpe clamitans liberum se, liberæq; ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circunsistunt hominẽ, atq; interficiunt. At equites Hedui ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in Gallia gererentur, cognosceret, consilium'que pro tempore & pro re caperet: ipse cum legionibus quinque, & pari numero equitum, quẽ in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus, media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit: & longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit ut eam partem insulæ caperet, qua optimam esse egressum, superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs grauibusq; nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore: neq; in eo loco hostis est uisus:

sus: sed, ut postea Cæsar ex captiuis comperit, cùm magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ (quæ cum annotinis, priuatisq́;, quas sui quisq; commodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uisæ tempore) à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit quo in loco hostium copiæ consedissent: cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus, quòd in littore molli atq; aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atq; essedis ad flumen progreßi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregiè & natura & opere munitum, quem domestici belli (ut uidebatur) causa iam antè præparauerant. Nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosq́; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperũt, eosq́; ex syluis expulerunt, paucis uulneribus

acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei manè tripartitò milites equitesq́; in expeditionem misit, ut eos qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, cùm iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarent superiori nocte maxima coorta tempestate propè omnes naues afflictas, atq; in littus eiectas esse, quòd neque anchoræ funesq́; subsisterent, neque nautæ gubernatoresq́ue uim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu nauium, magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumq́; reuocari, atque itinere desistere iubet. Ipse ad naues reuertitur. Eadem ferè quæ ex nuntijs literisq́; cognouerat, coràm perspicit, sic ut amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uiderentur. Itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. Labieno scribit: ut quàm plurimas posset, his legionibus quæ sunt apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat multi operis ac laboris, tamen commodissimum esse statuit omneis naues subduci, & cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X.

consu

consumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis nauibus, castrisq; egregiè munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit: ipse eôdem, unde redierat, proficiscitur. Eò cùm uenisset, maiores iam undiq; in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. Summa imperij, belliq; administrandi, communi consilio permissa est Caßiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumẽ diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. *Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello imperioq; præfecerant. Britanniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab ijs, qui prædæ ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt: qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè Gallicis consimilia. Pecoris magnus numerus. Vtuntur autem numo æreo, aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ære utuntur*

importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est, præter fagum, atq; abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare fas non putant. Hæc tamen alunt animi uoluptatisq́; causa. Loca sunt temperatiora quàm in Gallia, remißioribus frigoribus. Insulá natura triquetra: cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiē spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solē, qua ex parte est Ibernia, dimidio minor (ut existimatur) quàm Britannia, sed pari spatio transmissus, atq; ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula quæ appellatur Mona. Complures præterea minores subiectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse, quàm in continente, noctes uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum millium passuum. Tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. Hoc millia passuū octingenta in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis

insula est in circuitu uicies centena millia passuum. Ex his omnibus lõgè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neq; multum à Gallica differunt cõsuetudine. Interiores pleriq; frumenta non serunt, sed lacte & carne uiuunt, pellibusq; sunt uestiti. Omnes uerò se Britanni glasto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atq; hoc horridiore sunt in pugna aspectu: capilloq; sunt promisso, atq; omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Vxores habent deni duodeniq; inter se communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed siqui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostium, essedariiq;, acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamẽ, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; eos in syluas collesq; cõpulerint: sed compluribus interfectis cupidius insecuti, nonnullos è suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris, atq; occupatis in munitione castrorum, subitò se ex syluis eiecerunt: impetuq; in eos facto qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusq; missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primis legionum duarum, cùm hæ perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, nouo genere pugnæ per-

territis nostris, per medios audacissimè perruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus Tribunus militum interficitur: illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. Toto hoc in genere pugnæ, cùm sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum, quòd neq; insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quòd illi etiam consultò plerunque cederent, & cùm paululum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælij ratio, & cedentibus & insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationesq; dispositas haberent, atq; alios alij deinceps exciperent, integriq; & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterũt, rariq; se ostendere, & lentius quàm pridie nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, cùm Cæsar pabulandi causa tres legiones atq; omnem equitatum cùm C. Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti à signis legionibusq; non absisterent, nostri

acriter in eos impetu facto repulerunt: neq; finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites (cùm post se legiones uiderunt) præcipites hostes egerunt magnoq́; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neq; consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique conuenerant, auxlia discesserunt: neq; post id tempus unquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Caßiuellauni exercitum duxit: quod flumẽ uno omnino loco pedibus, atq; hoc ægre, transiri potest. Eò cùm uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita. Eiusdemq́; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis à captiuis perfugisq́;, Cæsar præmisso equitatu confestim legiones subsequi iußit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum atq; equitum sustinere non possent, ripasq́; dimitterent, ac se fugæ mandarent. Caußiuellaunus (ut suprà demonstrauimus) omni deposita spe contentionis, dimißis amplioribꝰ copijs, millibus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruabat, paululumq́; ex uia excedebat, locisq́;

impe

impeditis ac syluestribus sese occultabat, atq; ijs regionibus quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atq; homines ex agris in syluas compellebat. Et cùm equitatus noster liberius prædandi uastandiq; causa se in agros effunderet, omnibus uijs semitisq; essedarios ex syluis emittebat, & magno cum periculo nostrorum equitum cum his confligebat: atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur: & tantum in agris uastandis, incendijsq; faciendis hostibus noceretur, quantum labore atq; itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes, propè firmißima earum regionum ciuitas (ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidem secutus, ad eum in continẽtem Galliam uenerat, cuius pater Imanuẽtius in ea ciuitate regnũ obtinuerat, interfectusq; erat à Caßiuellauno, ipse fuga mortem uitauerat) legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturq; sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Caßiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præsit, imperiũq; obtineat. His Cæsar imperat obsides quadraginta, frumentumq; exercitui: Mandubratiũq; ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumq; miserunt. Trinobantibus defensis, atq; ab omni militum

iniu

iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caßi, legationibus mißis sese Cæsari dedunt. Ab his cognoscit non longè ex eo loco oppidum Caßiuellauni abesse, syluis paludibusq́; munitum: quò satis magnus hominum pecorum'que numerus conuenerit. Oppidum autem Britanni uocant, cùm syluas impeditas uallo fossaq́; munierunt, quò incursionis hostium uitandæ causa conuenire consueuerunt. Eò proficiscitur cum legionibus. Locum reperit egregiè natura atq; opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseq́; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorum repertus, multiq́; in fuga sunt comprehensi, atq; interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caßiuellaunus ad Cantium (quod esse ad mare suprà demõstrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingentorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax) nũtios mittit, atq; his imperat ut coactis omnibus copijs castra naualia de improuiso adoriantur, atq; oppugnent. Hi cùm ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingentorige, suos incolumes reduxerunt. Caßiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maximè etiam permotus

defect

defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cùm statuisset hyemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neq; multum æstatis superesset, atq; id facilè extrahi posse intelligeret: obsides imperat, & quid in annos singulos uectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. Interdicit atq; imperat Caßiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare: naues inuenit refectas. His deductis, quòd & captiuorum magnum numerũ habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues: duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc neq; superiore anno ulla omnino nauis quæ milites portaret, desideraretur: at ex ijs quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cùm aliquãdiu Cæsar frustra expectasset: ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessariò angustius milites collocauit. Ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cùm soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq; incolumes

naues

naues perduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: Alteram in Neruios, Q. Ciceroni: Tertiam in Essuos, L. Roscio: Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iussit: Tres in Belgio collocauit: his M. Crassum Quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. Vnam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones: quorũ pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erãt, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeiũ Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. Atq; harum tamen omnium legionũ hyberna (præter eam quam L. Roscio in pacatißimam & quietißimam partem ducendam dederat) millibus passuũ centũ continebantur. Ipse interea quoad legiones collocatas, munitaq; hyberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius ma

ius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar pro eius uirtute, atq; in se beneuolentia, quòd in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium hunc iam annum regnantem, inimici palàm, multis etiam ex ciuitate autoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille ueritus (quòd ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret, Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare: quorũq; opera cognouerit Tasgetiũ interfectũ, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusq;, quibus legiones tradiderat, certior factus est in hyberna peruentum, locum'que hybernis esse munitum. Diebus circiter XV. quibus in hyberna uentum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Catiuulco: qui cùm ad fines regni sui Sabino Cottæq; præsto fuissent, frumentumq; in hyberna comportassent: Induciomari Treuiri nuntijs impulsi, suos concitauerunt, subitoq; oppreßis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cùm celeriter nostri arma cepissent, uallum'que ascendissent, atque una ex parte Hispanis equitibus emißis equestri prælio superiores fuissent: desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum

suo

ſuo more conclamauerunt,uti aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent: habere ſeſe quæ de re communi dicere uellent, quibus controuerſias minui poſſe ſperarent. Mittitur ad eos colloquendi cauſa C. Carpineius, eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hiſpania quidam qui iam antè miſſu Cæſaris ad Ambiorigem uentitare conſueuerat. Apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus eſt: Seſe pro Cæſaris in ſe beneficijs, plurimum ei confiteri debere, quòd eius opera ſtipendio liberatus eſſet quod Aduaticis finitimis ſuis pendere conſueſſet: quodq; ei & filius, & fratris filius ab Cæſare remiſsi eſſent, quos Aduatici obſidum numero miſſos, apud ſe in ſeruitute & catenis tenuiſſent: neque id quod fecerit de oppugnatione caſtrorum, aut iudicio aut uoluntate ſua feciſſe, ſed coactu ciuitatis: ſua'que eſſe eiuſmodi imperia, ut nõ minus haberet iuris in ſe multitudo, quàm ipſe in multitudinem. Ciuitati porrò hãc fuiſſe belli cauſam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi reſiſtere non potuerit. Id ſe facilè ex humilitate ſua probare poſſe, quòd non adeò ſit imperitus rerum, ut ſuis copijs populum Romanum ſuperari poſſe confidat: ſed eſſe Galliæ commune conſilium, omnibus hybernis Cæſaris oppugnandis hunc eſſe dictum diem, ne qua legio alteri legioni ſubſidio uenire

re posset. Non facilè Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cùm de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur. quibus, quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij: pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum cõductam Rhenum transisse, hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, uelint'ne prius quàm finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere: quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum. quod cùm faciat, & ciuitati sese consulere, quòd hybernis leuetur: & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix. Carpineius & Iunius quæ audierant ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant. Maximeq; hac re permouebantur, quòd ciuitatem ignobilem atq; humilem Eburonum sua sponte Populo Romano bellum facere ausam uix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt, magnaq; inter eos existit controuersia. L. Aurunculeius, compluresq; Tribuni militum & primorum

morum ordinum Centuriones, nihil temere agendum, neque ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quanta suis magnas copias etiam Germanorū sustineri posse munitis hybernis docebant: rem esse testimonio, quòd primum hostiū impetum multis ultro uulneribus illatis, fortißimè sustinuerint. Re frumentaria non premi. Interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conuentura subsidia. Postremò quid esse leuius aut turpius, quàm autore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cùm maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenissent, aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum. Breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos: neq; Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra uenturos esse. Non hostem autorem, sed rem spectare: subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem & superiores nostras uictorias: ardere Galliam tot contumelijs acceptis sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postremò quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sen-

tentiam in utranque partem esse tutam. Si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos. Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum sit, at certè longinqua obsidione fames esset timenda. Hac in utranq; partem habita disputatione, cùm à Cotta primisq; ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita uultis, Sabinus: & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret: neq; is sum, inquit, qui grauissimè ex uobis mortis periculo terrear: hi sapient: & si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, ne reiecti, & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrunque, & orant ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta manus, permotus superiore sententia Sabini: pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur

uigi

uigilijs reliqua pars noctis, cùm sua quisque miles circunspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur quare nec sine periculo maneatur, & languore militum & uigilijs periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum. Longissimo agmine, maximisq; impedimentis incedunt. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu uigilijsq; de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs bipartitò, in sylvis opportuno atque occulto loco à millibus passuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cùm se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraq; parte eius uallis subitò sese ostenderunt, nouissimosq; premere, & primos prohibere ascensu, atq; iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius, ut qui nihil antè prouidisset, trepidare, & cõcursare, cohortesq; disponere: hæc tamen ipsa timidè, atq; ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerũq; ijs accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis autor non fuisset: nulla in re communi saluti deerat:

& in appellandis cohortandisq; militibus, Imperatoris: & in pugna, militis officia præstabat. Cumq; propter longitudinem agminis minus facilè per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, prouidere possent: iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehẽdendum non est, tamen incommodè accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non sine summo timore & desperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, (quod fieri necesse erat) ut uulgò milites ab signis discederent, quæq; quisque eorum charissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce & à fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant: & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela conijciant,

neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: (leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his noceri posse) rursus se ad signa recipientes insequantur. Quo præcepto ab his diligentissimè obseruato, cùm quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocißimè refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cùm in eum locum unde erant egreßi, reuerti cœperant: & ab ijs qui cesserant, & ab ijs qui proximi steterant, circunueniebantur. Sin autem locum tenere uellent: neque uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela conferti uitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant: & magna parte diei consumpta, cùm à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magnæ autoritatis, utrunque femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortißimè pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesq; adhortans, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius, cùm procul Ambiorigem suos cohortatem conspexisset,

interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere: sperare à multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat, ipsi uerò nihil nocitum iri: inq; eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur: sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat: atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet. Et cùm propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperatum facit, suisq; ut idem faciant imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorq; consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uerò suo more uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt: impetuq; in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egreßi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cùm magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra uallum proiecit, ipse pro castris fortißimè pugnans occiditur. Alij ægrè ad noctem oppugnat

pugnationem sustinent: noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neq; noctem neq; diem intermittit, peditatumq; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit, hortaturq; ne sui in perpetuum liberandi, atq; ulciscendi Romanos pro his quas acceperint iniurijs, occasionem dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negotij subitò oppressam legionem quæ cum Cicerone hyemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. Facilè hac oratione Neruijs persuadet. Itaque confestim dimissis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoq; accidit (quod fuit necesse) ut nonnulli milites qui lignationis munitionisq; causa in sylvas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis, magna manu Ebu-

rones,

rones, Aduatici, Neruij, atq; horum omnium socij & clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt: ægre is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant: atq; hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmijs, si pertulissent: obsessis omnibus uijs missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia quam munitionis causa comportauerant, turres C X X. *excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multò maioribus copijs coactis castra oppugnant, fossam complent: à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus: nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: ~~primæ~~ loricæq; ex cratibus attexũtur. Ipse Cicero, cùm tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum causamq; amicitiæ*

cum

cum Cicerone habebant, colloqui se uelle dicunt. Facta potestate, eadem quæ Ambiorix cum Titurio egerat, cõmemorant: omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris reliquorumq; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciundæ causa: tum errare eos dicunt, si quicquam ab his præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem populumq; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunque partes uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modò respondit, non esse consuetudinem populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatosq; ad Cæsarem mittant: sperare pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum XI. & fossa pedum XV. hyberna cingunt. Hæc & superiorum annorum consuetudine à nobis cognouerant, & quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladijs cespites circuncidere, manibus sagulisq; terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci

gnosci potuit. nam minus horis tribus decem millium passuum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisq; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq;, quas ijdem captiui docuerant, parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti, quasi parta iam & explorata uictoria, turres testudinesq; agere, & scalis uallum ascendere cæperunt. At tanta militum uirtus, atque ea præsentia animi fuit, ut cùm undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaq; omnia impedimenta, atque omneis fortunas conflagrare intelligerent: non modò demigrandi causa de uallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè fortissimeq; pugnarent. Hic dies nostris longè grauissimus fuit: sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus hostium numerus uulneraretur, atq; interficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant, recessumq; primis ultimi non dabant. Paulùm quidem intermissa flamma, & quodam

dam loco turri adacta, & contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosq; omneis remouerunt: nutu uocibusq; hostes, si introire uellent, uocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo: tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq; succensa est. Erant in ea legione fortißimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. Hi perpetuas inter se controuersias habebant, uter alteri anteferretur: omnibusq; annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex ijs Pulfio, cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies de nostris controuersijs iudicabit. Hæc cùm dixisset, procedit extra munitiones: & quæ pars hostium confertißima uisa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueritus existimationem, subsequitur. Tum mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hosteis immittit, atque unum ex multitudine procurrentem traijcit: quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela conijciunt, neq; dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, & uerutum in balteo defigitur. Auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis

dextr

dextram moratur manum, impeditumq; hostes circunsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit: ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo conuertit. Illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio comminus rem gerit, atq; uno interfecto, reliquos paulùm propellit. Dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio: atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cùm laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrunque seruauit, ut alteri inimicus auxilio salutiq; esset, neque dijudicari posset, uter utri uirtute anteferēdus uideretur. Quantò erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, & maximè quòd magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat: tantò crebriores literæ nuntijq; ad Cæsarem mittebantur, quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus inter Neruios nomine Vertico loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamq; ei fidem præstiterat: hic seruo spe libertatis, magnisq; persuadet præmijs, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione uersatus, ad Cæsarem peruenit:

ab eo de periculo Ciceronis legionisq; cognoscitur. Cæsar, acceptis literis hora circiter XI. diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. Iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire. Exit cum nuntio Crassus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi sit iter faciendum. Scribit Labieno, si Reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat. Reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hybernis colligit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior factus, eo die millia passuum XX. procedit. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit: quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumq; omne quod eò tolerandæ hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini & cæde cohortium cognita, cùm omnes ad eum Treuirorum copiæ uenissent: ueritus, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria efferri sciret: literas

Cæsari

Cæsari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus equitatusq; copias Treuirorum tria millia passuum longè à suis castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq; in periculo res sit: tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non poßit, monet ut tragulam cùm epistola ad amentum deligata, intra munitionem castrorum adijciat. In literis scribit, se cum legionibus profectum, celeriter affore: hortatur ut pristinam uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit: hæc casu ad turrim adhæsit, neq; à nostris biduo animaduersa, tertio die à quodam milite conspicitur: dempta, ad Ciceronem defertur: ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaq; omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebantur: quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit

pulit

pulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt: ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Hæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quẽ supra demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligẽterq; faciat: perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse. Quibus literis circiter media nocte Cæsar allatis, suos facit certiores, eosq; ad dimicandum animo confirmat. Postero die prima luce mouet castra: & circiter millia passuum quatuor progressus, trans uallem & riuum hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamẽ quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendũ de celeritate existimabat. Consedit, & quàm æquissimo potest loco castra communit: atq; hæc, etsi erant exigua per se, uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustijs uiarum quàm maximè potest contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat quo cõmodissimè itinere uallem transire possit. Eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quòd ampliores

copias

copias, quæ nondum conuenerãt, expectabant. Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra uallẽ pro castris prælio contenderet: si id efficere non posset, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem riuumq; transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seq; in castra recipere iubet: simul omnibus ex partibus castra altiore uallo muniri, portasq; obstrui, atq; in his administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt: nostris uerò etiã de uallo deductis propius accedunt, & tela intra munitionẽ ex omnibus partibus conijciunt: præconibusq; circummissis, pronuntiari iubet, seu quis Gallus, seu quis Romanus uelit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quòd eà non posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. Tum Cæsar omnibus portis eruptione factã, equitatuq; emisso, celeriter hostes in fugam dat, sic ut omnino pugnandi causa resisteret nemo; magnumq; ex his numerum occidit,

atque

atque omnes armis exuit. Longius prosequi ueritus, quòd sylua paludesq; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus copijs eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quenque esse reliquum militem sine uulnere. Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quanta cum uirtute res sint administratæ. Ciceronem pro eius merito, legionemq; collaudat: centuriones singillatim tribunosq; militum appellat, quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat. De casu Sabini & Cottæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, militesq; consolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd beneficio Deorum immortalium & uirtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfertur, ut cùm ab hybernis Ciceronis millia passuum abesset circiter LX. eoq; post horam nonam diei Cæsar peruenisset, ante mediā noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo

 clam

clamore significatio uictoriæ, gratulatioq; à Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Inductomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium cum sua legione remittit in hyberna: ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hybernis hyemare constituit: & quòd tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello consultabant: nuntios legationes'que in omnes partes dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atq; unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; locis in desertis concilia habebant: neque ullum ferè totius hyemis tempus sine solicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de concilijs & motu Gallorum nuntium acciperet. In his à L. Roscio Quæstore, quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa cōuenisse, neq; longius millibus passuum octo ab hybernis suis constitisse: sed nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeò ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusque ciuitatis ad se uocatis, alios territando, cùm se scire quæ fierent denuntia

nuntiaret, alios cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones (quæ est ciuitas inprimis firma, & magnæ inter Gallos autoritatis) Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cùm ille præsensisset, ac profugisset, usq; ad fines insecuti, regno domoq; expulerunt: & missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, cùm is omnem ad se Senatum uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt: tantumq; apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnibus uoluntatum commutationẽ attulit, ut præter Heduos & Rhemos (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officijs) nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeò haud scio mirãdum'ne sit, cũ compluribus alijs de causis, tum maximè quòd ij qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum eius se opinionis deperdidisse, ut populi Romani imperia perferrent, grauissimè dolerent. Treuiri uerò atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates solicitarent, pecunias pollicerentur:

magna parte exercitus nostri interfecta, multò minorem superesse dicerent partem: neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit ut Rhenum transirent, cùm se bis expertos dicerēt, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit: ac tantā sibi iam his rebus autoritatem in Gallia comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiamq; atq; amicitiam publicè priuatimq; peterent. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones Carnutes'que conscientia facinoris instigari, altera Neruios Aduaticosq; bellum Romanis parare, neq; sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum, est initium bellorū, quo lege communi omnes puberes armati conuenire consueuerunt: & qui ex his nouissimus uenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingentorigem alterius principem factionis, generum suum, quem suprà demonstrauimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat, bonaq; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat accersitum se à

Senon

Senonibus & Carnutibus, alijsq; compluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iturum per fines Rhemorum, eorumq; agros populaturum: ac prius quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cùm & loci natura & manu munitißimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingentorige atq; eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq; undiq; euocat. His certum diem conueniẽdi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, aliâs ut situm castrorum cognosceret, aliâs colloquendi aut territandi causa: equites plerunque omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus suos intra munitionem continebat, timorisq; opinionem quibuscunque poterat rebus augebat. Cùm maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet: nocte una intromißis equitibus omniũ finitimarũ ciuitatũ quos accersendos curauerat, tanta diligẽtia omnes suos custodijs intra castra cõtinuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atque ibi magnã partem diei consumit. Equites tela

conijciunt; & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant: nullo à nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi ac dißipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit, atq; interdicit, perterritis hostibus, atq; in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum: neu quis quenquam prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quòd mora reliquorum illum spatium nactum effugere nolebat. Magna proponit ijs, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna: & cùm unum omnes peterēt, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt consectantur, atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum & Neruiorum quæ conuenerant copiæ, discedunt: pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER SEXTVS.

VLTIS *de causis Cæsar maiorem Galliæ motum expectans, per M. Syllanum, C. Antistium Rheginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul à Cn. Pompeio Procõsule petit, quoniam ipse ad Vrbem cum imperio Reipub. causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia Consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copijs posset. Quod cùm Pompeius & Reipub. & amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hyemem & constitutis & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate & copijs docuit quid populi Romani disciplina atq; opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperiũ defertur.*

 Illi

Illi finitimos Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. Cùm à proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inuentis nonnullis, ciuitates inter se iureiurando confirmant, obsidibus'que & pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis Cæsar cùm undique bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis: Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus finitimisq; ciuitatibus cõsilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus solicitari: maturius sibi de bello cogitandum putauit. Itaq; nondum hyeme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit: & prius quàm illi aut cõuenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atq; ea præda militibus concessa, uastatisq; agris, in deditionem uenire, atq; obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliæ primo uere (ut instituerat) indicto, cùm reliqui præter Senones, Carnutes, Treuirosq; uenissent: initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, ciuitatemq; patrum memoria coniunxerant

xerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq; itineribus eò peruenit. Cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quàm id effici posset, adesse Romanos nuntiatur: necessariò sententia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæsar petentibus Heduis dat ueniam, excusationemq; accipit, quòd æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Heduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesq; mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadē ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mēte & animo in bellum Treuirorum & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo quod meruerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circunspiciebat. Erāt Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis

pal-

paludibus syluisq; muniti: qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarẽ legatos nunquam miserant: cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Itẽ per Treuiros uenisse Germanis in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacesseret: ne desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis cõgredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus expeditis quinq; in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu, loci præsidio freti, in syluas paludesq; confugiunt, suaq; eòdẽ conferunt. Cæsar partitis copijs cum C. Fabio lẽgato, & M. Crasso Quæstore, celeriterq; effectis pontibus, adit tripartitò: ædificia uicosq; incendit: magno pecoris atq; hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eũ pacis petẽdæ causa mittũt. Ille obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigẽ, aut eius legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Cõmiũ Atrebatẽ cum equitatu custodis loco in Menapijs relinquit: ipse in Treuiros proficiscitur. Dũ hæc à Cæsare gerũtur, Treuiri magnis coactis peditatus equitatusq; copijs, Labienũ cũ una legione quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo nõ lõgius bi-

dui uia aberāt, cùm duas uenisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris ab eis millibus passuum x v. auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicādi facultatem, quinq; cohortium præsidio impedimentis relicto, cum uigintiquinque cohortibus magnoq; equitatu contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio castra cōmunit. Erat inter Labienum atq; hostem difficili transitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neq; ipse transire habebat in animo, neq; hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit: & quò facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu & tumultu quam Pop. Rom. fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. Vix agmen no

men nouißimum extra munitiones processerat, cùm Galli cohortati inter se, ne speratam prædam ex nauibus dimitterent: longum esse, perterritis Romanis Germanorũ auxilia expectare: neq; suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugiẽtem atq; impeditam, adoriri non audeant: flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmißis paulùm impedimẽtis, atq; in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites quam petistis facultatem: hostem impedito atq; iniquo loco tenetis: præstate eandẽ nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: atq; illum adesse, & hæc coram cernere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciemq; dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimißis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi ubi præter spem quos fugere credebant, infestis signis ad se ire uiderunt, impetum modò ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam coniecti, proximas syluas petiuerũt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis pòst diebus ciuitatem recepit. Nam Germani, qui

auxilio ueniebant, percepta Treuirorum fuga, sese domum receperunt. Cum his propinqui Inducio mari, qui defectionis autores fuerant, comitati eos, ex ciuitate excesserunt: Cingentorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus atq; imperium est tra ditũ. Cæsar postquam ex Menapijs in Treuiros uenit, duabus de causis Rhenum transire constituit: quarum una erat, quòd auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus, paulùm supra eum locum, quo antè exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atq; instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treuiris præsidio ad põtem relicto, ne quis ab his subitò motus oriretur, reliquas copias equitatumq; traducit. Vbij, qui antè obsides dederant, atq; in deditionem uenerant, purgãdi sui causa ad eũ legatos mittunt, qui doceant neq; auxilia ex sua ciuitate in Treuiros missa, neq; ab se fidem læsam: petunt atq; orãt ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidum uellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit à Sueuis auxilia missa esse. Vbi horum satisfactionẽ accepit, aditus uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis pòst diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum

cum copias cogere, atque his nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare ut auxilia peditatus equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suenos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis referunt, Suenos omnes, posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerint, cum omnibus suis sociorumq; copijs quas coëgissent, penitus ad extremos fines recepisse. Syluam esse ibi infinita magnitudine, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrsus pertinere: & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Suenosq; à Cheruscis iniurijs incursionibusq; prohibere: ad eius initium syluæ Suenos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliæ Germaniæq; moribus, & quo differant hæ nationes inter se, proponere. In Gallica non solùm in omnibus ciuitatibus, atque in omnibus pagis partibusq;, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum principes

cipes sunt, qui summam autoritatem eorum iudicio habere existimantur: quorum ad arbitrium iudiciumq; summa omnium rerum consiliorumq; redeat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim quisq; opprimi & circumueniri non patitur: neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet autoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. nanq; omnes ciuitates in partes diuisæ sunt duas. Cùm Cæsar in Galliam uenit alterius factionis principes erãt Hedui, alterius Sequani. Hi cùm per se minus ualerent, quòd summa autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariouistum sibi adiunxerant, eosq; ad se magnis iacturis pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uerò compluribus factis secundis, atq; omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerẽt, obsidesq; ab his principum filios acciperent, & publicè iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilij inituros: & partem finitimi agri per uim occupatam poßiderẽt, Galliæq; totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris facta commu-

tatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis; nouis per Cæsarem comparatis; quòd ij qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti uidebant: reliquis rebus eorum gratia dignitateq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant: quos quòd adæquari apud Cæsarē gratia intelligebatur ij qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dederant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & nouam & repentè collectam autoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longè principes haberentur Hedui: secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atq; honore, genera sunt duo. Nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ nihil audet per se, nulli adhibetur consilio. Plerique cùm aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum est Equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoq;

gnoq;

gnoq; hi sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controuersijs publicis priuatisq; constituunt: & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem decernunt, præmia pœnasq; constituunt. Si quis aut priuatus aut publicus eorum decreto non steterit, sacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, ij numero impiorum ac sceleratorum habentur: ijs omnes decedunt, aditum sermonemq; defugiunt, ne quid ex contagine incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet autoritatem. Hoc mortuo, siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit: aut si sunt plures pares, suffragio Druidum allegitur: nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato: huc omnes undique qui controuersias habent, conueniunt, eorum'que decretis iudicijs'que parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunq; illò discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neq; tributa

unà cum reliquis pendunt: militiæ uacatio-
nem, omniumq; rerum habent immunitatem.
Tantis excitati præmijs, & sua sponte mul-
ti in disciplinam conueniunt, & à parentibus
propinquisq; mittuntur. Magnum ibi nume-
rum uersuum ediscere dicuntur. Itaque an-
nos nonnulli nicenos in disciplina permanent:
neque fas esse existimant ea literis mandare,
cùm in reliquis ferè rebus, publicis priuatisq;
rationibus, Græcis literis utantur. Id mihi
duabus de causis instituisse uidentur: quòd
neque in uulgum disciplinam efferri uelint: ne-
que eos qui discunt, literis confisos, minus me-
moriæ studere: quod ferè plerisque accidit, ut
præsidio literarum diligentiam in perdiscen-
do, ac memoriam remittant. In primis hoc
uolunt persuadere, non interire animas, sed ab
alijs post mortem transire ad alios: atque hoc
maximè ad uirtutem excitari putant, metu
mortis neglecto. Multa præterea de sideri-
bus, atque eorum motu, de mundi ac terra-
rum magnitudine, de rerum natura, de Deo-
rum immortalium ui ac potestate disputant,
& iuuentuti tradunt. Alterum genus est
equitum. Hi, cùm est usus, atq; aliquod bellum
incidit (quod ante Cæsaris aduentum ferè quo
tannis accidere solebat, ut aut ipsi iniurias in-
ferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bel-
lo uersantur, atq; eorum ut quisq; est genere
copijsq;

copijsq; amplißimus, ita plurimos circum se ambactos clientesq; habet. Hanc unam gratiam potẽtiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atq; ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines immolãt, aut se immolaturos uouent, administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quòd pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complẽt, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum qui in furto aut latrocinio, aut in aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur: sed cùm eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuẽtorem artium ferunt: hunc uiarum atq; itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hũc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. De his eandem ferè quam reliquæ gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere: Miner-

uam operum atq; artificiorum initia tradere: Iouem imperium cœlestium tenere: Martem bella gerere. Huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea quæ bello ceperint, plerunq; deuouent: quæ superauerint animalia capta, immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauißimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes à Dite patre prognatos prædicant: idq; à Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium definiunt: & dies natales, & mensium & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc ferè à reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, ut munus militiæ sustinere poßint, palàm ad se adire non patiuntur: filiumq; puerili ætate in publico in conspectu patris aßistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperũt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq; seruantur: uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusq; cum fructibus superiorum temporum

per

peruenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, uitæ necisq; habent potestatem. Et cùm paterfamiliâs illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent: & si compertum est, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa: omniaq; quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paulò supra hanc memoriam serui & clientes quos ab his dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis unà cremabantur. Quæ ciuitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de Republica à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne'ue cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quæ uisa sunt occultant: quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produt. De Republica nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neq; Druidas habent, qui rebus diuinis præsint: neque sacrificijs student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum operibus

aperte iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris consistit. A paruulis labori ac duritiæ student. Qui diutißimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturam, ali uires, neruosq; confirmari putant. Intra annum uerò uigesimum fœminæ notitiam habuisse, in turpißimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio, quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus aut paruis rhenonum tegumẽtis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student: maiorq; pars uictus eorum in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines habet proprios: sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusq; hominum qui unà coierunt, quantum eis & quo loco uisum est attribuunt agri, atque anno pòst aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt caussas: ne aßidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresq; humiliores possessionibus expellant: ne accuratius ad frigora atque æstus uitandos ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones dissensionesq; nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, cùm suas quisq; opes æquari

cum potentißimis posse uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quàm latißimas circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam propè audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cùm bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus qui ei bello præsint, ut uitæ necisq; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi uelint, profiteantur: consurgunt ij qui & causam & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur, atque à multitudine collaudantur. Qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumq; his rerum postea fides derogatur. Hospitem uiolare fas non putant. Qui quacunque de causa ad eos uenerunt, iniuria prohibent, sanctosq; habent: hisq; omnium domus patent, uictusq; communicatur. Ac fuit antea tempus, cùm Germanos Galli uirtute superarent, & ultro

bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agriq; inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Herciniam syluam (quam Eratoſtheni & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quàm illi Orciniam appellant) Volcæ Tectosages occuparunt, atq; ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus sese continet, summamq; habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem: nuncq; in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent: eodem uictu & cultu corporis utuntur. Gallis autem prouinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usum largitur. Paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant. Huius Herciniæ syluæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest: neq; mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum & Nemetum & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc se flectit sinistrorsum diuersis à flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse aut adisse initium eius syluæ dicat, cùm dierum iter LX.

proc

processerit: aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint: ex quibus quæ maximè differant à cæteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit, excelsius magisq; directum ijs quæ nobis nota sunt cornibus: ab eius summo sicut palmæ ramiq; latè diffunduntur. Eadem est fœminæ marisq; natura, eadem forma magnitudoq; cornuum. Sunt item quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine paulò antecedunt, mutilæq; sunt cornibus, & crura sine nodis articulisq; habent; neque quietis causa procumbunt, neque si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atq; ita paulum modò acclinatæ quietem capiunt: quarum ex uestigijs cùm est animaduersum à uenatoribus quò se recipere consueuerint, omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores, tantùm ut summa species earum stantium relinquatur: huc cùm se consuetudine acclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atq; unà ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum qui Vri appellantur: hi sunt magnitudine paulò infra Elephantos, specie & colore & figura tauri.

Magna uis est eorum, & magna uelocitas: neque homini, neque feræ quam conspexerint, parcunt: hos studiosè foueis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex his interficiunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines & mansuefieri ne paruuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita à labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores comperit Suenos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, (quòd, ut suprà demonstrauimus, minimè omnes Germani agriculturæ student) constituit non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis quæ ripam Vbiorum contingebat in longitudinem pedum ducentorum, rescindit, atque in extremo ponte turrim quatuor tabulatorum constituit, præsidiumq; cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisq; eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioq; C. Volcatium Tullum adolescentem præficit: ipse cùm maturescere frumenta inciperent, ad bellum

Amb

Ambiorigis profectus per Arduennam sylvam (quæ est totius Galliæ maxima, atque à ripis Rheni finibusq; Treuirorum ad Neruios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinem patet) L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit: siquid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere posit: monet ut in castris ignes fieri prohibeat, nequa eius aduētus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius ut imperatum est facit: celeriter, contraq; omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quò in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari Fortuna potest. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusq; eius aduentus ab omnibus uideretur, quàm fama ac nuntijs afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisq; comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eò factum est, quòd ædificio circundato sylua (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui uitandi æstus causa plerunque syluarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresq; eius angusto loco paulisper equitum nostrorum uim sustinuerunt: his pugnantibus illum in

equum

equum quidam ex suis intulit: fugientem sylua texerunt. Sic & ad subeundum periculum, & ad uitandum, multum Fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cùm reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certè dimißis per agros nuntijs, sibi quenque consulere iußit: quorum pars in Arduennam syluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egreßi, se suaq; omnia alienißimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cùm laborem belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaq; copia est, se exanimauit. Segni Condrusiq; ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosq;, legatos ad Cæsarem miserunt oratum ne se in hostium numero duceret, ne'ue omnium Germanorum qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuorum,

rum, siqui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerent imperauit. Si ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit. Tum copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. Id castelli nomen est: hoc ferè in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hyemandi causa consederant. Hunc cùm reliquis rebus locum probaret Cæsar, tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublcuaret. Præsidio impedimentis legionem quartamdecimam reliquit, unam ex ijs tribus quas proximè conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisq; Quintum Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq; equites attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci iubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ partes ire constituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni quæ præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumq; hortatur, si Rei-

publicæ

publicæ commodo facere poßint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio, exploratisq; hostium rationibus, aliud initium belli capere poßint. Erat, ut suprà demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omnes partes dispersa multitudo, ubicunq; aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita spem præsidij aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota: magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterritis ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, & syluæ incertis occultisq; itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemq; hominum sceleratorum interfici uellent, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. Si continere ad signa manipulos uellent (ut instituta ratio & consuetudo exercitus Romani postulabant) locus ipse erat præsidio barbaris: neq; ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia: & in eiusmodi difficultatibus quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid prætermitteretur

retur

retur (etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant) quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit: omnes euocat spe prædæ ad diripiendos Eburones: ut potius in syluis Gallorum uita, quàm legionarius miles periclitetur: simul ut magna multitudine circunfusa pro tali facinore stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesq; appetebàt septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemq; reuerti constituerat. Hîc quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dißipatis ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) manus erat nulla, quæ paruam modò timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama diripi Eburones, atq; ultro omnes ad prædam euocari. Cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tēchtheros atq; Vsipetes suprà docuimus. Transeunt Rhenum nauibus ratibusq;, triginta millibus passuum infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; à Cæsare relictum. Primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiūt: magno pecoris numero, cuius sunt cupidißimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt. Non hos palus, in bello

latrocinijsq; natos, non syluæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscunt. Atq; unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? Tribus horis ad Vatucam uenire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorū contulit: præsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neq; quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quòd longius progressum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret: nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset: quinq; cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter &

castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerāt, circiter C C C. sub uexillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna uis iumentorum quæ in castris subsederant, facta potestate, sequitur. Hoc ipso tempore & casu Germani equites interueniunt, protinusq; eodem illo quo uenerant cursu à decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt uisi, obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquarent, usq; eò, ut qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatē non haberent. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet: circunfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent: ægre nostri portas tuentur: reliquos aditus, locus ipse per se munitioq; defendit: totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus quærit: neq; quò signa ferantur, neq; quam in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronuntiat: alius deleto exercitu atq; Imperatore uictores barbaros uenisse contendit: pleriq; nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq; & Titurij calamitatem, qui in codē occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo

audierant, nullum esse intus præsidium: perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittãt. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus: ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus sua atq; omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atq; in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis quæ in statione erat. Paulisper unà prælium sustinẽt: relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus: deficiens, ægre per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq́; defensorum præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites: quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic uerò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atq; usus militaris imperiti, ad tribunum militum, Centurionesq́; ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati, oppugnatione desistunt. Redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant. Postea despecta

despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosq; coniiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alij cuneo facto ut celeriter perrumpant censent: quoniam tam propinqua sint castra, etsi pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt. Alij ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unà profectos docuimus. Itaq; inter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad unum omnes in castra perueniunt. Hos subsecuti calones equitesq; eodem impetu, militum uirtute seruantur. At ij qui in iugo constiterant, nullo etiamnunc usu rei militaris percepto, neq; in eo quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam quam profuisse alijs uim celeritatemque uiderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortißimè pugnantes conciderunt: militum pars horum uirtute summotis hosti-

 bus,

tes dimittit. Omnes uici, atque omnia ædificia quæ quisq; conspexerat, incendebantur: prædæ ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur. Ac sæpe in eum locum uentum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modò uisum ab se Ambiorigem in fuga captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uincerent, semperq; paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur: atque ille latebris aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones partesq; peteret, non maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Cæsar duarum cohortium dãno Durocortum Rhemorum reducit: concilioq; que in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit: & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronuntiata, more maiorum supplicium sumpsit.

Nonnulli iudicium ueriti profugerunt: quibus cùm aqua & igni interdixisset, duas legiones ad Treuirorum fines, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocauit: frumentoq; exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER SEPTIMVS.

VIETA *Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de Clodij cæde: Senatusq; consulto certior factus ut omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Hæ res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarem, neq; in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. Hac impulsi occasione, qui iam antè se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atq; audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ concilijs, syl-*

uestrib

nestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac premijs deposcunt qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationem esse habendam dicunt, prius quàm eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quòd neq; legiones audeant absente Imperatore ex hybernis egredi, neq; Imperator sine præsidio ad legiones peruenire poßit. Postremò in acie præstare interfici, quàm non ueterem belli gloriam, libertatemq; quam à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare: principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in præsentia obsidibus cauere inter se non possent ne res efferatur: ut iureiurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis (quod more eorum grauißima cerimonia continetur) ne facto initio belli, à reliquis deserantur. Tum collaudatis Carnutibus, dato iureiurãdo ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, à concilio disceditur. Vbi ea dies uenit: Carnutes Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt:

 ciuesq;

ciuesq; Romanos qui negotiandi causa ibi con stiterant,(in his C.Fusium Cottam honestissimum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat)interficiunt,bonaq; eorũ diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur.Nam ubi maior atq; illustrior incidit res, clamore per agros regionesq; significant: hanc alij deinceps excipiunt,& proximis tradunt:ut tum accidit.Nam quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt:quod spatium est millium passuum circiter C L X. *Simili ratione ibi Vercingentorix Celtilli filius Aruernus summæ potentiæ adolescẽs,(cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat,& ob eam causam quòd regnũ appetebat,à ciuitate erat interfectus) conuocatis suis clientibus,facilè eos incendit.Cognito eius consilio ad arma cõcurrunt.Prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus qui hanc tentandam fortunam non existimabant,expelliturq; ex oppido Gergobia Vercingentorix:non desistit tamen, atq; in agris habet delectum egentium ac perditorum.Hac coacta manu,quoscunq; adit ex ciuitate,in suam sententiam perducit.Hortatur ut communis libertatis causa arma capiant:magnisq; coactis copijs aduersarios suos à quibus paulò antè erat eiectus,expellit de ciuitate:Rex à suis appellatur*

pellatur: dimittit quoquouersus legationes: obtestatur ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosq; omnes qui Oceanum attingunt, adiungit. Omniũ consensu ad eum defertur imperiũ: qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat: certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum queq; ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, cõstituit. In primis equitatui studet. Summa diligentia summam imperij seueritatem addit. Magnitudine supplicij dubitantes cogit. Nam maiore commisso delicto, igni atq; omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effoßis oculis domum remittit: ut sint reliquis documento, & magnitudine pœna perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum summa hominem audacia cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere poßint. Hedui de consilio legatorum quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusq; subsidio Biturigibus mittunt: qui cùm ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq;

neq; flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisq; nostris renuntiāt se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circunsisterent. Id ea'ne de causa quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cùm iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliā profectus est. Eò cùm uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem rectè committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nitiobriges & Gabalos, ab utrisq; obsides accipit: & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit ut Narbonem proficisceretur. Eò cùm uenisset, timentes confirmat, præsidia in Ruthenis

nis

nis prouincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolosatibus, circumq; Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementumq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur. Etsi mõs Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durißimo tempore anni, altißima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita uijs patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppreßis inopinãtibus, quòd se sic Gebenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latißimè poßint, uagẽtur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nuntij ad Vercingentorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunsistunt, atq; obsecrant ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cùm uideat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Auernos uersus. At Cæsar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Vercingentorige usu uentura opinione

præ-

praeceperat, per causam supplementi equitatus'que cogendi ab exercitu discedit: Brutum adolescentem his copijs praeficit. Hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo à castris absit. His cōstitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viēnam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò praemiserat, neq; diurno neq; nocturno itinere intermisso per fines Heduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hyemabant, ut si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate praecurreret. Eò cùm peruenisset, ad reliquas legiones mittit: priusq; in unum locum omnes cogit: quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingentorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atq; inde profectus, Gergobiam Boiorum oppidum (quos ibi Heluetico praelio uictos Caesar collocauerat, Heduisq; attribuerat) oppugnare instituit. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiarijs Heduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quòd nullum amicis in eo praesidium uideretur positum esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret.

raret. Præstare uisum est tamen, omnes difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq; ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cùm ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma conferri, iumẽta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tum primũ allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterẽt, cõparabant. Huc biduo Cæsar peruenit: & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt: quæq; ad eam rem usui sint, militibus imperat: & quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris cõtingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet.

bet. Genabēses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egreßi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit, atq; oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis quin cuncti caperentur, quòd pontis atq; itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. Oppidū diruit, atq; incendit: prædam militibus donat: exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingentorix ubi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atq; obuiam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cùm legati ad eum uenissent oratum ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cùm reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromißis qui arma iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingentorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atq; in spem auxilij uenerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cùm ex significatione Gallorum noui aliquid ab his iniri consilij intellexissent,

rissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, præliumq; equestre committi. Laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorũ impetum Galli sustinere non potuerunt: atq; in fugam coniecti, multis amißis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, (quod erat maximum munitißimumq; in finibus Biturigum) atq; agri fertilißima regione, profectus est: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingentorix tot continuis incommodis, Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat: docet longè alia ratione esse bellum gerendum, atq; antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, & quòd anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse: necessariò dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus diripi posse. Præterea salutis causa, rei familiaris commoda negligenda:

uicos atque ædificia incendi oportere hoc spàtio à Boia quoquouersus, quò pabulandi causa adire posse uideantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuẽtur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno periculo longius à castris processuros: neque interesse, ipsósne interficiant, impedimentis'ue exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Præterea oppida incendi oportere quæ non munitione & loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus prædamq; tollendam. Hæc si grauia aut acerba uideantur, multò illa grauiora existimari debere, liberos coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sit necesse accidere uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX. urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem,

quæ

quæ & præsidio & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci natura defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum habeat & perangustum aditum. Datur petentibus uenia, dissuadente primò Vercingentorige, pòst concedente & precibus ipsorum, & misericordia uulgi. Defensores oppido idonei deliguntur. Vercingentorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus syluisq; munitum, ab Auarico longè millia passuum XV. *ibi per certos exploratores in singula dierum tempora quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat: & quid fieri uellet imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesq; obseruabat: dispersosq;, cùm longius necessariò procederent, adoriebatur, magnoq; incommodo afficiebat: etsi quantum ratione prouideri poterat, à nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diuersisq; itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & à paludibus, aditum (ut suprà diximus) angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atq; Heduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum*

adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usq; eò ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore ex longinquioribus uicis adacto extremam famem sustentarent: nulla tamen uox est ab his audita Populi Romani maiestate & superioribus uictorijs indigna. Quinetiam Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret: uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus Romanis qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus tribunisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro turres appropinquassent, ex captiuis Cæsar cognouit Vercingentorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditisque qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum, quo

nostros

nostros postero die pabulatum uenturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt: copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leuiter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant: generatimq; distributi in ciuitates, omnia uada ac saltus eius paludis certis custodijs obtinebant: sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci uideret, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimaret: qui iniquitatem conditionis perspiceret: inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriam: quos cùm sic animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum

 uitam

uitam sua salute habeat chariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliquaq; quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingentorix cùm ad suos redisset, proditionis insimulatur, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate & celeritate uenissent: non hæc omnia fortuitu aut sine consilio accidere potuisse, regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus. Quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui seipsum munitione defenderet: Equitum uerò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti. Summam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem studere omnes uideret, quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenissent, fortunæ: si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam: quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem despicere potuerint: qui dimicare non ausi turpiter se in

castra

castra receperint. Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm à se salutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, à me syncerè pronuntiari, audite Romanos milites: producitq; seruos quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame uinculisq; excruciauerat: hi iam antè edocti quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame & inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc, inquit, à me Vercingentorix beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine tantum exercitum uictorem fame penè consumptum uidetis, quem turpiter se ex fuga recipientem, nequa ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis cõcrepat (quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant) summum esse Vercingentorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione

bellum admininistrari posse. Statuunt ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quòd penes eos, si id oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusq; modi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda & efficienda quæ à quoque tradantur, aptissimum. Nam & laqueis falces auertebant, quas cùm distinuerant, tormentis introrsus reducebant: & aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientius, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atq; has corijs intexerant: tum crebris diurnis nocturnisq; eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur: & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commißis suarum turrium malis adæquabant: & apertos cuniculos preusta & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus internallis di-

stantes

ſtantes inter ſe, binos pedes in ſolo collocantur: hæ reuinciuntur introrſus: & multo aggere ueſtiuntur: ea autem quæ diximus interualla, grandibus in fronte ſaxis effarciuntur: his collatis & coagmentatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis arctè cõtineantur: ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. Hoc cùm in ſpeciem uarietatemq; opus deforme non eſt alternis trabibus ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tum ad utilitatem & defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrſus reuincta, neque perrumpi neque diſtrahi poteſt. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cùm toto tempore frigore & aſſiduis imbribus turbarentur, tamen continenti labore omnia hæc ſuperauerunt: & diebus XXV. *aggerem latum pedes* CCCXXX. *altum pedes* LXXX. *extruxerunt. Cùm is murum hoſtium penè contingeret, & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militesq; hortaretur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulò ante tertiam uigiliam eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cu-*

riculo hostes succederant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasq; res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset: tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq; partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderent: omnis uerò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederent, omnemq; Galliæ salutem in illo uestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria uisum, prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat: scorpione à latere dextro traiectus exanimatusq; concidit: hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem

illo

illo munere fungebatur: eadẽ ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius, et tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atq; omni ea parte summotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingentorige. Id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingentorigis aberant: & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamq; hoc facere noctu apparabant, cùm matresfamiliæ repentè in publicum procurrerunt, flentesq; proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quas ad capiendam fugam naturæ & uirium infirmitas impediret. Vbi eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerunq; in summo periculo timor misericordiam non recipit: conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quòd paulò

niculo hostes succederant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasq; res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset: tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq; partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderent: omnis uerò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederent, omnemq; Galliæ salutem in illo uestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria uisum, prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat: scorpione à latere dextro traiectus exanimatusq; concidit: hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem

illo

illo munere fungebatur: eadē ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius, et tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atq; omni ea parte summotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingentorige. Id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingentorigis aberant: & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamq; hoc facere noctu apparabant, cùm matresfamiliæ repentè in publicum procurrerunt, flentesq; proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quas ad capiendam fugam naturæ & uirium infirmitas impediret. Vbi eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerunq; in summo periculo timor misericordiam non recipit: conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quòd

paulò

paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat, suos quoque languidius in opere uersari iußit, & quid fieri uellet, ostendit. Legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent, ijs qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt, murumq; celeriter compleuerunt: hostes re noua perterriti, muro turribusq; deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut si qua ex parte obuiam contraueniretur, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circunfundi uiderunt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsq; ibi, cùm angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam qui prædæ studeret. Sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Deniq; ex omni eo numero qui fuit circiter quadraginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingentorigem peruenerunt: quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit,

ueritus

ueritus nequa in castris ex eorum concursu & misericordia uulgi seditio oriretur: ut procul in uia dispositis familiaribus suis principibusq; ciuitatum, disparandos deducendosq; ad suos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. Postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatusq; est, ne se admodum animo demitterent, ne'ue perturbarentur incommodo: non uirtute neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam quæ à reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atq; unum consilium totius Galliæ effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere. Idq; se propè iam effectum habere: interea æquum esse ab his communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius repentinos hostium impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, & maximè quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat,

derat, & conspectum multitudinis fugerat: plusq; animo prouidere & præsentire existimabatur, quòd re integra primò incendendum Auaricum, pòst deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum Imperatorum res aduersæ autoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur: simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus. Primumq; eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferenda existimarent. Nec minus quàm est pollicitus, Vercingentorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret: atque earum principes donis pollicitationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillimè capi posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos uestiendosq; curat. Simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum militum numerum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci uelit: sagittariosq; omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater à

Senatu

Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summamq; ibi copiam frumenti commeatusq; reliqui nactus, exercitum ex labore atq; inopia refecit. Iam propè hyeme confecta, cùm ipso anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus syluisq; elicere, siue obsidione premere posset: legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum, ut maximè necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem, quòd cùm singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem & illustrem adolescentem: alterum Cotum, antiquißima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum parte ciuitatis confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque autoritate. Cæsar etsi à bello

atque

atque ab hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta & tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad uim atque arma descenderet, atque ea pars quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingentorige accerseret: huic rei præuertendum existimauit: & quòd legibus Heduorum, iis qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit: Senatumq; omnem, & quos inter controuersia esset, ad se euocauit. Cùm propè omnis ciuitas eò conuenisset, doceretúrq;, paucis clàm conuocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum, cùm leges duos ex una familia, uiuo utroque, non solùm magistratus creari uetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberent: Cotum imperium deponere coëgit: Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito, cohortatus Heduos ut controuersiarum ac dissensionum obliuiscerentur, atque omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaq; quæ meruissent præmia, ab se deuicta Gallia expectarent: equitatumq;

omnem,

omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ causa disponeret: exercitũ in duas partes diuisit: quatuor legiones in Senones Parisiosq; Labieno ducendas dedit: sex ipse in Aruernos ad oppidum Gergobiam secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit. Cùm uterq; utriq; esset exercitui in conspectu, fereq; è regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto põte Romani copias traducerent: erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur, quòd non ferè ante autumnum Elauer uado transiri solet. Itaque ne id accideret, syluestri loco positis castris, è regione unius eorum pontium quos Vercingentorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, demptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionũ cõstare uideretur. His quàm longißimè possent progredi iußis, cùm iam ex diei tempore coniecturã caperet in castra peruentum: ijsdem sublicis, quarũ pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, &

loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingentorix re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergobiam peruenit: equestriq; prælio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm rem frumentariã expedisset. At Vercingetorix castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatũ copias collocauerat: atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesq; earum ciuitatũ quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie cõuenire iubebat, seu quid cõmunicandum, seu quid administrandũ uideretur: neq; ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoq; esset animi ac uirtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atq; ex omni parte circuncisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes uidebãtur. Sed is locus ab his præsidio nõ nimis firmo tenebatur: tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quàm subsidium ex oppido uenire

nire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: fossamq; duplicẽ duodenûm pedum à maioribus castris ad minora perduxit, ut tutò à repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergobiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, solicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atq; eius fratres, amplißima familia nati adolescentes. Cum his primùm communicat, hortaturq; eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint: unam esse Heduorum ciuitatem, quæ certißimam Galliæ uictoriam distineat: eius autoritate reliquas contineri: qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustißimam apud eum causam obtinuerit: sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iure & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus & oratione magistratus & præmio deductis, cùm se uel principes eius consilij fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur. Quòd ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse, non confidebant, placuit, ut Litauicus decem illis millibus quæ Cæsari

ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq́; eius ad Cæsarē præcurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus accepto exercitu, cùm millia passuum circiter X X X. *ab Gergobia abesset, conuocatis subitò militibus, lacrymās, Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, omnis nostra nobilitas interiit: principes ciuitatis Eporedorix & Viridomarus insimulati proditionis à Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt: nam ego fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor quæ gesta sunt pronuntiare. Producuntur ii, quos ille edocuerat quæ dici uellet: atque eadem quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omnes equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur: ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. Conclamant Hedui, & Litauicum obsecrant ut sibi consulat. Quasi uerò, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergobiam contēdere, & cum Aruernis nosmet coniungere. An dubitamus quin nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignißimè interierunt: atq; hos latrones interficiamus*

uiamus. ostendit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatus'que diripit: ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit; eodem mendacio de cæde equitum & principum permouet: hortatur ut simili ratione atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Heduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & unà Viridomarus pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar à Diuitiaco sibi traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati: his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. Ex his Eporedorix cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem defert: orat ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorum ciuitati præcipuè indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas qua-

tuor, equitatumq; omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatũ cum legionibus duabus castris præsidio relinquit: fratres Litauici cùm comprehendi iußisset, paulò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidißimis omnibus progressus millia passuum XXV. agmen Heduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atq; impedit: interdicit'que omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosq; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus (quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos) Gergobiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatem Heduorum mißis, qui suo beneficio conseruatos docerent quos iure belli interficere potuisset, tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergobiã mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio mißi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copijs castra oppugnata demonstrant, cùm crebrò integri defeßis succederent, no-

strosq;

strosq; aßiduo labore defatigarẽt, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò esset iisdem eodem in uallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosq; uallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergobiã geruntur, Hedui primis nuntiis à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios auaritia, alios iracundia & temeritas (quæ maximè illi hominũ generi est innata) ut leuem auditionem habeãt pro re comperta: bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahũt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad furorem impellit, ut facinore admisso ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium Tribunum militum iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cauillono educũt: idem facere cogunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt: repugnãtes diẽ noctemq; obsidẽt: multis utrinq; interfectis, maiorem multitudinẽ ad arma concitant. Interim nuntio allato omnes eorum milites in potestate

Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt. Litauici fratrumq; bona publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt. Hæc faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitatesq; reliquas legationibus solicitant: quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quàm mitißimè potest, legatos appellat, nihil se propter inscientiam leuitatemq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia diminuere. Ipse, maiorē Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circunsisteretur, cōsilia inibat quēadmodum à Gergobia discederet, ac rursus omnem exercitū contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur. Hæc cogitanti, accidere uisa est facultas bene rei gerendæ: nam cùm minora in castra operis perspiciendi causa uenisset, animaduertit collē qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat: admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes (quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat

uerat) dorsum esse eius iugi propè aquum, sed syluestre & angustum quà esset aditus ad alteram partem oppidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle à Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumuallati, atq; omni exitu & pabulatione interclusi uiderentur: ad hunc muniendum locum, omnes à Vercingentorige euocatos. Hac re cognita Cæsar mittit complures equitum turmas eò de media nocte: his imperat, ut paulò tumultuosius omnibus in locis peruagarētur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, muliones'q; cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa uagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat à Gergobia despectus in castra: neq; tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit: & paulùm progressam inferiore loco constituit, syluisq; occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copia traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatis'q; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatis'que, quos singulis le-

gionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit. In primis monet ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ lōgius progrediātur, Quid iniquitas loci habeat incōmodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari: occasionis esse rem, non prælij. His rebus expositis, signum dat, & à dextera parte alio ascensu eodē tempore Heduos mittit. Oppidi murus à planitie, atq; initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) M. C C. passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuū accesserat, id spatiū itineris augebat. At medio ferè colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sexpedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli: atq; inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murū oppidi densißimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgreßi, trinis castris potiūtur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id quod anĩmo proposuerat Cæsar, receptui cani iußit: legionisq; decimæ, qua tum erat comitatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum non ex-

audito tubæ sono, quòd satis magna uallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisq; ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur: sed elati spe celeris uictoriæ, & hostium fuga, superiorumq; temporum secundis prælijs nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non uirtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portisq; appropinquarunt. Tum uerò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cùm hostes intra portas esse existimarent sese ex oppido eiecerunt: matresfamiliâs de muro uestem argentumq; iactabant, & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos ut sibi parcerent, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atq; ab his sublevatus, murum ascendit: hos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij qui ad alteram partem oppidi, ut suprà demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primò exaudito clamore, inde etiam crebris nuncijs incitati,

oppidum à Romanis teneri, præmißis equitibus magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisq; primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq; pugnãtium numerum augebat: quorum cùm magna multitudo cõuenisset, matresfamiliâs quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: simul & cursu & spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atq; integros sustinebant. Cæsar cùm iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret: præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle à dextro latere hostium constitueret, ut si nostros loco depulsos uidisset, quò minus liberè hostes insequerentur, terreret: ipse paulùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnæ expectabat. Cùm acerrimè comminus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute confiderent: subitò sunt Hedui uisi à latere nostris aperto, quos Cæsar à dextera parte alio ascensu manus distinendæ causa miserat. Hi similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod

insigne

insigne pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; unà murum ascenderant, circumuenti, atque interfecti, de muro praecipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cùm portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me unà uobiscum seruare non possum, uestrae quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi: uos data facultate uobis consulite: simulq; irrupit in medios hostes, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulùm submouit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae uitae subuenire conamini, quem iam sanguis uiresq; deficiunt: proinde hinc abite dum est facultas, uosq; ad legionem recipite. Ita pugnans post paulùm concidit, ac suis saluti fuit. Nostri cùm undiq; premerentur, XLVI. centurionibus amißis, deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes, legio decima tardauit, quae pro subsidio paulò equiore loco constiterat. Hanc rursus tertiaedecimae legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primùm planitiem attigerunt, infestis

festis contra hostes signis constiterunt: Vercingentorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Ex die milites sunt paulò minus septingenti desiderati. Postero die Caesar concione aduocata, temeritatem cupiditatemq; militum reprehendit, quòd sibi ipsi iudicauissent quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neq; signo recipiendi dato constitissent, neque à tribunis militum legatisq; retineri potuissent. Exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cùm sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam uictoriam dimisisset, ne paruum modò detrimentum in cõtentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam arrogantiamq; reprehendere, quòd plus se quàm Imperatorem de uictoria atq; exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam & continentiam, quàm uirtutem atq; animi magnitudinem desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur: neu quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostiũ tribuerent: eadem de profectione cogitans quae antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq;

idoneo

idoneo loco constituit. Cùm Vercingentorix nihilo magis in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Cùm hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus. Tertio die ad flumen Elauer pontes reficit, atque exercitum traducit. Ibi à Viridomaro atque Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Heduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam ciuitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectã habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat: tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit: quos, & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis: & quam in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, ut non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse uiderentur. His datis mandatis, eos abs se dimisit. Nouiodunum

erat

erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum: huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atq; exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atq; Hispania coëmptorum miserat. Eò cùm Eporedorix Viridomarusq; uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ autoritatis: Conuictolitanem magistratum, magnamq́ue partem Senatus ad eum conuenisse: legatos ad Vercingentorigem de pace & amicitia concilianda publicè missos: non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negotiandi causa conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt: oppidum, quod à se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt: frumenti quod subitò potuerunt, nauibus auexerunt: reliquum flumine atq; incendio corruperunt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasq; ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus locis iniiciendi timoris causa ostentare cœperunt, si à re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex pro-

uincia expellere possent: quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado transiri non posse uideretur. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit: si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius quàm essent maiores eò coactæ copiæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in prouinciam converteret, id ne tum quidem necessariò faciundum existimabat, cùm infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, uiarumq; difficultas impediebat: tum maximè, quòd adiungi Labieno, atque iis legionibus quas unà miserat, uehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnis'que itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim uenit: uado'que per equites inuento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu qui uim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit: frumentumq; in agris & pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur:

tur: (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ) cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. Is cùm animaduertisset perpetuam esse paludem quæ influeret in Sequanam, atq; illum omnem locum magnopere impediret: hîc consedit, nostrosque transitu prohibere constituit. Labienus primò uineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur: postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus, eodem quo uenerat itinere Melodunum peruenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paulò antè de Lutetia diximus. Deprehensis nauibus circiter L. celeriterque coniunctis, atque eò militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur: refectoq; ponte quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit: & secundo flumine ad Lutetiam iter facere incipit. Hostes re cognita ab ijs qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq; eius oppidi rescindi iubēt: ipsi profecti à palude in ripis

pis Sequanæ è regione Lutetiæ cõtra Labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergobia discessisse audiebatur, iam de Heduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebãtur: Galliq; in colloquijs interclusum itinere & Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum in prouinciam cõtẽdisse confirmabant. Bellouaci autẽ defectione Heduorũ cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atq; apertè bellum parare cœperũt. Tum Labienus tanta rerum cõmutatione, longè aliud sibi capiendum consilium atq; antea senserat, intelligebat. Neq; iam ut aliquid acquireret, prælioq; hostes lacesseret, sed ut incolumẽ exercitũ Agendicũ reduceret, cogitabat. Nanq; altera ex parte Bellouaci (quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis) instabant: alteram Camulogenus parato atq; instructo exercitu tenebat: tũ legiones à præsidio atq; impedimẽtis, interclusas maximũ flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxiliũ petendũ uidebat. Itaq; sub uesperũ concilio conuocato, cohortatus ut ea quæ imperasset, diligẽter industrieq; administrarẽt, naues quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: & prima cõfecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine silentio progredi, ibiq; se expectari iubet. Quinq; cohortes,

quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimẽtis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit: ipse pòst paulò silentio egressus cum tribus legionibus, eum locum petit, quò naues appelli iusserat. Eò cùm esset uentum: exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, à nostris opprimuntur: equitatus peditatusq́;, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitum'que remorum in eandem partem exaudiri, & paulò infrà milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatas defectione Heduorum fugam parare: suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum uersus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima

ma luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atq; ipsum Cæsarem, cuius ductu hostes sæpenumero superassent, præsentem adesse existimarent, dat signum prælij. Primo concursu à dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam cōijciuntur: à sinistro (quem locum duodecima legio tenebat) cùm primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant: nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. Incerto etiamnum exitu uictoriæ, cùm septimæ legionis tribunis essent nuntiata quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaq; intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfecti'que sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ij qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cùm prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemq; ceperunt: neq; nostrorum militum uictorumq; impetum sustinere potuerunt: sic cum suis fugientibus permixti, quos non sylux montesq; texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur

Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruenit. Defectione Heduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, autoritate, pecunia ualent, ad soliciandas ciuitates nituntur. Nacti obsides, quos apud eos Cæsar deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingentorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesq; belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperij tradatur: & re in controuersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conueniunt undique frequentes multitudines: suffragijs res permittitur: ad unum omnes Vercingentorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt: illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur: Treuiri, quòd aberant longius, & à Germanis premebantur: quæ fuit causa quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu: queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neq; tamen suscepto bello suum consilium à reliquis separare audent. Inuiti summæ spei adolescentes Eporedorix & Viridomarus Vercingentorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides.

Deniq;

Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. Peditatu quem antè habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum: sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium libertatemque se consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Sebusianisque, qui sunt finitimi ei prouinciae, decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos: his praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos Cadurcosque ad fines Volcarũ Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusque Allobrogas solicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciae pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum & uiginti, quae ex ipsa coacta prouincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis praelio congressi, pelluntur, & C. Valerio Donotauro

Caburi filio principe ciuitatis, compluribusq; alijs interfectis, intra oppida murosq; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Cæsar quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia atq; Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit, ad eas ciuitates quas superioribus annis pacauerat, equitesq; ab his accersit: et leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant. Eorum aduentu, quòd minus idoneis equis utebantur, à tribunis militum, reliquisq; equitibus Romanis, atque euocatis, equos sumit, Germanisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesq; qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. Magno horum coacto numero, cùm Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum decem à Romanis trinis castris Vercingentorix consedit: conuocatisq; ad consilium præfectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat: fugere in prouinciam Romanos, Galliaq; excedere. Id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium parùm profici: maioribus enim coactis copijs reuersuros,

rot,

ros, neque finem bellandi facturos: proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites rebus suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse. Si (id quod magis futurum confidebat) relictis impedimentis, sua saluti consulant: & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorũ progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctißimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. Probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, suum quoque equitatum Cæsar tripartitò diuisum, ire contra hostem iubet. Pugnatur unà omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur: siqua in parte nostri laborare aut grauius premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; conuerti iubebat: quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. Tandem Germani à dextro latere

summum iugum nacti, hostes loco depellunt: fugientis, usque ad flumen ubi Vercingentorix cum pedestribus copijs consederat, persequuntur, compluresq; interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui ne circumuenirentur ueriti, se fugæ mandant: omnibus locis fit cædes. Tres nobilißimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat: & Cauarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copijs præfuerat: & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingentorix copias suas ut pro castris collocauerat, reduxit: protinusq; Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit: celeriterq; impedimenta ex castris educi, & se subsequi iußit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, duabusq; legionibus præsidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouißimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quòd equitatus (qua maxima parte exercitus confidebant) erat pulsus, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodũ edito loco, ut nisi obsi-

dione

dione expugnari non posse uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina sublucbant: ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant: sub muro quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant, fossamq; et maceriam sex in altitudinem pedum perduxerant. Eius munitionis quae à Romanis instituebatur, circuitus, undecim millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibiq; castella uiginti tria facta: quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, nequa subitò irruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidijs tenebantur. Opere instituto fit equestre praelium in ea planitie quam intermissam collibus trium millium passum in longitudinem patêre suprà demonstrauimus. Sūma ui ab utrisq; contenditur: laborantibus nostris Caesar Germanos summittit, legionesq; pro castris constituit, nequa subitò irruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt, atq; angustioribus portis relictis, coarctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur: fit magna caedes: nonnulli relictis equis fossam transire, & maceriam

transe

transcendere conantur. Paulùm legiones Cæsar quas pro uallo constituerat, promoueri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingentorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingentorix prius quàm munitiones à Romanis perficiantur, concilium capit omnem à se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisq; eorum ciuitatem adeat, omnesq; qui per ætatem arma ferre poßint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit, obtestaturq; ut suæ salutis rationem habeant, neu se optimè de communi libertate meritum, in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta unà secum interitura demonstrat: ratione inita, frumẽtum se exiguè dierum triginta habere, sed paulò etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, quà erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se referri iubet: capitis pœnam ijs qui non paruerint, constituit. Pecus (cuius magna erat copia à Mandubijs compulsa) uiritim distribuit: frumẽtum parcè et paulatim metiri instituit, copias omnes quas pro oppido collocauerat,

rat,

rat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum parat administrare. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC. reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, ne facilè totum opus militum corona cingeretur, ne'ue de improuiso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret: aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent: hoc intermisso spatio, duas fossas quinos denos pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campestribus ac demißis locis aqua ex flumine deriuata compleuit: post eas aggerem & uallum duodecim pedũ extruxit: huic loricam pinnasq; adiecit grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atq; aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto operi circundedit: quæ pedes LXXX. inter se distarent. Erat eo tempore & materiari & frumentari & tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copijs, quæ longius à castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa ui conabantur. Quare ad hæc

ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum haud admodum firmis ramis abscißis, atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur: huc illi stipites demißi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se, atque impliciti: quò qui intrauerant, se ipsi acutißimis uallis induebant: hos cippos appellabant. Ante hos obliquis ordinibus in quincuncē dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipites feminis craßitudine ab summo præacuti & præusti demittebantur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus ac uirgultis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant: id ex similitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusq; intermißis spatijs omnibus locis differebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus quàm potuit æquißimas, pro loci

natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum praesidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentumq; habere omnes conuectum iubet. Dum haec ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum indicto, non omnes qui arma ferre possent (ut censuit Vercingentorix) conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Heduis, atque eorum clientibus Segusianis, Ambluaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs hominum millia trigintaquinq;: parem numerũ Aruernis, adiunctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, Vellaunijs, qui sub imperio Aruernorũ esse consueuerũt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis, Carnutibus, duodena millia: Bellouacis decẽ: totidẽ Lemouicibus: octona Pictonibus, et Turonibus, & Parisijs, & Heluetijs, bina millia Suessionibus, Ambianis, Mediomatricibus, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cœnomanis totidem: Atrebatibus quatuor: Bellocassis, Lexobijs.

Aulerc

Aulercis Eburonibus terna: Rauracis & Boijs bina: uniuersis ciuitatibus quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli, sex. Ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro eius hospitio duo millia miserunt. Huius opera Comij, ut antè demonstrauimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura legesq; reddiderat, ipsisq; Morinos attribuerat. Tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur, omnesq; & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum millibus VIII. *& peditum circiter* CCXL. *Hæc in Heduorum finibus recensebantur, numerisq; inibatur, præfecti constituebantur. Comio Atrebati, Viridomaro & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Arueruo consobrino Vercingentorigis summa imperij traditur: his delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres*

& fid

& fiduciæ pleni ad Alexiam proficiſcuntur: nec erat omnium quiſquam, qui aſpectum modò tãtæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio cùm ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusq; cernerentur. At ij qui Alexiæ obſidebantur, præterita die qua ſuorum auxilia expectauerant, conſumpto omni frumento, inſcij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Ac uarijs dictis ſententijs, quarum pars deditionem, pars, dum uires ſuppeterent, eruptionem cenſebant: non prætereunda oratio Critognati uidetur propter eius nefariam ac ſingularem crudelitatem. Hic ſummo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus autoritatis, Nihil, inquit, de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſsimam ſeruitutem, deditionis nomine appellant: neq; hos habendos ciuiũ loco, neq; ad concilium adhibẽdos cenſeo. Cum ijs mihi res ſit, qui eruptionem probãt: quorum in conſilio omnium noſtrum priſtinæ reſidere uirtutis memoria uidetur. Animi eſt iſta mollities, non uirtus, pauliſper inopiam ferre non poſſe. Qui ſe ultro morti offerant, facilius reperiantur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem (tantum apud me dignitas poteſt) ſi nullam præterquam uitæ noſtræ iacturam fieri uiderem. Sed

in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid hominũ millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis consanguineis'que nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestræ salutis causa suum periculum neglexerunt: nec stultitia ac temeritate uestra, aut animi imbecillitate, omnẽ Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quòd ad diem non uenerunt, de eorum fide constantiaq; dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi'ne causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto, ijs utamini testibus appropinquare eorum aduentum, qui huius rei timore exterriti, diem noctem'que in opere uersantur. Quid ergo? Mei consilij est, facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumq; fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui ætate ad bellum inutiles uidebantur, uitam tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui, & posteris prodi, pulcherrimum iudicarem. Num quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri, magnaq; illata calamitate, finibus

quidem

quidem nostris aliquādo excesserunt, atq; alias terras petierunt: iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani uerò quid petunt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potētesq; bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusq; considere, atq; his æternam iniūgere seruitutē: neq; enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quòd si ea quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimā Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus cōmutatis, securis securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sentētijs dictis constituunt, ut ij qui ualetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atq; omnia prius experiantur, quàm ad Critognati sententiā descendant. Illo tamen potius utendū consilio, si res cogat, atq; auxilia morētur, quàm aut deditionis aut pacis subeundam cōditionē. Mandubij, qui eos oppido receperāt, cum liberis atq; uxoribus exire cogūtur. Hi cū ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabāt ut se in seruitutē receptos cibo iuuarēt. Hos Cæsar dispositis in uallo custodibus recipi prohibebat. Interea Comius, & reliqui duces quibus summa imperij permissa erat, cū omnibus copijs ad Alexiam perueniūt: & colle exteriore occupato, nō longius mille passibus à nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris edu-

ĉto, omnem eam planitiem quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstrauimus, complent: pedestresq; copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in campũ. Concurritur his auxilijs uisis: fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copijs ante oppidum considunt, & proximam fossam cratibus integunt, atq; aggere explent: seq; ad eruptionem atq; omnes casus comparant. Cæsar omni exercitu ad utranq; partem munitionum disposito, ut si usus ueniat, suum quisq; locum teneat & nouerit, equitatũ ex castris educi, & prælium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique iugum tenebant, despectus: atq; omnes milites intenti animis pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetus sustinerent: ab his complures de improuiso uulnerati, prælio excedebant. Cùm suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros multitudine premi uiderent: ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè

aut turpiter factum celari poterat, utrosq; & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabāt. Cùm à meridie propè ad Solis occasum dubia uictoria pugnaretur: Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosq; propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usq; ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ij qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata se in oppidū receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio magno cratiū, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subitò clamore sublato, (qua significatione qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent) crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus, nostros de uallo deturbare, reliquaq; quæ ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingentorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, sudibusq;, quas in opere disposuerāt ac glandibus Gallos perterrent, prospectu tenebris adempto, multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur.

At M. Antonius & C. Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte nostros premi intellexerunt, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant. Dum longius à munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quã propius successerũt, aut se ipsi stimulis inopinátes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebãtur, aut ex uallo & turribus traiecti pilis muralibus interibãt. Multis undiq; uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cùm lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirẽtur, se ad suos receperũt. At interiores dum ea quæ à Vercingẽtorige ad eruptionẽ præparata erant, proferũt, priores fossas explent: diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerũt, quàm munitionibus appropinquarẽt: ita re infecta in oppidũ reuerterũt. Bis magno cum detrimẽto repulsi Galli, quid agant consulunt: locorũ peritos adhibent: ab his superiorũ castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. Erat à Septẽtrionibus collis, quem quia propter magnitudinẽ circuitus opere circumplecti non poterant nostri, necessariò penè iniquo loco & leuiter decliui castra fecerunt. Hæc C. Antistius Rheginus, & L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, du-

ces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatũ, quæ maximã uirtutis opinionẽ habebant: quid, quoq; pacto agi placeat, occultè inter se constituunt: adeundi tẽpus definiũt, cùm meridies esse uideretur. His copijs Vergasillaunũ Aruernũ unũ ex quatuor ducibus propinquũ Vercingẽtorigis præficiũt. Ille ex castris prima uigilia egressus, propè confecto sub lucẽ itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit. Cùm iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra quæ suprà demõstrauimus, cõtendit: eodemq; tẽpore equitatus ad cãpestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingentorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur: à castris longurios, musculos, falces, reliquaq; quæ eruptionis causa parauerat, profert. Pugnatur uno tẽpore omnibus locis, atque omnia tentantur: quæ minimè uisa pars firma est, huc cõcurritur. Romanorũ manus tãtis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. Multũ ad terrẽdos nostros ualuit clamor qui post tergum pugnantibus extitit, quòd suum periculum in aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerunq; quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneũ locum nactus, quid quaq; in parte geratur cognoscit; laborantibus summittit. Virisq;

 ad

ad animum occurrit, unũ illud esse tempus, quo maximè contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad superiores muni tiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. Iniquum loci ad decliuitatẽ fastigium, magnum habet momentum. Alij tela coniiciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit: nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non posit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id nisi necessariò ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur ne labori succumbant: omniũ superiorum dimicationum fructum in eo die atq; hora docet consistere. Interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus fossas explent: falcibus ual lum ac loricam rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus sex, pòst cum alijs septem C. Fabium legatum: postremò

stremò ipse, cùm uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio, ac repulsis hostibus, cò quò Labienum miserat, contendit: cohortes quatuor ex proximo castello deducit: equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & à tergo hostes adoriri iubet. Labienus postquam neq; aggeres neq; fossæ uim hostiũ sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem, quid faciendũ existimet. Accelerat Cæsar, ut prælio intersit. Eius aduentu ex colore uestitus cognito (quo insigni in prælijs uti cõsueuerat) turmisq; equitum & cohortibus uisis quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus ac declinibus & deuexis cernebantur, hostes prelium committunt. Vtrinq; clamore sublato, excipitur rursus ex uallo atq; omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis pilis, gladijs rem gerunt. Repẽtè post tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga uertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem & fugam suorum, desperata

ſaluite copias à munitionibus reducunt: fit protinus hac re audita ex caſtris Gallorum fuga. Quòd niſi crebris ſubſidijs, ac totius diei labore milites defatigati fuiſſent, omnes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equitatus nouiſsimum agmen conſequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. Poſtero die Vercingentorix concilio conuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſsitatum, ſed communis libertatis cauſa demonſtrat: & quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utranq; rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Iubet arma tradi, principes produci: ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eò duces producuntur. Vercingentorix deditur: arma proijciuntur. Reſeruatis Heduis atq; Aruernis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toti exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit. His rebus confectis, in Heduos proficiſcitur, ciuitatem recipit. Eò legati ab Aruernis miſsi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hyberna mittit. Captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernis'que reddit. T. Labienum duabus cum legionibus & equitatu in Sequanos proficiſci iubet. Huic

M. Sem-

M. Sempronium Rutilium attribuit. C. Fabium legatum, & L. Minutium Basilium cum legionibus duabus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. C. Antistium Rheginum in Ambibaretos, T. Sestium in Bituriges, C. Caninium Rebilũ in Ruthenos cũ singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpitium Cabilloni & Matisconæ in Heduis ad Ararim rei frumentariæ causa collocat: ipse Bibracte hyemare cõstituit. Harũ rerũ literis cognitis Romæ dierum uiginti supplicatio indicitur.

A. HIRCII SIVE OPPII, IN NOVISSIMVM

Commentarium belli Gallici præfatio.

OACTVS *aßiduis tuis uocibus, Balbe, cùm quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ uideretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi: Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atq; insequẽtibus eius scriptis, contexui: nouissimũq; imperfectum à rebus gestis Alexandriæ confeci, usq; ad exitum, non quidẽ ciuilis*

disser

dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris: quos utinam qui legerint, scire possint quàm inuitus susceperim scribēdos, quò facilius caream stultitiæ atq; arrogantiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab alijs esse perfectum, quod non horū elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarū scriptoribus desit: adeoq; probantur omnium iudicio, ut prærepta non præbita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra quàm reliquorum est admiratio. Cæteri enim quàm bene atq; emendatè, nos etiam quàm facilè atq; celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cùm facultas atq; elegantia summa scribendi, tum uerissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea quæ rerum nouitate aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirū dum omnes excusationis causas colligo ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantiæ subeo, quòd me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

A. HIRCII

DERELICTORVM A C. IVLIO CAESARE DE BELLO GALLICO LIB. VIII.

MNI *Gallia deuicta, Cæsar cùm à superiore æstate nullum bellãdi tempus intermisisset, militesq; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet: cõplures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesq; facere: cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neq; ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis: nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum Populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uindicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum cõfirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorem suis præficit hybernis: ipse equitatus præsidio pridie Calẽdas Ianuarias ab oppido Bibracte*

proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non longè à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuẽda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cùm latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Cæsaris accidit (quod imparatis deiectisq; accidere fuit necesse) ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. Nam etiã illud uulgare incursionis hostium signum, quod incendijs ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentiq;, si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendijs terrerentur. Multis hominum millibus captis perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hospitijs confisi, aut societate consiliorum, confugerant frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius quàm de domestica salute cogitandi: qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali condi-

tione proposita, Bituriges cùm sibi uiderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq; ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides; atq; in fidem receptas esse; idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus duo millia numûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq; in hyberna remissis, ipse se recepit die XL. *Bibracte. Ibi cùm ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cùm dies non amplius decem & octo in hybernis esset commoratus legiones quartamdecimam & sextam ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ causa superiore Commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cùm fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis uicis oppidisq;, quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis repentè exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempestates cùm subire*

mili

militės nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit: atq; in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant ædificata, milites contegit: equites tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascunque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerunque magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppreßi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cùm tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec syluarum præsidio tempestatibus durißimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dißipantur in finitimas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cùm satis haberet conuenientes manus dißipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumq; in ratione esset, exploratum habere sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari: C. Trebonium cum duabus legionibus quas secum habebat, in hybernis Genabi collocauit: ipsi cùm crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos (qui belli gloria Gallos omnes Belgasq; præstabant) finitimasque his ciuitates duce Corbeo Bellouaco & Comio Atrebate exercitus comparare, atq; in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueßionum (qui Rhemis erant attributi) facerent impreßionem: pertinere autem non tantum ad

digni-

dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optimè de Republica meritos accipere, legionem ex hybernis euocat rursus undecimam. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas quas habebat, adduceret: alteram'que ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorũ opportunitas, belliq; ratio postulabat, perpetuo suo labore inuicem legionibus expeditionum munus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur: castrisq; in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendus, ex quibus hostium consili'a cognosceret. Equites officio functi renunciant paucos in ædificijs esse inuentos, atque hos non qui agrorum colendorum causa remansissent (nanque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculādi gratia essent remissi: à quibus cùm quæreret Cæsar quo loco multitudo esset Bellouacorum, quod'ue esset consilium eorum: inueniebat Bellouacos omnes qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse. Item'que Ambianos, Aulercos, Caletos, Bellocassos, Atrebates, locum castris excelsum, impedita circundatum palude delegisse, impedimenta omnia in ulteriores syluas contulisse: complures esse principes belli autores, sed multitudinem maximè Corbeo

... obtem

obtemperare, quòd ei summo esse odio nomen Populi Rom. intellexissent: paucis antè diebus Atrebatem Comium ex his castris discessisse ad auxilia Germanorum adducenda: quorum & uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellonacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut diceretur) Cæsar cum tribus legionibus ueniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent: pabulatione autem, quæ propter anni tempus cùm exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. Quæ Cæsar cùm consentientibus plurimis cognouisset, atq; ea quæ proponerentur consilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret: omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim uirtutis ueteranas legiones, septimam, octauam, & nonam habebat: summæ spei, delectæq; iuuentutis undecimam: quæ octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum, nondum eandem uetustatis ac uirtutis ceperat opinionem. Itaq; concilio aduocato, rebus ijs quæ ad se essent delata, omnibus expositis, animos multitudinis confir

confirmat, si fortè hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum. Agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret undecima: ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quas legiones repentè instructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cùm uiderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, siue expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, ualle intermissa magis in altitudinem depressa, quàm latè patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat uallo pedum XII muniri, loriculamq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari: fossam duplicem pedum quinûm denûm lateribus directis deprimi: turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum: pontibus traiectis constratisq; coniungi: quorum frontes uiminea loricula munirentur: ut hostis à duplici propu

gnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quò tutior altitudine esset, hoc audacius longius'que tela permitteret: alter quò propior hostium uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresq; turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium: nanq; & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: & cùm pabulatum frumentatumq; longius esset proficiscendum, paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebrò paucis utrinque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur: quam tamen paludem nõnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorumq; transibant, acriusq; hostes insequebantur: aut uicißim hostes eôdem transgreßi, nostros longius summouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cùm raris disiectisq; ædificijs pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirẽtur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac seruorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda docui, cum equitibus uenerat: qui tametsi numero nõ amplius erant quingenti, tamen

men Germanorum aduentu barbari inflaban tur. Cæsar cùm animaduerteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi nisi à maiore exercitu posse literas ad Trebonium mittit, ut quàm celerrimè posset, legionem XIII. *quæ cum T. Sestio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret. Ipse equites inuicem Rhemorum ac Lingonum, reliquarum'que ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. Quod cùm quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorũ, syluestribus locis insidias disponunt: eodem'que equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur: cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanq; hi cùm repentè hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecu ti, à peditibus undiq; circundati sunt: quo facto perturbati, celerius quàm consuetudo fert*

equestris pralij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equitum, qui cùm uix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se uoluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Rhemorum interfecto. Nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorunque castrorum, quæ ad uada transitus'que fiebant paludis: qua contentione Germani (quos propterea Cæsar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prælia-rentur) cùm constãtius uniuersi paludem trãsissent, paucisq; in resistendo interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solùm ij, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueuerant, turpiter refugerunt: nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis minimisq; rebus insolentiores, an aduersa

medio

mediocri casu timidiores essent. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cùm propius accessisse legiones & C. Trebonium legatum cognouissent duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, copiis armatorum, castrorum uias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quàm longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat, neque non usque eò legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari nostris militibus instantibus non possent. Ita cùm paludem impeditam à castris castra diuidere (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atq; id iugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri ualle à castris eorum intercisum animaduerteret: pontibus palude constrata legiones traducit, celeriterq; in summam planitiem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus à lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum peruenit, aciemq; eo loco constituit, unde tor-

monte missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari confisi loci natura, cùm dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, muniri iubet castra: absolutis operibus, pro uallo legiones instructas collocat, equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cùm Romanos ad insequendum paratos uiderent, neque pernoctare, aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt: fasces ubi consederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentarijs Cæsaris declaratum est) per manus stramentorum ac uirgultorum (quorum summa erat in castris copia) inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma omnes repentè copias à conspectu texit Romanorum: quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerunt. Cæsar etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis: tamen id consilium cùm fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet, & turmas mittit ad insequendum: ipse ueritus insidias, ne fortè

in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cùm intrare fumum et flammam densissimam timerent, ac si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes aduerterent equorum, insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisq; plena, sine ullo detrimento millia non amplius decem progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt: inde cùm sæpe in insidijs equites peditesq; disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod cùm crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar Corbeum Bellouacorum ducem fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocarat, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures quàm solebat, educit, equitatumq; qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidia consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus quàm potest maximè appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cùm sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, syluis undique impe-

ditissimis aut altissimo flumine munitum, uelut indagine hunc insidijs circundederunt. Explorato hostium consilio, nostri ad prœliandum animo atque armis parati, cùm subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu cùm sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret: primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum: neq; plures in unum locum conueniunt: quod plerunq; equestribus prælijs cùm propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Cùm dispositis turmis, inuicem rari præliarentur, neque à lateribus circumueniri suos paterentur, erumpunt cæteri, Corbeo præliante, ex syluis: fit magna contentione diuersum prælium: quod cùm diutius pari marte iniretur, paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui: turmisq; nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus, insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant

detrim

detrimentum. Accedunt interim propius legiones, crebriq; eodem tempore & nostris & hostibus nuntij afferuntur, imperatorem instructis copijs adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrimè præliantur: ne si tardius rem gesßissent, uictoriæ gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atque diuersis itineribus fugam quærunt nequicquam. Nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, his ipsi tenentur. Victi tamen, perculsiq;, ac maiore parte amissa, consternati, profugiunt partim syluis petitis, partim flumine: qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cùm interim nulla calamitate uictus Corbeus, excedere prælio, syluasq; petere, aut inuitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortißimè præliando, compluresq; uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus prælij uestigijs ingressus Cæsar, cùm uictos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse quàm octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat, tamen exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repentè ex fuga paucis, atque his

uulner

uulneratis, receptis, qui sylnarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortißimis peditibus, cùm aduentare Romanos existimarent, concilio repentè tubarum cantu conuocato, conclamant ut legati obsidesq; ad Cæsarem mittantur. Hoc ab omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos confugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è uestigio mittunt ad Cæsarem legatos: petuntq;, ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate nunquam profectò esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse, delectorum peditum multa millia interisse, uix refugisse nuntios cædis: magnum tamen, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos, quòd Corbeus autor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim Senatum tantum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos cæterasq; Galliæ ciuitates suscepisse bellum: pertinacißimè hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque intelligere se causam peccati

facilè

facillimè mortuis delegari: neminem uerò tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt: obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, qui Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant, imperata faciunt, excepto Comio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cùm Comium comperisset solicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradidit centuriones. Cùm in colloquium uentum esset, &, ut conuenerat, manum Comij Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Comij, conficere hominem non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cùm utrinque gladij essent districti, non tam pugnandi, quàm

diffug

diffugiendi fuit utrorunque consilium: nostrorum, quòd mortifero uulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quòd insidijs cognitis, plura quàm uidebant, extimescebant. Quo facto statuisse Comius dicebatur nunquam in conspectum cuiusquam Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cùm uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad præsens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatū cum cohortibus uigintiquinque mittit in diuersissimam partem Galliæ, quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionemq; duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret de incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio, atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad uastandos depopulandosq; Ambiorigis fines proficiscitur: quem perterritum ac fugientem cùm redigi posse in suam potestatem desperasset,

sperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeò eius fines uastare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatẽ. Cùm in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendijs, rapinis uastasset, magno numero hominũ interfecto aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit: quorum ciuitas propter Germaniæ uicinitatẽ quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat, neq; imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cùm magnam multitudinem hostium conuenisse in fines Pictonũ literis nuntijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanserat: quòd pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum cõtendit: quò cùm aduentaret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominũ millibus Dumnaco Duce Andium duracium clausum, Lemouicũ oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus cũ appropinquare Caniniũ cognouisset: copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cùm complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorũ detrimento nullam

partem

partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat: literisq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus aduentu Fabij cognito, desperata salute si tempore eodem coactus esset & Romanum & externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos, repente ex toto loco cum copijs recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem constratum, copias traduxisset. Fabius etsi nondum in conspectum hostium uenerat, neque se cum Caninio coniunxerat: tamen doctus ab ijs qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum quem petebant, petituros. Itaque cum copijs ad eundem pontem contendit: equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine de fatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes perterritosq; sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites præmittit sic

paratos,

paratos, ut confligerent, atq; omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus praefectus equitum, singularis & animi & prudentiae uir, suos hortatur: agmenq; hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum praelium committit. Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit praelium acri certamine: nanq; nostri contemptis pridie superatisq; hostibus, cùm subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi praelij, fortißimè contra pedites praeliantur: hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. Cùm aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus inuicem praesidio: cùm repentè confertae legiones in conspectum hostium ueniunt: quibus uisis perculsae barbarorum turmae, ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuq; passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulò antè cum resistentibus fortißimè conflixerant, laetitia uictoriae elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circunfusi, quantū

equorum uires ad persequendum, dextraq́; ad cædendum ualent, tantum eo prælio interficiūt. Itaq; amplius millibus XII. *aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Quæ ex fuga cùm constaret Drapetem Senonem (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus omnium ciuitatū receptis, latrocinijs impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum millibus ex fuga quinque collectis prouinciam petere, unaq́; consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore Commentario prima defectione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluisse cognitum est: Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore Prouinciæ, magna infamia perditorum hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes reliquasq́; proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate summissiores essent futuræ: dato uerò spatio ac tempore, eodem instigante Dumnaco possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasq́; in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui*

sæpe

sæpe uexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in deditionem: cæteræq; ciuitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, autoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij legionumq;, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansq;, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaq; Lucterius, cùm legiones, Caniniumq; adesse cognosceret, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent prouinciæ fines intrare posse, nec iam liberam uagãdi latrocinandiq; facultatẽ haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cùm Lucterius apud suos ciues quondam integris rebus multum potuisset, semperq; autor nouorum consiliorum, magnam apud Barbaros autoritatem haberet: oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregiè natura loci munitum occupat suis & Drapetis copijs, oppidanosq; sibi coniungit. Quò cùm confestim C. Caninius uenisset, animaduerteretq; omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile: magna autem impedimẽta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus diuisis, trina ex-

celsißimo loco castra fecit: à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitum ducere instituit. Quod cùm animaduerterent oppidani, miserrimaq; Alexiæ memoria soliciti, similem casum obsessionis uererentur, maximeq; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, monoret frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lucterius educunt. Hi paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quò minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare moratur, ne aut opus effectum tueri non posset, aut plurimis in locis infirma disposita præsidia haberet. Magna frumēti copia comparata, considunt Drapes & Lucterius nō longius ab oppido X. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarēt: ipsiq; inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Lucterius agmen iumen-

torum

torum ad oppidum adducit: dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, syluestribus angustisq; itineribus frumentum importare in oppidum instituit: quorum strepitũ uigiles castrorũ cùm sensissent, exploratoresq; missi quæ agerẽtur renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum cum Drapete esse in castris intra millia passuum decem: qua re ex compluribus cognita, cùm intelligeret fugato Duce altero perterritos reliquos facilè opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cùm in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnẽ, Germanosq; pedites summæ uelocitatis homines ad castra hostium præmittit. Ipse legionẽ unam intra castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cùm propius hostes accessisset, ab exploratoribus quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut Barbarorum ferè consuetudo est, relictis locis superiori-

bus ad ripas fluminis esse demissa: at Germanos equitesq; imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prælium commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructamq; adducit. Ita repentè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani, equitesq; signis legionis uisis uehementißimè præliantur: confestim omnes cohortes undiq; impetũ faciunt, omnibusq; aut interfectis aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicißimè re gesta sine ullo penè militis uulnere, ad obsidẽdos oppidanos reuertitur: externoq; hoste deleto, cuius timore antea diuidere præsidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undiq; imperat administrari. Venit eòdem cum suis copijs postero die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium Quæstorem cum cohortibus XV. in Bellouacis relinquit, nequa rursus nouorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cùm in Carnutes uenisset, quorũ in ciuitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum: quòd præcipuè eos propter consciẽtiam facti timere animaduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret,

ret, principem sceleris illius & concitatorem belli Guturnatum ad supplicium deposcit: qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam concursu maximo militum, qui omnia pericula & detrimenta belli Guturnato accepta referebant, adeò ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caniny fit certior quæ de Drapete & Lucterio gesta essent, quoq; in consilio permanerent oppidani: quorũ etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne uniuersa Gallia nõ sibi uires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: ne'ue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem: cùm omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum uererentur. Itaque C. Calenum legatum cum legionibus relinquit, qui iustis itineribus subsequeretur: ipse cum omni equitatu quàm potest celerrimè ad Caninium contendit. Cùm contra expectationem omnium Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumq; operibus clausum animaduerteret, neque ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse, magna

autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat in quo positum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum: hoc auertere loci natura prohibebat. In infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depreßis foßis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus, ut prohibentibus nostris, sine uulneribus ac periculo uitæ neq; adire flumen, neq; arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittarijs funditoribusq; dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. Sub ipsius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte, quæ ferè pedum CCC. *interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi oppidanos cùm optarent reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo posse, è regione eius uineas agere aduersus montem, & aggeres instruere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosq; pertinaciter succedentes uulnerant. Non deter-*

rentur

rentur tamen milites noſtri uineas proferre, & labore atq; operibus locorum uincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos agunt ad caput fontis: quod genus operis ſine ullo periculo & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedũ nouem: collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperare fontis faſtigium poſſet. Ex ea cùm tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec ſine periculo poſſent aquari oppidani: non tantùm pecora atque iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti cõſumebatur. Quo malo perterriti oppidani, cupas ſeuo, pice, ſcandulisq; complent: eas ardentes in opera prouoluunt: eodemq; tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipſis operibus flamma exiſtit. Quæcunq; enim per locum præcipitem miſſa erant, ea uineis & aggere ſuppreſſa, comprehendebant id ipſum quod morabatur. Milites contrà noſtri, quanquam periculoſo genere prælij, locoq; iniquo premebantur, tamen omnia fortiſsimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur & excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri: magnusq; utrinque clamor oriebatur: ita ut quiſque poterat, maximè inſignis, quò notior

testatiorq; uirtus eius esset, telis hostium, flammaq; se offerebat. Cæsar cùm complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum clamorem undiq; iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cùm quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq; disponunt. Ita nostri fine prælij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindũt. Cùm pertinaciter resisterent oppidani magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atque auersæ: quo facto repentè perennis exaruit fons, tantamq; attulit oppidanis salutis desperationẽ, ut id non hominum consilio, sed deorum uoluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt. Cæsar cùm suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neq; uereretur ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaq; omnibus, qui arma tulerãt, manus præcidit, uitamq; concessit, quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quẽ captum esse à Caninio docui, siue indignatione

& dol

& dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus cibo se abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potestatem uenisset Epasnacti Arnerni (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cùm sibi conscius esset quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hūc Epasnactus Aruernus amicissimus Pop. Rom. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem deduxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit, compluribusq; Treuiris interfectis & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem, atq; in his Surum Heduum: qui & uirtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cùm in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, indicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniamq; nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliæ est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem, sicuti cætera, celeriter feliciterq; confecit: namq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad

eum

eum miserunt, obsidesq; ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deducit: quatuor legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis: duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse autoritatem sciebat: duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemouicum fines non lõge ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percurrisset, publicas cõtrouersias cognouisset, bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisq; animo in Remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxilijs Prouinciæ illius) his rebus confectis ad legiones in Belgium se recipit, hybernatq; Nemetocernæ: ibi cognoscit Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam cùm Antonius in hyberna uenisset, ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Comius, qui post illam uulnerationem quàm suprà cõmemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus autor, armorum duxq; deesset,

set, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosq; latrocinijs alebat, infestisq; itineribus commeatus complures qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hybernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam uirtutem quae singularis in eo erat, magnum odium Comij adiungebat, quò libentius id faceret quod imperabatur. Itaq; dispositis insidijs saepius equites eius aggressus, secũda praelia faciebat. Nouissimè cùm uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comij cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga uehementi Volusenum longius produxisset: tum repentè omnium suorum Comius inuocat fidem atque auxilium, ne sua uulnera per fidem interpositam paterentur inulta: conuersoq; equo se à caeteris incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atq; insequuntur. Comius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati, lanceaq; infesta medium eius femur magnis uiribus traijcit. Praefecto uulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi

culsi uulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, sic prælio secundo grauiter ab eo uulneratus præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in castra. Comius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; & ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani: quam postulationem Antonius cùm iudicaret à iusto nasci timore, ueniam petenti dedit, obsides accepit.

SCIO *Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quòd insequens annus L. Paulo & C. Marcello Consulibus, nullas habet magnopere Galliæ res gestas: ne quis tamen ignoraret quibus in locis Cæsar exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungenda'que huic Commentario statui. Cæsar cùm in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut causam dare armorum: nihil enim minus uolebat, quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cùm exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur*

tur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaq; honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponendo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facilè in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij Quæstoris sui cõmendauerat sacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia cùm libenter pro homine sibi coniunctißimo quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa, Cæsaris decedentis conuellere gratiã cupiebant. Hunc etsi Augurem factum, prius quàm Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia & colonias adeundi existimauit, ut ijs gratias ageret, quòd frequẽtiam atq; officium suum Antonio præstitissent: simulq; se, & honorẽ suum sequentis anni commendaret: propterea quòd insolenter aduersarij sui gloriarentur L. Lentulum & C. Marcellum Consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris spoliarent: ereptum Sergio Galbæ Consulatum, cùm is multò plus gratia suffragijsq; ualuisset, quòd sibi coniunctus & familiaritate & nece-

necessitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili amore atq; honore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello: nihil relinquebatur quod ad ornatũ portarum, itinerum, locorumq; omnium qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur. Triclinijs stratis fora templaq; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi lætitia præcipi posset: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocernam redijt: legionibus'que ex omnibus hybernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore cõmendatione conciliaretur ad Cõsulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq; fiebat id agi paucorum consilijs, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quicquam, neque contra Senatus autoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci.

Iudica

Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facilè obtineri. Nam C. Curio Tribunus plebis cùm Cæsaris causam dignitatemq; defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq; dimitteret: fore eo facto liberam & sui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit: quod ne fieret, Consules, amiciq; Pompeij iusserunt: atque ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cùm impugnaret Cæsaris dignitatem contra legem Pompeij & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouincijs: sententijs'que dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat: Senatus frequens in alia omnia transijt: quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed commouebantur quò maiores pararent necessitudines quibus cogi posset Senatus id probare quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. Neque obscurè hæ duæ

legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cùm de uoluntate aduersariorum se spoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit: & suo nomine quintamdecimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. ei iubet tradi. In eius locum tertiamdecimam legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs quintadecima deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hyberna. C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutißimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima uirtus, & Hedui, quorum summa esset autoritas, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quò cùm uenisset, cognoscit, per C. Marcellum Cos. legiones duas à se remissas, quæ ex S. C. debebant ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquam nulli erat dubium quidnam contra Cæsarem pararetur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER PRIMVS.

LITERIS à C. Fabio Cæsaris Consulibus redditis, ægre ab his impetratum est summa Tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uerò ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Consules de Republica in ciuitate. L. Lentulus Consul Senatui Reiq; publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere uelint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque Senatus autoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio, Pompeio esse in animo Reipublicæ non deesse, si Senatus sequatur: si cunctetur, atque agat lenius, nequicquam eius auxilium, si postea uelit. Senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: ut

primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere antè de ea re ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent, quo præsidio tutò & liberè Senatus quæ uellet decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculū reseruare & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij paucis ferè mutatis uerbis sequebatur. Hi omnes conuicio L. Lentuli Consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Callidij pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus conuicijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij plerique compulsi, inuiti & coacti Scipionis sententiam sequuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum aduersus Rempublicam facturum uideri. Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni Plebis. Refertur confestim de intercessione Tribunorum, dicuntur sententiæ graues. Vt quisque acerbissimè crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. Laudat Pom-

peius

peius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex ueteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum atque ordinum euocantur. Multi ex duabus legionibus quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur Vrbs. Ad ius comitiorum Tribunos plebis C. Curio euocat. Omnes amici Consulum, necessarij Pompeij, atque eorum qui ueteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in Senatum coguntur: quorum uocibus & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur, plerisq; uerò liberè decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius Prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant. Omnibus his resistitur, omnibusq; oratio Consulis, Scipionis, Catonis, opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur, seq; alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturũ cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus,

adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in Republica iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, & quòd neminem dignitate secum exæquari uolebat, totũ se ab eius amicitia auerterat, & cùm communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæq; ad suam potentiam dominatumq; conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim atque turbatè: neque docendi Cæsaris propinquis eius spatium datur: nec Tribunis Plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quòd illi turbulentißimi superioris temporis Tribuni Plebis octauo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum Senatus consultum, quò nisi penè in ipso urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia nunquam antè discessum est. Dent operam Consules, Prætores, Tribuni Plebis, quiq; Proconsules sunt ad urbem, nequid Respublica detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribuntur ad VII. Idus Ianuar. Itaq; quinq;

primis

primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die Consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, de imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris Tribunis Plebis grauissimè acerbissimeq; decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tribuni Plebis, seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis lenissimis postulatis responsa, siqua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur extra urbem Senatus. Pompeius eadem illa quæ per Scipionem ostenderat, agit: Senatus uirtutem constantiamq; collaudat: copias suas exponit, legiones habere sese paratas X. Præterea cognitum compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque his posse persuaderi uti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur: tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla properè in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit, atque amicus. Marcellus uerò passurum se in præsentia negat: de Fausto impedit Philippus Tribunus plebis: de reliquis rebus S.C. perscribuntur: Prouinciæ priuatis decernuntur, duæ Consulares, reliquæ Prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus priuato consilio prætereuntur, neq; eorum sortes

deijciuntur. In reliquas prouincias Prætores mittuntur, neq; expectant (quod superioribus annis acciderat) ut de eorum imperio ad populum referatur: paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Consules (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex urbe proficiscuntur: lictoresq; habent in Vrbe ex Capitolio priuati, contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs exigũtur, & è fanis tollũtur: omnia diuina humanaq; iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus deductum & deprauatum Pompeium queritur inuidia atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori & dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in Republica introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Syllã, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionẽ liberam reliquisse: Pompeiũ, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam quæ antè habuerit, ademisse. Quotiescunq; sit decretum, darent operam magistratus ne quid Respublica detrimenti caperet (qua uoce & quo Senatusconsulto populus Romanus ad arma sit uocatus) factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia.
in se

in secessione populi, templis locisq; editioribus occupatis, atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atq; Gracchorum casibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, nec cogitatum quidem. Nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis Rempublicam felicissimè gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamq; pacauerint, ut eius existimationem dignitatemq; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ quæ aderat, milites) hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorumq; plebis iniurias defendere. Cognita militum uoluntate. Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tribunos plebis qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. Eò L. Cæsar adolescens uenit, cuius pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat: uelle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea quæ Reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam uertat. Semper se reipublicæ commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua diguitate debere & studium

necessitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili amore atq; honore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello: nihil relinquebatur quod ad ornatū portarum, itinerum, locorumq́; omnium qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur. Triclinijs stratis fora templaq́; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi lætitia præcipi posset: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocernam redijt: legionibus'que ex omnibus hybernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore cōmendatione conciliaretur ad Cōsulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq́; fiebat id agi paucorum consilijs, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quicquam, neque contra Senatus autoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci.

Iudica

Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facilè obtineri. Nam C. Curio Tribunus plebis cùm Cæsaris causam dignitatemq; defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq; dimitteret: fore eo facto liberam & sui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit: quod ne fieret, Consules, amiciq; Pompeij iusserunt: atque ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cùm impugnaret Cæsaris dignitatem contra legem Pompeij & Craßi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouincijs: sententijs'que dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat: Senatus frequens in alia omnia transijt: quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed commouebantur quò maiores pararent neceßitudines quibus cogi posset Senatus id probare quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. Neque obscurè hæ duæ

legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cùm de uoluntate aduersariorum se spoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit: & suo nomine quintamdecimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. ei iubet tradi. In eius locum tertiamdecimam legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs quintadecima deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hyberna. C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutißimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima uirtus, & Hedui, quorum summa esset autoritas, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quò cùm uenisset, cognoscit, per C. Marcellum Cos. legiones duas à se remissas, quæ ex S. C. deberent ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquam nulli erat dubium quidnam contra Cæsarem pararetur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER PRIMVS.

ITERIS à C. Fabio Cæsaris Consulibus redditis, ægre ab his impetratum est summa Tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uerò ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Consules de Republica in ciuitate. L. Lentulus Consul Senatui Reiq; publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere uelint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque Senatus autoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio, Pompeio esse in animo Reipublicæ non deesse, si Senatus sequatur: si cunctetur, atque agat lenius, nequicquam eius auxilium, si postea uelit, Senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: ut

primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere antè de ea re ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent, quo præsidio tutò & liberè Senatus quæ uellet decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculū reseruare & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij paucis ferè mutatis uerbis sequebatur. Hi omnes conuicio L. Lentuli Consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Callidij pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus conuicijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij plerique compulsi, inuiti & coacti Scipionis sentētiam sequuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum aduersus Rempublicam facturum uideri. Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni Plebis. Refertur confestim de intercessione Tribunorum, dicuntur sententiæ graues. Vt quisque acerbissimè crudelissimeque dixit, ita quam maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius

peius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex ueteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum atque ordinum euocantur. Multi ex duabus legionibus quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur Vrbs. Ad ius comitiorum Tribunos plebis C. Curio euocat. Omnes amici Consulum, necessarij Pompeij, atque eorum qui ueteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in Senatum coguntur: quorum uocibus & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur, plerisq; uerò liberè decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius Prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant. Omnibus his resistitur, omnibusq; oratio Consulis, Scipionis, Catonis, opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur, seq; alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturũ cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus,

adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in Republica iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, & quòd neminem dignitate secum exæquari uolebat, totū se ab eius amicitia auerterat, & cùm communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæq; ad suam potentiam dominatumq; conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim atque turbatè: neque docendi Cæsaris propinquis eius spatium datur: nec Tribunis Plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quòd illi turbulentißimi superioris temporis Tribuni Plebis octauo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum Senatus consultum, quò nisi penè in ipso urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia nunquam antè discessum est, Dent operam Consules, Pretores, Tribuni Plebis, quiq; Proconsules sunt ad urbem, nequid Respublica detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribuntur ad VII. Idus Ianuar. Itaq; quinq;

primis

vide infra: 26.

primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die Consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, de imperio Cæsaris, & de amplißimis uiris Tribunis Plebis grauißimè acerbißimeq; decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tribuni Plebis, seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis lenißimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur extra urbem Senatus. Pompeius eadem illa quæ per Scipionem ostenderat, agit: Senatus uirtutem constantiamq; collaudat: copias suas exponit, legiones habere sese paratas X. Præterea cognitum compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque his posse persuaderi uti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur: tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla properè in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit, atque amicus. Marcellus uerò passurum se in præsentia negat: de Fausto impedit Philippus Tribunus plebis: de reliquis rebus S.C. perscribuntur: Prouinciæ priuatis decernuntur, duæ Consulares, reliquæ Prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus priuato consilio prætereuntur, neq; eorum sortes

ita fluta
hic App.

deijciuntur. In reliquas prouincias Prætores mittuntur, neq; expectant (quod superioribus annis acciderat) ut de eorum imperio ad populum referatur: paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Consules (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex urbe proficiscuntur: lictoresq; habent in Vrbe ex Capitolio priuati, contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs exigũtur, & è fanis tollũtur: omnia diuina humanaq; iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus deductum & deprauatum Pompeium queritur inuidia atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori & dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in Republica introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Syllã, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionẽ liberam reliquisse: Pompeiũ, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam quæ antè habuerit, ademisse. Quotiescunq; sit decretum, darent operam magistratus ne quid Respublica detrimenti caperet (qua uoce & quo Senatusconsulto populus Romanus ad arma sit uocatus) factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia.

in se

in secessione populi, templis locisq; editioribus occupatis, atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atq; Gracchorum casibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, nec cogitatum quidem. Nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouē annis Rempublicam felicissimè gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnē Galliam Germaniamq; pacauerint, ut eius existimationem dignitatemq; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ quæ aderat, milites) hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorumq; plebis iniurias defendere. Cognita militum uoluntate. Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tribunos plebis qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. Eò L. Cæsar adolescens uenit, cuius pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat: uelle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea quæ Reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam uertat. Semper se reipublicæ commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua diguitate debere & studium

& iracundiam suam Reipublicæ dimittere: neque adeò grauiter irasci inimicis, ne cùm illis nocere se speret, Reipublicæ noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus Prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare posint. Sibi semper Reipublicæ primam fuisse dignitatem, uitaq; potiorem: doluisse se, quòd populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur: ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis Comitijs populus iusisset. Tamen hanc iacturam honoris sui Reipublicæ causa æquo animo tulisse. Cùm literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ. Ciuitatem esse in armis. Quónam hæc omnia tandem nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen

men ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati Reipub. causa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera comitia, atq; omnis Respublica Senatui populoq; Romano permittatur. Hæc quò facilius, certisq; conditionibus fiant, & iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit, ibiq; Consules Pompeiumq; inuenit: postulata Cæsaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa. Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret, quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quod fides esset data Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio, postulare ut Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur. Ipsum & prouincias & legiones alienas tenere, exercitum Cæsaris uelle dimitti, delectus habere: polliceri se in prouinciam iturum, neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si peracto Cæsaris Consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus uideretur.

deretur. Tempus uerò colloquio non dare, neq; accessurum polliceri, magnam pacis desperationē afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Aretium mittit: ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam, singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum Prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire, omniumq; esse Tigniorum optimam erga se uoluntatem, Curionem cum tribus cohortibus quas Pisauri & Arimini habebat, mittit: cuius aduentu cognito, diffisus municipij uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur. Curio summa omnium uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum uoluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præsidijs deducit, Auximumq; proficiscitur, quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circummißis Senatoribus habebat. Aduentu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent sui iudicij rem non esse, neq; se neq; reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem Imperatorem bene de Repub. meritum tantis rebus gestis, oppido, mœnibusq; prohiberi: proinde habeat rationē posteritatis,

& peri

& periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris cõsecuti milites, consistere cogunt: commissoq; prælio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perueniũt: atq; unà cum his deprehensus L. Pupius primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, seq; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repentè terror inuasit, ut cùm Lẽtulus Consul ad aperiẽdum ærarium uenisset ad pecuniam Pompeio ex Senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare iam iamq;, et adesse eius equites falsò nuntiabãtur. Hũc Marcellus collega, et pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse, omnibus uidetur. Capuæ primùm sese confirmant, et colligunt: delectumq; colonorũ qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoresq; quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forũ

product

productos Lentulus libertati cõfirmat, atq; his equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ custodiæ causa distribuit. Auximò Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentißimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaq; pecunia exædificauerat, ad eum legati ueniunt; quæq; imperauerit, se cupidißimè facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio duodecima Cæsarem consequitur: cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido: cohortesq; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere, cum paucis incidit in Vibullium Rufum missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Ipse ex finitimis regionibus quas potest contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in his Camerino fugientem Vlcillem Hirrũ cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit: cum his ad Domitium

Aenob

Aenobarbum Cornificium magnis itineribus peruenit, Cæsaremq; adesse cũ legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba & Marsis & Pelignis & finitimis regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsoq; Lentulo, Cæsar conquiri milites qui ab eo discesserant, delectumq; institui iubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit. Eò cùm uenisset, cohortes quinq; præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuũ circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit, iuxtaq; murum castra posuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum literis mittit, qui petant atq; orent ut sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus & locorum angustijs facilè intercludi posse, frumẽtoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerũ Senatorum atq; equitum Romanorum in periculum esse uenturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur quadragina in singulos iugera, & pro rata parte centurionib

Sentina
[illegible] Le ner
l'Aquila
Popoli di
Abruzzo

rionibus, euocatisq́; Interim Cæsari nuntiatur Sulmonenses (quod oppidum à Corfinio septem millium interuallo abest) cupere ea facere quæ uellet, sed à Qu. Lucretio Senatore & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cùm legionis octauæ cohortibus quinq; Sulmonenses simul atque nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, uniuersiq́; & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro se deiecerunt. Actius ad Antonium deductus, petit ut ad Cæsarem mitteretur: Antonius cum cohortibus & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actium incolumen dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasq́; copias expectare instituit. Eo triduo legio octaua ad eum uenit, cohortesq́; ex nouis Galliæ delectibus XXII. equitesq́; à rege Norico circiter trecenti: quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit: his castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum uallo castellisq́; circummunire instituit: cuius operis maxima parte effecta, eodem ferè tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius dissimulans in concilio

cilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio uenturum: hortaturq; eos ne animo deficiant, quæq; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanè cum paucis familiaribus suis colloquitur, consilium'que fugæ capere constituit. Cùm uultus Domitij cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidàtius timidiusq; ageret, quàm superioribus diebus consuesset, multumq; cum suis consultandi causa secretò præter consuetudinum colloqueretur, concilia conuentusq; hominum fugeret, res diutius tegi dissimulariq; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculū deducturum non esse, neq; suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde si qua facultas fuisset, ad se cū omnibus copijs ueniret. Id ne fieri posset, obsidione atq; oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites qui erant Corfinij, prima uespera secessionē faciunt, atq; ita inter se per Tribunos militum, centurionesq;, atq; honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare, operæ munitionesq; propè esse perfectas: ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationē habere. Ab his primò Marsi dissentire incipiunt: eamq; oppidi partem quæ munitissima uideretur, occupant: tantaq; inter

eos dissensio extitit, ut manum conserere, atq; armis dimicare conarentur. Post paulò tamen internuntijs ultro citroq; missis, quæ ignorabãt de L. Domitij fuga, cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosq; ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatẽ tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar etsi magni interesse arbitrabatur quàm primum oppido potiri, cohortesq; ad se in castra traducere, nequa aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quòd sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent: tamen ueritus ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atq; in oppidum dimittit: portas murosq; asseruari iubet: ipse his operibus quæ facere instituerat, milites disponit, nõ certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs stationibusq;, ut contingant inter se, atq; omnem munitionem expleant. Tribunos militum & præfectos circũmittit, atq; hortatur, nõ solùm ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus obseruẽt: neq; eorum tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea

nocte

noctc conquieuerit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliã partem mente atq; animo traheretur, quid ipsis Corfiniẽsibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperet. Quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs custodibusq; nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua orat, atq; obsecrat sibi ut parcat: ueteremq; amicitiam commemorat. Cæsarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, quòd per eum in Collegium Pontificũ uenerat: quòd prouinciã Hispaniam ex Prætura habuerat: quòd in petitione Consulatus ab eo erat sublenatus. Cuius orationem Cæsar interpellat, se non maleficij causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet: ut Tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret: ut se & populum Rom. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit. Quòd de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar

 ubi

ubi illuxit, omnes Senatores, Senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor, L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alij'que complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat: hos omnes productos à contumelijs militum conuicijsq; prohibet: pauca apud eos locutus, quòd sibi à parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies quod aduexerat Domitius, atq; in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus, Domitio reddit: ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia fuisse uideretur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die castra mouet, iustumq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Frentanorum & Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atq; inde Brundusium: copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat,

mat, atque his equos attribuit: ex his circiter trecentos equites conficit. L. Manlius Prætor Albam cum cohortibus sex profugit. Rutilius Lupus Prætor Tarracina cum tribus: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Binius Curius, relicto Prætore signa ad Curium transferunt, atq; ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum reprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis, Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad se Brundusium sit uenturus, interesse Reip. & cõmunis salutis, se cum Pompeio colloqui. Neq; uerò idem perfici longo itineris spatio cùm per alios conditiones ferantur, ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundusiũ cum legionibus sex peruenit, ueteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundusij cum cohortibus uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinendi'ne Brundusij causa ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus,

Albano
Tarracina

regionibusq; Graciæ, in potestate haberet, atq; ex utraq; parte bellum administrare posset: an inopia nauium ibi restitisset: ueritusq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesq; Brundusini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portus, molem atq; aggerem ab utraque parte littoris iaciebat, quòd his locis erat uadosum mare: longius progressus, cùm agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquouersus pedes triginta è regione molis collocabat: has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis, collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat: has terra atque aggere contegebat, ne aditus atq; incursus ad defendẽdum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium incendijsq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret: sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugnabatur.

batur. Atq; hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittẽdas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atq; ea res sæpe tentata etsi impetus eius consiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. Itaq; Caninium Rebilum legatum familiarẽ necessariumq; Scribonij Libonis mittit ad eũ colloquij causa: mandat ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partẽ laudis atq; existimationis ad Libonem peruenturam, si illo autore atq; agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulò pòst renuntiat, quòd Consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. Ita rem sæpius frustra tentatam, Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, naues à Consulibus Dyrrhachiò remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundusium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat,

aduentu nauium profectionem parare incipit. Et quò facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, uicos plateasq; inædificat, fossas transuersas uijs perducit, atque ibi sudes stipitesq; præacutos defigit: hæc leuibus cratibus terraq; inæquat: aditus autem atque itinera duo quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis præacutis præsepit. His paratis rebus milites silentio naues conscendere iubet. Expeditos autem ex euocatis sagittarijs funditoribusq; raros in muro turribusq; disponit: hos certo signo reuocare constituit, cùm omnes milites naues conscendissent: atque his expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundusini Pompeianorum militum iniurijs, atq; ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebăt. Itaq; cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgò ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo quo conuenerat reuocantur, notisq; itineribus ad naues decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt: sed moniti à Brundusinis ut uallum cæcũ fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab

his

his circunducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusq; deprehendunt, deprehensasq; excipiunt. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotij maximè pertinebat coactis nauibus mare transire, & Pompeium sequi priusquam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret: tamen rei eius moram, temporisq; longinquitatē timebat, quòd omnibus coactis nauibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq;, & à freto naues essent expectandæ: sed id propter anni tempus, longum atq; impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias, confirmari, quarum erat altera maximis beneficijs Pompeij deuincta: auxilia, equitatum parari: Galliam Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundusiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum: in Siciliam Curionē Proprætorem Rom. cum legionibus tribus. Eundem, cùm Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obti-

 nere

nere debebat. *Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, sua sponte Cottam ex oppido eijciunt. Ille perterritus, quòd omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat: hæc magno studio peragebat: in Lucanis Brutijsq; per legatos suos ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditumq; certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimus non necessarium bellum suscepisset, & à se reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs Sardiniā Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniūt. Tubero cùm in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximū, ut suprà demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atq; eam sua sponte uacuam occupauerat, delectúq; habito duas legiones effecerat, hominū & locorum notitia, & usu eius prouinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex Prætura eam prouinciā*

[illegible] obtin

obtinuerat. Hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, inimicorum iniurias commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore Cõsulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum à decem Tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone uerò acerrimè repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur: ipso Consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cùm de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in quo iacturam dignitatis atq; honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent: atq; omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem & insolentiam in circunscribendis Tribunis plebis, conditiones à se latas, expetita colloquia & denegata com-

memorat. Pro quibus rebus orat ac postulat ut Rempub. suscipiant, atque unà secum administrent. Sin timore defugiant, illi se honori non defuturum, & per se Rempub. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neq; se reformidare quòd in Senatu Pōpeius paulò antè dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs autoritatem attribui, timorēq; eorum qui mitterent, significari: tenuis atq; infirmi hoc animi uideri: se uerò ut operibus anteire studuerit, sic iustitia & æquitate uelle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur, non reperiebantur: maximéque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco qui Romæ remāsissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusq; extrahitur. Subijcitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quascunq; agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tēpus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab Vrbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruenit. Quò cùm uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus

Corfin

Corfinio captum ipse dimiserat: Profectum item Domitium ad occupandam Maßiliam nauibus actuarijs septem, quas Sicilia & Sardinia priuatis coactis seruis liberis'que colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Maßilienses domum nobiles adolescentes, quos ab Vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maßilienses portas Cæsari clauserant: Albicos barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montes'que supra Maßiliam incolebant, ad se uocauerant: frumentum ex finitimis regionibus atq; ex omnibus castellis in urbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, & portas refecerant. Euocat ad se Cæsar Maßiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maßiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius autoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare: reliqua quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum referunt, atque ex autoritate hæc Cæsari renunciant: Intelligere se, diuisum esse Populum Romanum in partes duas: neq; sui iudicij, neque suarum esse uirium discernere utra pars iustiorem habeat causam. Principes uerò esse earum

partium Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos ciuitatis: quorum alter agros Volcarum Arecomicorum, & Iluorum publicè his concesserit: alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq; auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque uoluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe ac portubus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit, atq; ab his receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt: earum clauis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendas'que utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusq; ad obsidionem urbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones tres Massiliam adducit: turres uineasq; ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisq; diebus triginta à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam, his Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atq; administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus

bus quas Narbone circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate præsidium ex saltu deijcit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius & Petreius & Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum Lusitaniamq; pari numero legionū obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur: Varro cum his quas habebat legionibus omnem ulteriorē Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaq; toti Lusitaniæ, à Petreio: Celtiberis, Cantabris, barbarisq; omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeriter, Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant, ut suprà demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ: præterea scu

tatæ citerioris prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusq; prouinciæ circiter quinque millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parē ex Gallia numerū, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoq; euocato. Hinc optimi generis homines ex Aquitanis, montanisq; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturum. Simul à Tribunis militum Centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quòd pignore animos Centurionum deuinxit, & largitione militum uoluntates redemit. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis nuntijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum quatuor: his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebāt, crebroq; inter se equestribus prælijs contendebant. Huc cùm quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent,

impe

impedimentaq́; , & omnis equitatus sequeretur, subitò iumentorum & aquæ magnitudine pōs est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio ex aggere atq; cratibus quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte, Afranius (quem oppido castrisq́; coniunctum habebat) legiones quatuor, equitatumq́; omnem traiecit, duabusq́; Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nuntiato, L. Plancus qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq́; aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusq́; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisq; conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces aduersariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, penè erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura, ponti castrisq́; præsidio sex cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus

A copijs

copijs triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit: & ibi paulisper sub armis moratus, facit aquo loco pugnandi potestatē. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constituit. Cæsar ubi cognouit per Afranium stare quô minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermißis circiter paßibus quadringentis castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atq; opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat, sed à fronte castrorum contra hostem pedum quindecim fossam fieri iußit. Prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quàm intelligerentur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones deduxit, atq; ibi sub armis proxima nocte conquieuit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, & quòd longius erat agger petendus, in præsentia similē rationē operis instituit, singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasq; ad eandem magnitudinē perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostē constituit. Afranius Petreiusq; terrēdi causa, atq; ope-

ris im

ris impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio lacessunt. Neq; idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum trium, & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreßi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar uallo castra communit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem ubi castra Petreius atq; Afranius habebant, planities circiter passuum trecentorum, atque in hoc ferè medio spatio tumulus. erat paulò editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, à ponte, & commeatu omni quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit: acieq; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare iubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio: & quòd prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atq; alijs summißis præsidijs terga uertere, seq; ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum

caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersiq; pugnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent: cum Lusitanis reliquisq; barbaris genere quodam pugnæ assuefacti: quod ferè fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, ut multum earum regionum consuetudine moueatur. Hæc tum ratio nostros perturbauit, insuetos huius generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur, ipsi autem suos ordines seruare, neque à signis discedere, neque sine graui causa eum locum quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis, legio quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar penè omni acie perterrita, quòd præter opinionem consuetudinemq; acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit, rursus'que terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio dum sarcire acceptum detrimentum uolunt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt: hinc se recipere cùm uellent, rursus illi ex loco superiore

nostros

noſtros premebãt. Præruptus locus erat utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neq; equites laborantibus uſui eſſe poſſent: ab oppido autem decliui faſtigio uergebat in longitudinem paſſuum circiter quadringentorum: hàc noſtris erat receptus, quòd eò incitati ſtudio inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco & propter anguſtias iniquo, & quòd ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur, tamen uirtute & patientia nitebantur, atque omnia uulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atq; ex caſtris cohortes per oppidum crebrò ſummittebantur, ut integri defeßis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur, ut ſummißis in eundem locũ ſuis cohortibus, defeſſos reciperet. Hoc cùm eſſet modo pugnatum continenter horis quinq;, noſtriq́; grauius à multitudine premerentur, conſumptis omnibus telis, gladijs diſtrictis impetum aduerſus montem in cohortes faciunt, paucisq́; deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroque latere, etſi deiectis atq; inferioribus locis conſtiterat, tamen in

summum iugum uirtute connititur, atq; inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat: ita uario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius primus hastatus legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. uulnerantur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius primipili Centurio, & præter eum Centuriones quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utriq; superiores discessisse existimarent. Afraniani, quòd cùm esse omnium iudicio inferiores uiderentur, comminus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumq; tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coëgissent. Nostri autem, quòd iniquo loco, atq; impari congressi numero essent, quòd quinq; horis prælium sustinuissent, quòd montem gladijs districtis ascendissent, quòd ex loco superiore hostes terga uertere coëgissent, atq; in oppidum compulissent. Illi eum tumulum pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumq; ibi posuerũt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis maiores aquas

fuisse

fuisse constaret; tum autem ex omnibus montibus nix proluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontes ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit: quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut suprà demonstratum est, cùm essent inter flumina duo Sicorim & Cingam spatio millium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustijs continebantur; neque ciuitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare: neque ij qui pabulatum longius progreßi erant, interclusi fluminibus reuerti: neque maximi comitatus qui ex Italia Galliaq; ueniebant, in castra peruenire poterant. Tempus erat autem difficillimum, quo neq; frumenta in hybernis erant, neque multùm à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quòd Afranius penè omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat: reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progreßi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat procliue tranare flumen, quòd cõsuetudo eorum omnium est ut sine utribus ad exercitum non eant. At

exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum prouisum & conuectum superioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat: harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. Hæ permanserunt aquæ dies complures: conatusq; est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quòd illis prohibere erat facilè cùm ipsius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur: atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela uitare. Nuntiatur Afranio magnos comitatus qui ad Cæsarem iter habebant, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert Galliæ consuetudo. Erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter sex cum seruis, liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cùm suo quisq; consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes Senatorum filij, & eque-

stris

ſtris ordinis. Erant legiones ciuitatum, erant legati Cæſaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusq; legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudentesq; antè miſsis equitibus aggreditur: celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, præliumq; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere: ſed ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſsis, ſeſe in proximos montes conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum: nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonum atq; impedimentorum non magnus numerus. His tamen omnibus incommodis annona creuit: quæ ferè res non ſolùm inopia præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſueuit: iamq; ad denarios quadraginta in ſingulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresq; haberentur. Cæſar iјs ciuitatibus quæ ad eius amicitiam acceſſerant, quòd minor erat

 frum

frumenti copia, pecus imperabat: calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse praesentem inopiam quibus poterat subsidijs tutabatur. Haec Afranius Petreiusq;, & eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis nuntijsq; Romam perlatis, magni demum concursus ad Afranium, magnæq; gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouißimi uenisse uiderentur. Cùm in his angustijs res esset, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus equitibusq; obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis cum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm ac statumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextum, corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris XXII. militesq; his nauibus flumen transportat, continentemq; ripæ collem improuisò occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab aduersarijs sentiatur, communit: huc legionem postea traijcit, atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita commeatus, & eos qui frumenti causa

processe

processerant, tutò ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traijcit: qui inopinantes pabulatores & sine ullo dißipatos timore aggreßi, quàm magnum numerum iumẽtorum atq; hominum intercipiunt: cohortibusq; centuriatis subsidio mißis, scienter in duas partes sese distribuunt, alij ut prædæ præsidio sint, alij ut uenientibus resistant, atque eos propellant: unamq; cohortem, quæ temere ante cæteras, extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt, incolumesq; cum magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam gerũtur, Maßilienses usi L. Domitij consilio, naues longas expediunt numero XVII. quarum erant undecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine nostra claßis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus suprà demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs pollicitationibusq; incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius, atq; has colonis pastoribusq; quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hic ad insulam quæ est contra Maßiliam stationes obtinebat. Erat multò inferior numero nauium Brutus, sed electos ex omnibus

legionib

legionibus fortißimos uiros, Antesignanos. Centuriones, Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant: hi manus ferreas atque harpagones parauerant, magnoq; numero pilorum, tragularum, reliquorumq; telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Maßiliensibus confligunt. Pugnatū est utrinq; fortißimè, atque acerrimè: neq; multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque hi modò digreßi à Maßiliensibus, recentem eorundem pollicitationem animis continebant: pastoresq; indomiti, spe libertatis incitati, sub oculis Domitij suam probare operam studebant. Ipsi Maßilienses & celeritate nauium: & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq; eorum excipiebant, & (quod licebat latiore spatio) producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant. Cùm propius erat necessariò uentum, ab scientia gubernatorum atque artificij ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri, qui minus exercitatis remigibus, minusq; peritis gubernatoribus utebantur, quiq; repentè ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam

grauitate & tarditate nauium impediebantur: factæ enim subitò ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant, atq; iniecta manu ferrea, & retenta utraq; naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues trascendebant, & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maßiliensiũ, cum ijs quæ sunt captæ intereunt I X. *Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur. Simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitum, minus liberè, minus audacter uagabantur: aliâs non longo à castris progreßi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: aliâs longiore circuitu custodias stationesq; equitum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremò etiam plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses, & Calaguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseq; imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani, & paucis pòst diebus*

Illurg

Illurgauonensis, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus ut se frumento iuuent: pollicentur, atq; omnibus undiq; conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebãtur: multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorũ, Cæsar ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneam locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, uadumq; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusq; perueniũt, ne omnino frumento pabuloq; intercluderentur, quòd multum Cæsar equitatu ualebat. Itaq; constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res quòd ex duobus cõtrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis

magnis affectæ beneficiis eum diligebant. Cæsaris autem erat in Barbis nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magna'que auxilia expectabant, & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquiri, & Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, millia'que passuum à castris aberat XX. Ad eum locum fluminis nauibus iunctis pontem imperant fieri, legiones'que duas flumen Sicorim traducunt, castra'que muniunt uallo pedum duodecim. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctem'que opere in flumine uertendo, huc iam reduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites uerò tantummodo humeris ac summo pectore extarent, ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uerò eò magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu

agmen

agmen aduersariorum malè haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multò breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt: & cùm de tertia uigilia Petreius atq; Afranius castra mouissent, repētè sese ad nouissimum agmen ostendunt, & magna multitudine circunfusa morari, atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant cōiuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam subsistere extremum agmen, atq; interrumpi: aliàs inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi. Totis uerò castris milites conturbari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bellumq; non necessariò longius duci: Centuriones, Tribunosq; militum adire, atq; obsecrare ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese: posse & audere eà transire flumen, quà traductus esset equitatus. Quorū studio & uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitū obijcere, conandum tamen, atq; experiendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus aut uires uidebantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones exped-

expeditas educit, magnoq; numero iumentorũ in flumine suprà atq; infrà constituto, traducit exercitum: pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. Traducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemq; aciẽ ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studij, ut millium sex ad iter addito ad uadũ circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horam diei nonam consequerẽtur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus cõstitit, aciemq; instruxit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. Rursus conantes progredi insequitur, & moratur. Illi necessariò maturius quàm constituerant, castra ponunt. (Suberãt enim montes, atq; à millibus passuũ quinq; itinera difficilia atq; angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant, ut equitatum Cæsaris effugerent, præsidijsq; in angustijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias traducerent: quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atq; itineris labore defessi, rem in posterum diẽ distulerunt. Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte ijs qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equi-

tibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo cũ paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterq; idem suis renuntiat, quinq; millia passuũ proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera, & montosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio atq; Afranio, & tempus profectionis quæritur. Pleriq; censebant ut noctu iter facerẽt: posse prius ad angustias perueniri, quàm sentiretur. Alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco non posse clàm exiri. Circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atq; omnia loca & itinera obsideri, nocturnaq; prælia esse uitanda, quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis quàm religioni consulere consueuerit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multũ etiã Tribunorum militum & Centurionum præ-

sentiam

sententiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio cõtineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: & si aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locum quem petãt, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia: & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albente cœlo omnes copias castris educit, magnoq; circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam quæ itinera ad Iberum atq; Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur: ipsi erant transcendẽdæ ualles maximæ, ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur, militesq; inermes, subleuatiq; alij ab alijs, magnam partẽ itineris conficerẽt. Sed hunc laborem recusabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore existimabãt, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites uisendi causa læti ex castris procurrebant, contumeliosisq; uocibus prosequebãtur nos, necessarij uictus inopia coactos fugere, atq; ad Ilerdã reuerti. Erat enim iter à proposito diuersum, contrariamq; in partem iri uidebatur. Duces uerò eorũ consilium suũ laudibus ferebãt, quòd se castris tenuissent: multumq; eorum opinionem adiuuabat, quòd sine iumentis impedimentisq; ad iter profectos uidebant, ut non posse

diutius inopiam sustinere considerent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamq; primos superare regionem castrorum animaduerterunt: nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atq; occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesq; occuparent. Sed exercitum Cæsaris uiarum difficultas tardabat, Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen erat ab Afranianis huc necessariò deducta, ut si priores montes quos petebant, attigissent, ipsi periculum uitarent: impedimenta totius exercitus, cohortesq; in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius cùm ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quendã nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montem qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, ut ipse eòdem omnibus copijs contenderet, & muta-

to itinere, iugis Octogesam perueniret. Hunc cùm obliquo itinere Cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum uim Cetrati sustinere potuerunt, omnesq; ab his circumuenti, in conspectu utriusq; exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei: neq; uerò id Cæsarem fugiebat, tantò sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circundatū undiq; equitatu, cùm in loco æquo atq; aperto confligeretur: idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant Legati, Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratißimos animos: Afranianos contrà multis rebus sui timoris signa misisse: quòd suis non subuenissent, quòd de colle non decederent, quòd uix equitum incursus sustinerent, collatisq; in unū locum signis conferti, neque ordines neq; signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè inde decedendū esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se sine pugna & sine uulnere suorum rem conficere posse, quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. Cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? Cur uulnerari pateretur optimè meritos de se milites?

lites? Cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cùm non minus esset Imperatoris, consilio superare, quàm gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos uidebat: quibus saluis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites uerò palàm inter se loquebantur, quoniam talis occasio uictoriæ dimitteretur, etiam cùm uellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseuerat, & paulùm ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuat. Petreius atque Afranius oblata facultate in castra se referunt. Cæsar præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent: alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariasq; interijciunt cohortes, uallumq; ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem sine timore & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius

parti

partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgò procedunt: & quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque euocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio uiuere. Deinde Imperatoris fidem quærunt, rectè'ne se illi sint commissuri: & quòd non ab initio fecerint, armaq; cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii uita petunt, nequod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus cõfirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant: legatosq; de pace primorum ordinum Centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra inuitandi causa adducunt, alii à suis abducuntur, adeò ut una castra iam facta ex binis uiderentur: compluresq; Tribuni militum & Centuriones ad Cæsarem ueniunt, seq; ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco: hi suos notos hospitesq; quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua & parentis ui salute

cum Cæsare per Sulpitium Legatum agebat. Erant plena lætitia & gratulatione omnia, eorum qui tanta pericula uitasse, & eorum qui sine uulnere tantas res confecisse uidebantur: magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat: consiliumque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicunq; accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius uerò non deserit sese: armat familiam: cum hac, & Prætoria cohorte Cetratorum, barbarisq; equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere consueuerat, improuisò ad uallum aduolat: colloquia militum interrumpit: nostros repellit à castris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter se, & repentino malo perterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosq; distringũt, atq; ita se a Cetratis equitibusq; defendunt: castrorum propinquitate confisi, seq; in castra recipiunt, & ab his cohortibus quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesq; appellat: neu se, neu Pompeiũ absentem Imperatorem suum aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in Prætoriũ. Postulant, ut iurent omnes se exercitum ducesq; non deserturos neq; prodituros

dituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse: ad idem iusiurandum adigit Afranium: subsequuntur Tribuni militum, Centurionesq;. Centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, ut producatur: productos palàm in Prætorio interficiunt: sed pleriq; quos ceperant, celant, noctuq; per uallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, noua religio iurisiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesq; militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum qui in castra per tempus colloquij uenerant, summa diligentia conquiri & remitti iubet: sed ex numero Tribunorum militum Centurionumq; nõnulli sua uoluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones, amplioris q; ordinis equites Romanos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarij nonnullam habebant, quòd dierum uigintiduorum ab Ilerda frumentum iussi erant efferre: Cetrati, auxiliaresq;, nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portãda. Itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarẽ perfugiebat. In his erat an-

gustijs res. Sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti, quòd ibi paulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebāt. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscūtur. Cæsar equitatu præmisso, qui nouißimum agmen carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ: expeditæ cohortes nouißimum agmen claudebant, pluresq; in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facilè ipsa loci natura periculum repellebat, quòd ex locis superioribus qui antecesserant, desuper suos ascendētes protegebant. Cùm uallis aut locus decliuis suberat, neq; ij qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uerò ex loco superiore in aduersos tela conijciebant: tum magno erat in periculo res: tū inquirebant, ut cùm eiusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere iuberēt, magnoq; impetu equitatū repellerent: eo summoto, repentè incitati cursu sese in ualles uniuersi demitterent, atque ita transgreßi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superiorib

perioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen; utroq; eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paulatim proceditur: crebroq; ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Millia enim progreßi quatuor, uehementius peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibi'que una fronte contra hostem castra muniunt, neq; iumentis onera deponunt. Vbi Cæsaris castra posita, tabernaculaq; constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduertêre, sese subitò proripiunt hora circiter sexta eius diei: & spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animaduersa, Cæsar relictis legionibus subsequitur: præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora decima subsequi pabulatores, equites reuocari iubet: celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouißimum agmen, adeò ut penè terga conuertant: compluresq; milites, etiam nonnulli Centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque uniuersum imminebat. Tum uerò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessariò, & procul ab aqua & natura iniquo loco castra ponũt. Sed ijsdem

de cau

de causis Cæsar quæ suprà sunt demonstrata, prælio amplius non lacessit: et eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. Illi animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris conuertunt. Hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt. Sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die præsidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quàm prælio decertare, malebat. Conatur tamen eos uallo fossaq; circummunire, ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Illi & inopia pabuli adducti, & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus consilijsq; biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones educunt, aciemq; sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat: equitatum omnem conuenire

iubet:

iubet: aciem instruit. Contra opinionẽ enim militum, famamq; omnium uideri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat: sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quò minus dimicare uellet, mouebatur: atq; hoc etiam magis, quòd spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, nõ multum ad summam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus à castris castra distabant: hinc duas partes acies occupabant: tertia uacabat, ad incursum atq; impetum militum relicta, si prælium committeretur: propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex: legio quinta & tertia in subsidijs locum alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinta legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem suæ cuiusq; legionis subsequebantur: sagittarij funditoresq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterq; propositum uidebatur: Cæsar, ut nisi coactus prælium non committeret: ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res, aciesq; ad solis occasum continentur. Inde utriq; in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi

uadum fluminis Sicoris tentare si trāsire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitum'que partem flumen traijcit, crebrasq; in ripis custodias disponit. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis; aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id, si fieri posit, semoto à militibus loco. Vbi id, à Cæsare negatum, & palàm si colloqui uellent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. Venitur in eum locū quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius, non esse aut ipsi aut militibus succensendum quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam. Nunc uero penè ut fœminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se uictos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demissisimè atq; subiectissimè exponit. Ad ea Cæsar respondit, nulli omnium has partes uel querimoniæ uel miserationis minus conuenisse: reliquos enim omnes officium suum præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco & tempore

æquo confligere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui iniuria etiam accepta, suisq; interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruarit & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarũt: sic omnium ordinum partes in misericordia constitiisse, ipsos Duces à pace abhorruisse: eos neque colloquij, neque induciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelißimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunq; hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eò recurrant, & id cupidißimè petant, quod paulò ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate postulare quibus rebus opes augeantur suæ, sed eos exercitus quos contra se multos iam annos aluerint, uelle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam: neque tot tantasq; classes paratas, neque summissos Duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari. In se noui generis imperia cõstitui: ut idem ad portas urbanis

præsi

præsideat rebus, & duas bellicosißimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari: ne ex Prætura & Consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil ualere, quòd superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus euocentur: in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant quo contra se uti poßint. Proinde, ut esset dictum, prouincijs excederent, exercitumq; dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam atque extremam esse pacis conditionem. Id uerò militibus fuit pergratum & iucundum; ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ultro inde præmium mißionis ferrent. Nam cùm de loco & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce & manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare cœperunt ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur.

tur. Paucis cùm esset in utranque partem uerbis disputatum, res huc deducitur, ut ij qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim: reliqui ad Varum flumen dimittantur. Nequid eis noceatur, ne'ue quis inuitus sacramento cogatur, à Cæsare cauetur. Cæsar ex eo tempore dum ad flumen Varum ueniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut si quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro his rebus soluit. Quascunque postea controuersias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius atque Afranius cùm stipendium ab legionibus penè seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondum uenisse dicerent: Cæsar ut cognosceret, postulatum est: eoq; utrique quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent: ei'que negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum: atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C C. IV L

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER II.

Dum hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maßiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui naualibusq;, altera ad partem quà est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare quod attingit ad ostium Rhodani. Maßilia enim ferè tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra: huius quoque spatij pars ea quæ ad arcem pertinet, loci natura & ualle altißima munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiam'que comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim

cuspi

cuspidibus præfixi, atque hi maximis balli-stis missi, per quatuor ordines cratium in terram defigebantur. Itaq; pedalibus lignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hàc agger inter manus proferebatur: antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causa, facta item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus quibus ignis iactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè nostri milites repellebant, magnisq; ultro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reijciebant. Interim L. Nasidius à Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibus'que subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atq; inopinante Curione, prouehitur: appulsis'que Messanam nauibus, atq; inde propter repentinum terrorem principum ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam uersus perficit, præmissaq; clàm nauicula Domitium Massiliẽsisq; de suo aduentu certiores facit: eosq; magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxilijs cõfli-

gant. Maßilienses post superius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productus naues refecerant, summaq; industria armauerant: remigum gubernatorumq; magna copia suppetebat: piscatoriasq; adiecerant, atq; contexerãt, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittarijs tormentisq; compleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, uirginumq; precibus & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo ac fiducia quàm antè dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. Nasidij summa spe & uoluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Maßiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibiq; naues expediunt, rursusq; se ad confligendum animo confirmant, & cõsilia cõmunicant. Dextera pars Maßiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eôdem Brutus contẽdit, aucto nauium numero. Nam ad eas quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captiuæ Maßiliensium accesserãt sex. Has superioribus diebus refecerat, atq; omnibus rebus instruxerat. Itaq; suos cohortatus, quos integros superauissent, ut uictos contemne

temne

temnerent, plenus spei bonæ atq; animi aduersus eos proficiscitur. Facilè erat ex castris C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospicere in urbem ut omnis iuuentus quæ in oppido remanserat, omnes'que superioris ætatis cum liberis atq; uxoribus, ex publicis custodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirẽt, & ante simulacra proiecti uictoriã ab Dijs exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui nõ in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. Nam & honesti ex iuuẽtute, & cuiusq; ætatis amplissimi nominatim euocati atque obsecrati naues conscenderant: ut siquid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore uiderent: si superauissent, uel domesticis opibus, uel externis auxilijs de salute urbis cõfiderent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad uirtutem defuit: sed memores eorum præceptorum quæ paulò antè à suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur: & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. Diductisq; nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & siquan-

do nostri facultatem nacti, ferreis manibus iniectis nauem religauerant, undiq; suis laborantibus succurrebant. Neque uerò coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neque multum cedebant uirtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna uis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus atque impeditis uulnera inferebat. Conspicataeq; naues triremes duae nauem D. Bruti, quae ex signo facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantae re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. Illae adeò grauiter inter se incitatae conflixerunt, ut uehementissimè utraq; ex concursu laborarent, altera uerò perfracto rostro tota collabesieret. Qua re animaduersa, quae proximae ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianae naues nulli usui fuerunt, celeriterq; pugna excesserunt. Non enim has aut respectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum uitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinq; sunt depressae, quatuor captae: una cum Nasidianis profugit: quae omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. At ex reliquis una praemissa Massiliam huius nuntij perferendi gratia,

cùm

eam jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Ac re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est autem animaduersum à legionarijs qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent: quam primò ad repentinos incursus humilem paruamq; fecerunt: huc se referebant: hinc, siqua maior oppresserat uis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes X X X. sed parietum crassitudo pedes V. postea uerò (ut est rerum omnium magister usus) hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est: Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum, extrema parietum structura tegerentur, nequid emineret ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supra'que eum locum duo tigna transuersa iniecerunt, non longè ab extremis

parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quae turri tegumento esset futura: supraq; ea tigna directò transuersas trabes iniecerunt, easq; asseribus religauerunt: has trabes paulò longiores atque eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, ut esset ubi tegumenta praependère possent ad defendendos ictus ac repellendos, cùm intra eam contignationem parietes extruerentur: eamq; contabulationem summam lateribus lutoq; constrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset: centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus quae ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religauerunt: quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo neque tormento traijci posse. Vbi uerò ea pars turris quae erat perfecta, tecta atq; munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera adduxerunt: turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt: ubi quantum storiarum demißio patiebatur, tantum eleuabant. Intra haec tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus extruebant: rursusq; aliam

prehen

prehensionem ad ædificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus instruebant: exq; ea contignatione rursus summam contabulationem storiasq; eleuabant. Ita tutò ac sine ullo uulnere ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasq; quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circùm essent opera, tueri se posse confisi sunt, musculum pedes LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrim murumq; perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma: Duæ primùm trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur: inq; eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur: eò supèr tigna bipedalia inijciunt, eaq; laminis clauisq; religant: ad extremumq; musculi tectum, trabesq; extremas, quadratas tegulas, quatuor patētes digitos, defigunt, quæ lateres qui super musculum struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoq; musculus, ut ab igni qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aquæ

immissa lateres diluere possent. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipsam turrim perficiunt, subito'que inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti subitò oppidani, saxa quam maxima possunt uectibus promouent, præcipitata'que muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium. Cupas tæda ac pice refertas incendunt, eas'que de muro in musculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur: delapsæ à lateribus, longurijs furcis'que ab opere remouentur. Interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis tormentis'que defenditur, hostesq; ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas: compluribus iam lapidibus ex ea quæ suberat turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi

prorip

proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesq; auersi à prælio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitumq; peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt: orant ut aduentus Cæsaris expectetur: captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam: itaq; à defensione desistere: nullàm exoriri moram posse, quò minus cùm uenisset, si imperata non facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerēt. Hæc, atq; eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt: oppugnatione desistunt: operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur: ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: ægreq; tunc sunt

retenti,

retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterq; eam rem tulerunt, quòd stetisse per Trebonium quò minus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide, tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interiectisq; aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subitò meridiano tempore, cùm alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus, quieti se dedisset, arma uerò omnia reposita contectaq; essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoq; uento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentinæ fortuna permoti, arma quæ possunt arripiunt: alij ex castris sese incitant: fit in hostes impetus: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq; musculum turrimq; lateritiam liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & ui tempestatis, puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die eandem nacti tempestatem, maioriq; cum fiducia ad alteram turrem aggeremq; eruptione pugnauerunt, multumq; ignem intulerunt: sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita

proximi

proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa, multò maiore militum studio administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse uiderunt, inducijsq; per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longè lateq; in finibus Maßiliensium excisis, & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritijs duobus muris senûm pedum craßitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt æqua ferè altitudine, atq; ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna inijciuntur, quæ firmamento esse possent. Et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextra ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunq; usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, solertia & uirtute militum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis uidetur, eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt, ea quæ diu longoq; spatio refici nõ posse

sper

sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quicquam omnino relinqueretur, quà aut uis militibus, aut ignis operibus nocere posset: eodemq; exemplo sentiunt totam urbem, quà sit aditus à terra: muro turribusq; circumiri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus nõ esset, cùm penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac tela manu conijcerentur: suorumq; tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire: pariq; conditione è muro ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis cõditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis ijs rebus quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicißimè de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinẽ quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neq; se ignorare quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neq; se in ullam partem mouebat. Postea uerò cùm Cæsarem ad Maßiliam distineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe atq;

expect

expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq; postea acciderant de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit, atq; hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit. Delectum habuit tota prouincia: legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioq; mitteret: naues longas X. Gaditanis ut facerent imperauit. Complures præterea in Hispali faciendas curauit. Pecuniam omnem, omniaq; ornamēta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò sex cohortes præsidij causa ex prouincia misit: Caiumq; Gallonium equitē Romanum, familiarē Domitij, qui eò procurādæ hæreditatis causa uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata et publica in domum Gallonij contulit. Ipse graues in Cæsarem habuit conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuntijs certisq; autoribus comperisse. Quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ, sibi ad Rempub. administrandam H-S. C X C. millia, & argenti pondo X X. millia, tritici modios C X X. millia polliceri coëgit. Quas Cæsari esse amicas

ciuit

ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, præsidiaq; cò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui uerò uerba atque orationem aduersus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicũ addicebat. Prouinciam omnem in sua & Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis ijs rebus quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naues frumentumq; omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento nauibusq; comparatis, bellum duci non difficilè existimabat. Cæsar etsi multis necessarijsq; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere, quòd magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Qu. Cassio Tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus, magnis itineribus progreditur, edictumq; præmittit, ad quam diem magistratus principesq; omniũ ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ uellet. Quo edicto tota prouincia promulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret: nullus ciuis Romanus paulò notior, quin ad statutum diem conueniret. Simul ipse Cordubæ cõuentus per se portas Varroni

roni clausit: custodias uigiliasque in turribus muroq; disposuit. Cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cùm eò casu uenissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmißima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hòc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus quàm primùm Gades contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur. Tanta ac tam secunda in Cæsarem uoluntate prouinciæ reperiebantur. Progresso ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamq; Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excesßisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, astante & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispalim recepit, atque in foro & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut do-

mum ad se quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cùm itinere conuerso sese in Italiam uenturum promisisset, certior à suis factus est præclusas esse portas: tum uerò omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse cui iusserit legionem tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit: relatis ad eum publicis rationibus, eum fide, quod penes eum est pecuniæ tradit, & quod ubique habeat frumenti ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quòd præsidia expulissent: Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seséq; in libertatem uindicassent: Tribunis militum, Centurionibusq;, qui eò præsidij causa uenerant, quòd eorum consilia sua uirtute confirmassent. Pecunias quas erant in publicum Varroni ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs quos liberius locutos, hanc pœnam tulisse cognouerat. Tributis quibusdam publicis, priuatisq; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur. Pecunias monumentaq; quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet.

bet. Prouinciæ Q.Caßium præficit: huic quatuor legiones attribuit: ipse his nauibus quas M.Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit: ibi totius ferè citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim ac publicè quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonem, atque inde Maßiliam peruenit: ibi legem de Dictatore latam, seseq; Dictatorem dictum à M.Lepido Prætore cognoscit. Maßilienses omnibus defeßi malis, reifrumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione, & mutatione uictus (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatē uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis antè diebus L.Domitius cognita Maßiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatē est profectus. Hunc cōspicatæ naues quæ iussu Bruti cōsuetudine quotidiana

ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioq́ue tempestatis ex conspectu abijt: duo perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Maßilienses arma tormentaq́; ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naues ex portu naualibusq́; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine & uetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit: cæteras in Italiam mittit: ipse ad Vrbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Actij Vari despiciens, duas legiones ex quatuor quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduoq́; & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum uigintiduo millia, habetq́; non incommodam æstate stationem: & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolans, (quas naues Vticæ ex prædonum bello subductas P. Actius reficiendas huius belli causa curauerat) ueritus nauium multitudinem, ex alto refugerat, appulsaq́; ad proximum

mium littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerariys nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marsium Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte quà ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons, quò mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit muro oppidoq; coniuncta ad portam quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera thea-

tro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili & angusto: simul animaduertit multa undiq; portari atque agi plenißimis uijs, quæ repentini tumultus timore, ex agris in urbem conferebantur: huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equites electi Numidæ ex oppido, peditesq; CCCC. mittuntur à Varo, quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebat: quòd Tribunus plebis legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se: neq; uerò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX. reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra Corneliana uela direxisset. Qua pronũtiatione facta, temporis puncto sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atq; uniuersi exercitus conclamatione Imperator

appella

appellatur. Postero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites è statione nuntiant magna auxilia equitum peditumq; à Rege missa Vticam uenire: eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesque committunt prælium: & prius quàm planè legiones explicari & consistere possent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciũt: equitatuq; omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis uigintiduobus ad Actium Varum perfugiunt. Hi seu uerè quã habuerint opinionem ad eum perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt, (nam quæ uolumus, et credimus libẽter: & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectũm exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero

die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atque una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat: legionesq; eas traduxerat, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, ijdem ordines manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent: neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpeßi: neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ à sua liberalitate, si se atque Actium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit: atque in castris Curionis magnus omnium inceßit timor. Nam is uarijs hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisq; enim opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno autore ad plures permanauerat, atq; alius alij tradiderat,

rat, plures autores eius rei uidebantur: ciuile bellum, genus hominum quod liceret liberè facere, & sequi quod uellent legiones hæ, quæ paulò antè apud aduersarios fuerant: nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo, quà offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta. Neque enim ex Marsis Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilites que nonnulli grauiores sermones militum uulgò durius accipiebant: nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. Quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraq; Vari oppugnanda censerent, quòd huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò præstare dicebant, per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos & circumuentos à suis, grauißimum supplicium pati. Porrò erant qui censerent de tertia uigilia in castra Corneliana recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpißimæ fugæ ra-

tionem habere, illos etiam iniquo loco dimicādum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitißima castra expugnari posse confidimus? aut uerò quid proficimus, si accepto magno detrimēto, ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiā Imperatoribus, & res aduersæ odia conciliēt. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationē omnium, & alienationem exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parū credi, neq; improbos, scire sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur (quæ quidē ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido) quantò hæc dißimulari & occultari, quam per nos confirmari præstat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam ut media nocte proficiscamur addunt: quò maiorem (credo) licentiam habeant qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tāti sum animi, ut sine spe castra oppugnāda censeam: neq; tāti timoris, ut ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror: magnaq; ex parte iam

me

me unà uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat militum: commemorat quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar: ut magnam partem Italiæ beneficio atque autoritate eorum suam fecerit. Vos enim, ueſtrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta: neque sine causa & Cæsar amicissimè de uobis, & illi grauissimè iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus, ueſtri facti præiudicio demotus, Italia excessit. Cæsar me, quem sibi charissimum habuit, prouinciam'que Siciliam atque Africam, sine quibus Vrbem atque Italiam tueri non poteſt, ueſtræ fidei commisit. Adsunt qui uos hortentur ut à nobis desciscatis. Quid enim eſt illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obſtringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant, & in eorum poteſtatem ueniatis, qui se per uos perisse exiſtimant? An uerò in Hispania res geſtas Cæsaris non audiſtis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus X L. *quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar? An qui incolumes resiſtere non potuerunt, perditi resiſtent? Vos autem incerta uictoria Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna,*

uictum

uictum sequimini, cùm uestri officij præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à uobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos'ne uerò L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? non'ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam uobis salutem fuga petiuit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramēto quidem uos tenere quî potuit, cùm proiectis fascibus, & deposito Imperio, priuatus & captus ipse in alienam uenisset potestatem? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramento quo tenemini, respiciatis illud quod deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est. At, credo, si Cæsarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euentu belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut, quem ad finem adhuc res processit, fortunam cur præteream? An pœnitet uos quòd saluū atq; incolumem exercitum nulla omnino naue desiderata traduxerim? quòd classem hostium primo impetu aduenien s profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu sinu'que aduersariorum CC. naues onerarias adduxe

adduxerim, eoq; illos compulerim, ut neq; pedestri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna atq; his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam in Italiæ fuga, an Hispaniarum deditionem in Africi belli præiudicio sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici uolui: uos me Imperatoris nomine appellauistis: cuius si uos pœnitet, uestrum uobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. Discedentem uerò ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium cōmittere, & suam fidem uirtutemq; experiri. Quo facto commutata omnium & uoluntate & opinione, consensu suo constituit Curio, cùm primùm sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos, eodem loco quo superioribus diebus constiterant, in acie collocat. Ne Varius quidem Actius dubitat copias producere, siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut suprà demonstratum est, non ita magno aut difficili & arduo ascensu. Hanc uterq; si aduersariorum copiæ transire conarentur, expectabat,

quò æquiore loco prælium committeretur: simul à sinistro cornu P. Actij equitatus omnis, & unà leuis armaturæ interiecti complures, cùm se in uallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amißis equis ad suos refugerunt: relicti ab his, qui unà procurrerant leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur à nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere & concîdi uidebat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem uides Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea quæ sibi pridie confirmassent, sequi sese iubet: & præcurrit ante omnes: adeoq; erat impedita uallis, ut in ascensu, nisi subleuati à suis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatis animis Actianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius quàm telum adijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, seq; in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu

ercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus, & monere aliquid uelle ac dicere uideretur. Vbi ille sæpius appellatus aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit: humerum apertum gladio appetit, paulumq; abfuit quin Varum interficeret: quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus interficitur: à fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque impediuntur: pluresque in eo loco sine uulnere, quàm in prælio aut fuga intereunt. Neq; multum abfuit quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cùm loci natura & munitio castrorum aditum prohibebant, tum quòd ad prælium egreßi Curionis milites, his rebus indigebant quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atque uulneratis: qui omnes discessu Curionis, multiq; præterea per simulationem uulnerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animaduersa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad

speciem

ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia uigiliæ ſilentio exercitum in oppidum reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, & uallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otij: Vticenſes pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficijs, illi amiciſsimi: conuentus qui ex uarijs generibus conſtarent: terror ex ſuperioribus prælijs magnus. Itaque de deditione omnes palàm loquebantur, & cum P. Actio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cùm agerentur, nuntij præmiſsi à Rege Iuba uenerunt, qui illum cum magnis copijs adeſſe dicerent, & de cuſtodia ac defenſione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nuntiabantur hæc eadem Curioni, ſed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Iamq; Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ, in Africam nuntijs ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatis, nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. Sed ubi certis autoribus comperit minus V. & XX. millibus longè ab Vtica eius copias abeſſe, relictis munitionibus ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre cœpit. Statimq; in Siciliam miſit, uti duæ legiones, reliquus'que equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra

erant

erant ad bellum ducendum aptißima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eò congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenißimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello & controuersijs Leptitanorum, restitisse in regno, & Saburam eius præfectum cum mediocribus copijs missum Uticæ appropinquere. His autoribus temere credens, consilium commutat & prælio rem committere constituit. Multùm ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequebatur, & sex millium passuum interuallo à Sabura consederat. Equites mißi nocte iter conficiunt: imprudenteis atq; inopinanteis hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus paßim consederant. Hos oppressos somno & dispersos ad

 sos ad

ſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinq; castris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum ſex, equites inuenit, rem geſtam cognouit: ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præſit: reſpondent Saburam: reliqua ſtudio itineris conficiendi quærere prætermittit: proxima'que reſpiciens ſigna, Videtis'ne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerunt? Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmijs ueſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per ſe magna quæ geſſerant equites, præſertim cùm eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur: ut de ſuis homines laudibus inſoleter quidem, ſed libenter prædicant. Multa prætereà ſpolia præferebantur: capti homines equitesq; producebantur: ut quicquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. Ita ſpei Curionis, militum ſtudia non deerant. Equites ſequi iubet ſeſe: iterq; accelerat, ut quam maximè ex fuga perterritos adoriri poſſet.

posset. At illi itinere totius noctis confecto subsequi non poterant, atque alij alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ab spe morabatur. Iuba certior factus à Saburra de nocturno praelio, duo millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem cui maximè confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq; XL. lentius subsequitur, suspicatus praemissis equitibus ipsum affore Curionem. Saburra copias equitum peditum'que instruit, atq; his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cùm opus esset, signum praelij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit: quibus ex locis cùm longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI. millium spatio consistit. Dat suis signum Saburra, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem immittit. Non deest negotio Curio, suos'que hortatur ut spem omnem in uirtute reponant. Nec militibus quidem ut defessis, neque equitibus ut paucis, & labore confectis, studium ad pu-

gnandum uirtusq; deerat: sed hi numero ducenti (reliqui in itinere substiterant) quancunq; in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cùm cohortes ex acie procurrissent; Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant: rursusq; ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. Sic neq; in loco manere, ordinemq; seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. Hostium copiæ summissis ab Rege auxilijs crebrò augebantur: nostros uires laßitudine deficiebant: simul ij qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neq; cohortationes suas, neq; preces audiri intelligit: unam, ut miseris in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò signa inferri iubet. Hos

quoq;

quoq; præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uerò ad summam desperationem nostri perueniunt, et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunsistens, ut fuga salutem petat, atq; in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam se amisso exercitu, quem à Cæsare fidei commissum acceperit, in eius conspectum reuersurum confirmat: atq; ita præliians interficitur: equites perpauci ex prælio se recipiūt. Sed ij quos ad nouißimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt: milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curione, cohortatur suos ne animo deficiant: illi orant atq; obsecrant ut in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerēt, alij cum legionibus instare Varum, iamq; se puluerem uenientium cernere (quarum rerū nihil omnino acciderat) alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarētur. Itaq; perterritis omnibus: sibi quisq; consulebat. Qui in classe erant, proficisci pro-

perabāt. Horum fuga nauiū onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis littoribus contentio qui potiſsimùm ex magno numero conſcenderent, ut multitudine atq; onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit ut pauci milites patresq; familiæ qui aut gratia aut miſericordia ualerent, aut naues adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent: reliquæ copiæ miſsis ad Varum noctu legatis cum Centurionibus, ſeſe ei dediderunt: quorum cohortes militum, Iuba poſtero die ante oppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iuſsit: paucos electos in regnum remiſit. Cùm Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet, ipſe equo in oppidum uectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus (quo in numero erat Seruius Sulpitius, & Licinius Damaſippus) paucis diebus quæ fieri uellet Vticæ conſtituit, atq; imperauit, diebusq; æquè pōſt paucis ſe in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER TERTIVS.

ICTATORE *habente comitia Cæsare, Consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei Consulem fieri liceret. His rebus confectis, cùm fides tota Italia esset angustior, neq; creditæ pecuniæ soluerentur, constituit ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum & rerum quanti quæq; earũ ante bellum fuissent, atq; eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq; (qui ferè bella & ciuiles dissensiones sequi consueuit) & ad debitorum tuendam existimationem esse aptißimum existimauit. Item Prætoribus Tribunisq; plebis rogationes ad populum ferentibus nonnulles ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus quibus in Vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ indicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet, perinde æstimans, ac*

si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos: ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitijsq; omnibus perficiendis undecim dies tribuit, Dictaturaq; se abdicat, & ab Vrbe proficiscitur, Brundusiumq; peruenit. Eò legiones duodecim, equitatum omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut angustè XV. millia legionariorum militum, & quingenti equites transportari possent. Hoc unum inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit: atq; hæ ipsæ copiæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq; iter ex Hispania magnum numerum diminuerat, & grauis autumnus in Apulia, circumq; Brundusium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Aegypto classem coëgerat, magnam quoq; in omnibus locis exædificandam curauerat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, Regibusq; omnibus, & Dynastis, & Tetrarchis, & liberis

beris Achaiæ populis pecuniam exegerat magnam: societates earum prouinciarum quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat ciuium Romanorum nouem: quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat: unam ex Creta & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus Imperatoribus in his prouincijs consederant: duas ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroq; supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas. Sagittariorum ex Creta, Lacedæmone, Ponto atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus, tria millia numero habebat, funditorum cohortes sexcenarias duas, delectorum equitum septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia C C. erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti uirtute. Quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos Germanosq; quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: octingétos, quos ex seruis

suis pastorumq; suorum coëgerat. Trecentos Tarcondarius Castor, & Donilaus ex Gallograecia dederant. Horum alter unà uenerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant: in his pleriq; hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessosq;, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & ciuitatum adiecerat, atque eum quem suprà demonstrauimus numerum expleuerat. Frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrhachij, Appolloniae, omnibusq; oppidis maritimis cōstituerat, ut mare Caesarem transire prohiberet: eiusq; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis Decius Laelius & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo, et M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Caesar ut Brundusium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, aequo animo mancipia atq; impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti na-

nes conſcenderent, quò maior numerus militum poſſet imponi, omniaq; ex uictoria & ex ſua liberalitate ſperarent: cõclamantibus omnibus imperaret quod uellet, quodcunq; imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos: pridie Nonas Ianuarias naues ſoluit, impoſitis (ut ſuprà demonſtratum eſt) legionibus V I I. poſtridie terram attingit Græcorũ, ſaxa inter & alia loca periculoſa quietã nactus ſtationem: et portus omnes timẽs, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locũ qui appellatur Pharſalia, omnibus nauibus ad unã incolumibus milites exponit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & Minutius Rufus cum Aſiaticis nauibus X V I I I. quibus iuſſu D. Lælij præerat: M. Bibulus cum nauibus C X. Corcyræ, ſed neq; hi ſibi cõfiſi ex portu prodire ſunt auſi, cùm Cæſar omnino X I I. naues longas præſidio duxiſſet, in quibus erat etiã ipſe: neq; illi Bibulus, impeditis nauibus, diſperſisq; remigibus, ſatis maturè occurrit: quòd prius ad continentem uiſus eſt Cæſar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expoſitis militibus, naues eadem nocte Brunduſium à Cæſare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatusq; tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus legatus, qui celeritatem in tranſportãdis legionibus adhiberet: ſed ſerius à terra prouectæ naues, neq; uſæ nocturna aura, in redeundo offenderunt.

derunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans alicui se parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit: & nactus circiter XXX. in eas diligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas dominosq; nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes littoraq; omnia longè lateq; classibus occupauit: custodijsq; diligentius dispositis ipse grauissima hyeme in nauibus excubabat, neq; ullum laborem aut munus despiciens, neq; subsidiũ expectans, si in Cæsaris complexum uenire posset. Sed post discessum liburnarum ex Illyrico, M. Octauius, cum ijs quas habebat nauibus, Salonas peruenit: ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hissam ab amicitia Cæsaris auertit: conuentumq; Salonarum cùm neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci natura & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus sese munierunt: & cùm essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus ad extremum auxilium descenderunt, seruosq; omnes puberes liberauerunt, & præsectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sent

ſententia, Octauius quinis caſtris oppidum circumdedit, atque uno tempore obſidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. Qua de re miſsis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua ut poterant per ſe incommoda ſuſtinebant. Et longo interpoſito ſpatio, cùm diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis diſceſſu eorum, pueris mulieribusq; in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ cõſuetudinis deſideraretur, ipſi manu facta cum ijs quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima Octauij caſtra irruperunt. His expugnatis, eodẽ impetu altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusq; eos caſtris expulerunt: & magno numero interfecto, reliquos atq; ipſum Octauium in naues confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, et tantis detrimentis receptis, Octauius deſperata expugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit. Demonſtratum eſt L. Vibullium Rufum Pompeij præfectum bis in poteſtatem ueniſſe Cæſaris, atque ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpania. Hunc pro ſuis beneficijs Cæſar idoneum iudicauerat quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemq; apud Cn.

Pomp

Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere utrunq; pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro disciplina et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia & Sardinia, duabusq; Hispanijs, & cohortibus in Italia atq; Hispania ciuium Romanorum centum, atq; triginta: se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumq; deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac Reipub. parcerent: quantumq; in bello Fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unū esse tempus de pace agendi, dum sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uerò alteri paulùm modò tribuisset Fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior uideretur: neq; fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Cōditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu & à populo peti debere. Interea & Reipub. & ipsis placere oportere, si uterq; in concione statim iurauisset se triduo proximo exercitum dimissurum: depositisq; armis auxilijsq; quibus nunc confiderent, necessario populi Senatusq; iudicio fore utrunq; cōtentum. Hæc quò facilius Pompeio probari possent,

omnes

omnes suas terrestres urbiumq; copias dimiserunt. Vibullius his expositis Corcyræ, non minus necessarium esse existimauit de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset antè quàm de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Condauia, iterq; ex Macedonia in hyberna Apolloniam Dyrrhachiumq; habebat. Sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quò cùm uenisset, L. Torquatus qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiumq; ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma capere iubet. Illi autem cùm se contra Imperium populi Romani pugnaturos esse negarent, oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs portas aperuit, & se atque oppidum Cæsari dedidit: incolumisq; ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat,

aquam

aquam cõportare in arcem, atq; eam munire, obsidesq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uerò daturos se negare, neque portas consuli præclusuros, neq; sibi iudicium sumpturos contra id quod omnis Italia populusq; Romanus iudicauisset: quorum cognita uoluntate, clàm profugit ab Apollonia Staberius. Illi ad Cæsarẽ legatos mittunt, oppidoq; recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epirus: & legatis ad Cæsarem mißis, quæ imperaret facturos se pollicentur. At Pompeius cognitis iis rebus quæ erant Orici atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisq; itineribus cõtendit: quò simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, ut penè omnes in Epiro finitimisq; regionibus signa relinquerent, complures arma proiicerent, ac fugæ simile iter uideretur. Sed cùm prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq; metari iußisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq; se eum non deserturum, eundemq; casum subiturũ, quemcũq; ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. Hos Tribuni militum, Centurionesq; sequuntur: atq; idem omnis exercitus iurat. Cæsar perfecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi

facit,

facit, castraq; ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut uigilijs castellisq; bene merita ciuitates tutæ essent præsidio: ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliaq; conducit. Calenus legionibus equitibusq; Brūdusij in naues impositis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit: paulumq; à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus littoraq; omnia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omnes reuocat. Vna ex his quæ perseuerauit, neq; imperio Caleni obtemperauit (quòd erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur) delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata est: qui de seruis liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore, magnoq; casu, totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidijs enim dispositis omnia littora à Cæsare tenebantur: neq; lignādi, neq; aquādi, neq; naues ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficul-

tate, summisq; angustijs rerum necessariarum premebantur, adeò ut cogerentur, sicuti reliquũ commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra nauibus onerarijs supportare. Atque etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus quibus erant tectæ naues, nocturnũ excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant, neq; sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed cùm essent in quibus demonstraui angustijs, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat, uelle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim postulant ut sint induciæ, atque ab his impetrant: magnum enim quod afferebant, uidebatur, & Cæsarem id summè sciebant cupere: & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua angustè utebatur, erat ad Buthrotum oppidũ Corcyræ: ubi certior ab Acilio & Murco per literas factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur.

tiur. Eò cùm uenisset, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo, atque excusat Bibulum: quòd is iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiā priuatas cum Cæsare, ex Aedilitate et Prætura conceptas, ob eam rem colloquium uitasse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis, eius iracundia impedirentur. Pompeij summam esse ac fuisse semper uoluntatem ut componeretur, atq; ab armis discederetur: sed potestatem eius rei se nullam habere, propterea quòd de concilij sententia summam belli rerumq; omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, ne'ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copijs auxilijsq; suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimabat, neq; nunc ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationē esse diuisam, ut illi classe naues auxiliaq; sua impedirent, ipse ut aqua terraq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellent, remitterēt ipsi de maritimis custodijs: si illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositio

positione, ut hæc non remitterentur: neq; hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere: unum instare de inducijs, uehementissiméque contendere. Quem ubi Cæsar intellexit præsentis periculi atq; inopiæ uitandæ causa omnem orationem instituisse, neq; ullam spem aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore ac labore implicitus, cùm neque curari posset, neq; susceptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminẽ unum summa Imperij redijt, sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu quẽ repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, ubi primùm rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane (quibus communicare de maximis rebus Pōpeius consueuerat) de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum sermone Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit: Quid mihi, inquit, aut uita aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiã, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab ijs Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt:

fuerunt: conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij atque Cæsaris unum flumen tantùm intererat Apsus, crebraq; inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones colloquentium traijciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea quæ maximè ad pacem pertinere uiderentur, ageret, & crebrò magna uoce pronuntiaret, liceret'ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis à saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuisset: præsertim ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat: silentioq; ab utrisque militibus facto, auditum responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium uenturum: atq; unà etiam utrinque admodum tutò legati uenire, & quæ uellent, exponere possent: certumq; ei rei tempus constituitur. Quò cùm esset postero die uentum, magna utrinque multitudo conuenit, magna'que erat eius rei expectatio: atque omnium animi intenti ad pacem esse uidebantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt subitò undique tela immissa, quæ

ille obiectus armis militum uitauit: uulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones militesq́; nonnulli. Tum Labienus: Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus Prætor causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij Prætoris urbani sellam collocauit: & si quis appellauisset de æstimatione & de solutionibus quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer & moderatè ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiã mediocris est animi: integras uerò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? Itaque hoc qui postularet, reperiebatur nemo: atque ipsis ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius: & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. Cùm resisteret Seruilius

Consul

Consul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgauit: unã, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit, aliam tabularum nouarum: impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis uulneratis, cum de tribunali deturbauit. De quibus rebus Seruilius Consul ad Senatum retulit: Senatusq; Cælium ab Repub. remouendum censuit. Hoc decreto, cum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus, palàm proficisci se ad Cæsarem simulauit: clàm nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atq; eo in Italiã euocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit: atq; eum in Turinum ad solicitandos pastores præmisit. Ipse cùm Casilinum uenisset, unoq; tempore signa eius militaria atq; arma Capuæ essent comprehẽsa, & familia Neapoli uisa, atq; proditio oppidi appareret, patefactis consilijs exclusus Capua, et periculum ueritus, quòd conuentus arma ceperat, atq; cum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circum municipia literis, ea quæ faceret, iussu atq; Imperio facere Pompeij, quæ mãdata ad se per Bibulũ delata

 essent

essent : quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat : apud quos cùm proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cœpit: ubi cùm à Q. Pædio Prætore cum legione, lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut ipse tunc dictitabat, ad Cæsarem, peruenit Turios. Vbi cùm quosdam eius municipii solicitaret, equitibus'que Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniam pollicitaretur, ab his est interfectus. Itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum solicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe (cui præerat) nauium quinquaginta Brundusium uenit : insulamq; quæ cõtra Brundusinum portum est, occupauit: quòd præstare locum unum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora ac portus custodia clausos tueri. Hîc repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit, magnumq; nostris terrorem iniecit : & noctu militibus ac sagittariis in terram expositis, præsidium equitum deiecit : & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci & refici iuberet : sua classe sese auxilia Cæsaris prohibiturum.

turum. Erat eo tempore Antonius Brundusij, qui uirtute militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisq; contexit, eoq; milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit: naues'que triremes duas, quas Brundusij faciendas curauerat per causam exercendorum remigum, ad fauces portus prodire iußit. Has cùm audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit: quæ cùm nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugerunt: illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ signo dato se in hostes incitauerunt, primoq; impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusq; suis ceperunt: reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accesßit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aqua prohiberentur. Qua necesßitate & ignominia permotus Libo discesßit à Brundusio, obsidionemq; nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat, neque Brundusio naues legionesq; ad Cæsarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebantur, quòd certè sæpe flauerant uenti quibus necessariò committendum existimabat. Quantoq;

eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primò uenientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundusium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, si uel ad litora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naues eijcere possent. Hæc à custodibus classium loca maximè uacabant, quòd se longis portubus committere non auderent. Illi adhibita audacia & uirtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt, atque altero die Apolloniam Dyrrhachiumq; præteruehuntur. Qui cùm essent ex continenti uisi, Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit: & cùm iam nostris remissiore uento appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisq; præsidio fuit. Neque uerò ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore & perseuerantia nautarum se uim tempestatis superare posse sperabat: præterue

teruectos'que Dyrrhachium magna ui uenti, nihilo ſegnius ſequebatur. Noſtri uſi Fortunæ beneficio, tamen impetum claßis timebant, ſi fortè uentus remiſiſſet. Nacti portum qui appellatur Nymphæum, ultra Lyſſum millia paſſuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro non erat tutus: leuiusq; tempeſtatis, quàm claßis periculum exiſtimauerunt. Quò ſimul atque intrò eſt itum, incredibili felicitate Auſter qui per biduum flauerat, in Africum ſe uertit. Hîc ſubitam commutationem Fortunæ uidere licuit. Qui modò ſibi timuerant, hos tutißimus portus recipiebat: qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaque tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naues Rhodias afflixit, ita ut ad unum omnes conſtratæ numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum propugnatorum'que numero pars ad ſcopulos alliſa interficeretur, pars à noſtris diſtraheretur: quos omnes conſeruatos Cæſar domum remiſit. Noſtræ naues duæ, tardius curſu confecto, in noctem coniectæ, cùm ignorarent quem locum reliquæ cepiſſent, contra Lyſſum in anchoris conſtiterunt. Has ſcaphis minoribus'que nauigijs compluribus ſumptis, Octacilius Craſſus qui Lyßi præerat, expugnare parabat: ſimul de

dedit

deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat, altera ex ueterana paulò minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tirones enim multitudine nauium perterriti, & salo nauseaq; confecti, iureiurando accepto nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelißimè interficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima mißis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCCC. qui'que eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorũ qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timens

timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; tironum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi relinquit, hoc consilio, ut si fortè Pompeius uacuam existimans Italiam eò traiecisset exercitum (quæ opinio erat edita in uulgus) aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam præteruectas Apolloniam Dyrrhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognita'que re diuersa sibi ambo consilia capiũt: Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus se in itinere opponeret, & sic imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemq; die uterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clàm & noctu, Cæsar palàm atque interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeun-

cun-

eundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit. Atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, Imperatorem sese appellauerat: quo facto ciuitatibus tyrannis'que magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti prouinciæ imperauerat: quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum Imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesq; ex Syria deduxerat: summaq; cum solicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam cùm uenisset, ac nõnullæ militum uoces tum audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem & Consulem

lem arma non laturos: deductis Pergamum atq; in locupletißimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbißimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabantur: cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur. Non solùm urbibus, sed penè uicis castellisq; singuli cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbißimè crudelißimeq; fecerat, is & uir & ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias suo etiam priuato compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo patriamq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus: ut honesta præscriptione rem turpißimam tegerent. Accedebant ad hæc grauißimæ usuræ, quod in bello plerunq; accidere consueuit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolationē diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. Neq; minus ob eam causam ciuibus Romanis eius

prouin

prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex Senatusconsulto exigi dictitabant: Publicanis uti in sorte fecerint insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas. Cùm in fanum uentum esset, adhibitis cõpluribus Senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; pòst diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq; procedendum existimabat. Et cùm ad eum legati uenissent ex Thessalia Aetoliaq;, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur uigesimaseptima, atq; equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisq; equitibus in Aetoliam misit: maximeq; eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hor-

tatus

tatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus undecima & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius prouinciæ ab ea parte quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps, earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studiũ profitebatur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone & Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. Hic cùm essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat: Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat. Eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit: & cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cùm ab eo millia passuum uiginti abesset, subitò se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse & uenire nuntiaretur. Et quò iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmo-

gnam elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum castra mouere: uasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnam'que partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij & cognoscendum præmisit: qui cùm essent progreßi, primæq; turmæ insidias intrauissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt: quiq; hos sequebantur, celerem eorum receptum cõspicati, restiterunt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equitum: reliquos omnes earum turmarũ aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar (ut suprà demonstratum est) tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoq; Caninius legatus præerat. Is naues nostras in interiorem partem post oppidũ reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super quas turrim effectã ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus cõpleuit, tuendãq; ad omnes repentinos casus tradidit.

dit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praerat, ad Oricum uenit, summersam'que nauim remulco, multis colligans funibus, abduxit: atque alteram nauem quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integroq; defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore & multitudine telorum nostros uicit: deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit. Eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae peninsulam contra oppidum effecerat. Quatuor biremes subiectis scutulis impulsas uectibus in interiorem partem traduxit, ita ut ex utraque parte naues longas aggrederetur, quae erant deligatae ad terram: atq; naues quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc cōfecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis qui eius erant cōuentus, militibusq;

quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eòdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit: & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili angustoq; itinere Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem commeatum, totiusq; belli apparatum eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat. Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Cæsar, milites'que adhortatus ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, manè Dyrrhachium uenit, cùm

primum agmē Pompeij procul cerneretur: atq; ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit uentis: castra communit: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatumq; ab Asia atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligentia omnia littora à Pompeianis tenebantur, classesq; ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa Quintilium & L. Canuleium legatum misit: quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lysso, Parthinisq;, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, cùm ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera & montosa, ac plerunq; frumento utuntur importato: tum quòd Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne conquisitum, spoliatis effosisq; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim cir-

cum castra Pompeij permulti editi atq; asperi colles: hos primùm præsidijs tenuit, castellaq; ibi communijt: inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit hoc spectans, quòd angusta re frumentaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum commeatumq; exercitui supportare posset: simul uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertiò, ut autoritatem, qua ille maximè apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cùm fama per orbem terrarum percrebuisset illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari Dyrrhachioq; discedere uolebat, quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq; exercitui nauibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet: quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quàm latißimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq; copias, quàm maximè posset, distineret: idq; accidit. Castellis enim XXIIII. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur: multaq; erant intra eum locum

manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. Atq; ut nostri qui perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos à tergo circũuenire possent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cùm erant loca Cæsari capiẽda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresq; mittebat, quorum magnum habebat numerum: multiq; ex nostris uulnerabantur: magnusq; incesserat timor sagittarum: atq; omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs magna ui uterq; utebantur: Cæsar, ut quàm angustissimè Pompeium cõtineret: Pompeius, ut quamplurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebraq; ob eã causam prælia fiebant. In his cùm legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquũ & contrarium collem Põpeius occupauit, nostrosq; opere prohibere cœpit. Et cùm una ex parte propè æquum aditum haberet, primùm sagittarijs funditoribusq;

deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat, altera ex ueterana paulò minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tirones enim multitudine nauium perterriti, & salo nauseaq; confecti, iureiurando accepto nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissimè interficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima missis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCCC. quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorũ qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat. Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timens

timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; tironum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyßi relinquit, hoc consilio, ut si fortè Pompeius uacuam existimans Italiam eò traiecisset exercitum (quæ opinio erat edita in uulgus) aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam præteruectas Apolloniam Dyrrhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognita'que re diuersa sibi ambo consilia capiũt: Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus se in itinere opponeret, & sic imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemq; die uterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clàm & noctu, Cæsar palàm atque interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeunt

eundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit. Atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, Imperatorem sese appellauerat: quo facto ciuitatibus tyrannis'que magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti prouinciæ imperauerat: quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum Imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesq; ex Syria deduxerat: summaq; cum solicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam cùm uenisset, ac nõnullæ militum uoces tum audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem & Consulem

lem arma non laturos: deductis Pergamum atq; in locupletißimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbißimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multæ præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabantur: cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur. Non solùm urbibus, sed penè uicis castellisq; singuli cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbißimè crudelißimeq; fecerat, is & uir & ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias suo etiam priuato compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo patriamq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus: ut honesta præscriptione rem turpißimam tegerent. Accedebant ad hæc grauißimæ usuræ, quod in bello plerunq; accidere consueuit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolationē diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. Neq; minus ob eam causam ciuibus Romanis eius

prouin

prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex Senatusconsulto exigi dictitabant: Publicanis uti in sorte fecerint insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas. Cùm in fanum uentum esset, adhibitis cōpluribus Senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; pòst diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq; procedendum existimabat. Et cùm ad eum legati uenissent ex Thessalia Aetoliaq;, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur uigesimaseptima, atq; equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisq; equitibus in Aetoliam misit: maximeq; eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hor-

tatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus undecima & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius prouinciæ ab ea parte quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps, earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studiũ profitebatur. Ex his Calnisius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone & Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. Hic cùm essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat: Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat. Eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit: & cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cùm ab eo millia passuum uiginti abesset, subitò se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse & uenire nuntiaretur. Et quò iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmo-

G nem,

nem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, castellumq; ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis consilium Scipio iter'que commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contēdit. Itaq; die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen (quod inter eum & Domitij castra fluebat) Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado traducit: & castris positis, postero die manè copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legioni-

bus

bus prælio decertaret: sed cùm esset inter bina castra campus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille à uallo non discedere perseuerauit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum ne prælio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatem'q; pugnandi cùm cognouisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cùm magna expectatione uenisset, temere progressus turpē habuit exitum: & noctu ne conclamatis quidem uasis flumen transit, atque in eandem partem ex qua uenerat, redit. Ibiq; prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant: & cùm quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitij uenisset, subitò illi ex insidijs consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisque ordines redijt, atq; ultro conuersi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pu-

gnam elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum castra mouere: uasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnam'que partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij & cognoscendum præmisit: qui cùm essent progreßi, primæq; turmæ insidias intrauissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt: quiq; hos sequebantur, celerem eorum receptum cõspicati, restiterunt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equitum: reliquos omnes earum turmarũ aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar (ut suprà demonstratum est) tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoq; Caninius legatus præerat. Is naues nostras in interiorem partem post oppidũ reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super quas turrim effectã ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus cõplenit, tuendãq; ad omnes repentinos casus tradidit.

dit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum uenit, summersam'que nauim remulco, multis colligans funibus, abduxit: atque alteram nauem quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integroq; defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore & multitudine telorum nostros uicit: deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit. Eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae peninsulam contra oppidum effecerat. Quatuor biremes subiectis scutulis impulsas uectibus in interiorem partem traduxit, ita ut ex utraque parte naues longas aggrederetur, quae erant deligatae ad terram: atq; naues quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc cōfecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis qui eius erant cōuentus, militibusq;

 quos

quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amißis, re infecta inde discеßit. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eòdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit: & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili angustoq; itinere Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem commeatum, totiusq; belli apparatum eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discеßisse existimabat. Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Cæsar, milites'que adhortatus ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, manè Dyrrhachium uenit, cùm

prim

primum agmẽ Pompeij procul cerneretur: atq; ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit uentis: castra communit: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatumq; ab Asia atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligentia omnia littora à Pompeianis tenebantur, classesq; ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa Quintilium & L. Canuleium legatum misit: quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lysso, Parthinisq;, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, cùm ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera & montosa, ac plerunq; frumento utuntur importato: tum quòd Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne conquisitum, spoliatis effossisq; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim cir-

cum castra Pompeij permulti editi atq; asperi colles: hos primùm præsidijs tenuit, castellaq; ibi communijt: inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit hoc spectans, quòd angusta re frumentaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum commeatumq; exercitui supportare posset: simul uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertiò, ut autoritatem, qua ille maximè apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cùm fama per orbem terrarum percrebuisset illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari Dyrrhachioq; discedere uolebat, quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq; exercitui nauibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet: quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quàm latißimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq; copias, quàm maximè posset, distineret: idq; accidit. Castellis enim XXIIII. effectis, XV. millia paßuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur: multaq; erant intra eum locum

manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. Atq; ut nostri qui perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos à tergo circũuenire possent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cùm erant loca Cæsari capiẽda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresq; mittebat, quorum magnum habebat numerum: multiq; ex nostris uulnerabantur: magnusq; incesserat timor sagittarum: atq; omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs magna ui uterq; utebantur: Cæsar, ut quàm angustissimè Pompeium cõtineret: Pompeius, ut quamplurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebraq; ob eã causam prælia fiebant. In his cùm legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquũ & contrarium collem Põpeius occupauit, nostrosq; opere prohibere cœpit. Et cùm una ex parte propè æquum aditum haberet, primùm sagittarijs funditoribusq;

busq́; circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq́; prolatis, munitiones impediebat. Neque erat facilè nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar cùm suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iußit, & loco excedere. Erat per decliue receptus: illi autem hòc acrius instabant, neq; regredi nostros patiebantur, quòd timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quò temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari, inter has mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iußit, locumq́; in omnes partes quàm maximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iußit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere, & instare cœperunt: cratesq́; pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cùm animaduertisset Cæsar, ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusq́; detrimẽtum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atq; in

hostes

hostes impetum fieri iussit. Milites legionis nonæ subitò conspicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati, cursu præcipites Pompeianos egerunt, & terga uertere coëgerunt: quibus ad recipiendum crates directæ, longuriíq; obiecti, et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri uerò qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt: pauloq; circa eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua & inusitata belli ratio, cùm tot castellorum numero, tantoq; spatio, & tantis munitionibus, & tanto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cùm ipsi numero militum equitumq; præstarent. Causa autem obsidionis hæc ferè esse consueuit, ut frumento hostes prohibeantur. At tum integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat, cùm illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem consumptis omnibus longè

lateq;

lateq; frumentis, summis erat in angustijs. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multò etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium uictores discessisse. Non illis hordeum cùm daretur, non legumina recusabant. Pecus uerò, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam leuabat. Id similitudinem panis efficiebat: eius erat magna copia: ex hoc effectos panes, cùm in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgò in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamq; frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quòd celeriter se habituros copiam confidebant. Crebræq; uoces militum in uigilijs colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quàm Pompeium è manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua uerò iumenta interisse: uti autem ipsos ualetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetro ex multitudine cadauerum, & quotidianis

laborib

laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes riuos qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montosa, & adspecus angustiæ uallium, has sublicis in terram demißis præsepserat, terramq; aggesserat, ut aquam continerent. Itaq; illi necessariò loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summaq; aquæ copia utebatur: tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli, nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi cùm animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggreßi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebant: quibus rebus nostri usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus: cuius aduentu facilè sunt

repulsi

repulsi Pompeiani: neq; uerò conspectum aut impetum nostrorum tulerunt: primisq; deiectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt: sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finiri: cuius consilium reprehendendum non uidetur. Alia enim sunt legati partes, atq; Imperatoris. Alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare uoluit: quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne Imperatorias sibi partes sumpsisse uideretur. Pompeianis magna res ad receptum difficultatem afferebat: nam ex iniquo progreßi loco, in summo constiterant: si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur: neq; multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotij propè in noctem rem deduxerant. Ita necessariò atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormentum'ue missum adigi non posset: hoc consedit loco, & eum communijt, omnesq; ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter distinẽda manus causa ten-

tauer

tauerat, ne ex proximis præsidijs succurri posset. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cũ cohortibus tribus, atq; eam loco depulit. Altero Germani munitiones nostras egressi, cõpluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cùm horum omnium ratio haberetur; ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatos & manipulares Centurionesq; complures: in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius qui prætor Asiam obtinuerat: signaq; sunt militaria sex relata. Nostri non amplius XX. omnibus sunt prælijs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur: quatuorq; ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et cùm laboris sui periculiq; testimoniũ afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta in castellum coniecta Cæsari renuntiauerunt: scutoq; ad eum relato Scauæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus & de Repub. donauit millibus æris ducentis, atq; ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit: eius enim opera castellum magna ex parte conseruatum esse constabat. Cohortemq; duplici stipendio, frumento'ue, & speciarijs militaribusq; donis amplißimè donauit. Pompeius noctu

mag

magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit: & in altitudinem pedum XV. effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit: & quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per Cassium Longionum & Caluisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paulò longius progrediendum existimabat Cæsar: itaque eò Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum & Cassium cum cohortibus abiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit, nonnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circummissis legationibus amicitia Cæsaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare uellet, ut penè castris Pompeij legiones subijceret: tantumq; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentum'ue adigi

posset.

posset. Pompeius autem ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitũ constituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex uallo iniectis protegi posset. Hæc cùm in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq́; in Macedoniam uenisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atq; illius familiarem, quem ab illo traditum initio & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas mandataq́; ad eum, quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos esse autores eius rei uoluisset, quòd sua mandata perferre opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea autoritate esse, ut non solùm liberè quæ probaret, exponere, sed etiam magna ex parte compellere, atq; errantem regere posset: præesseq́; suo nomine exercitui, ut præter autoritatem uires quoq; ad coërcendũ haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem prouinciarũ, salutem Imperij, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert: ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaq; re, sese ad Cæsa-

rem recepit. Cæsar quò facilius equitatū Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus rursus eum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeò ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus cōtusis equos alerent: frumenta enim quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & cogebātur Corcyra atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulū supportare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquā non modò hordeum pabulumq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus & Aegus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaq; erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in Senatum legendos curauerat, agrosq; in

Gallia

Gallia ex hostibus captos, premiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egentibus effecerat. Hi propter uirtutem non solùm apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum chari habebantur. Sed freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant: quibus illi rebus permoti, uniuersi Cæsarem adierũt, palamq; de eorum iniurijs sunt questi: & ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerum referri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa uirtuti eorum concedens, rem totam distulit: illos secretò castigauit, quòd quæstui equites haberent: monuitq; equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem et contemptionẽ ad omnes attulit. Idq; ita esse, cùm ex aliorum obiectationibus, tum etiã ex domestico iudicio atq; animi conscientia intelligebant: quo pudore adducti, & fortasse nõ se liberari, sed in aliud tẽpus reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq; experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primùm conati sunt Præfectum equitum

C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est: ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur. Postquam id difficilius uisum est, neq; facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere uellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt cum ijs quos sui consilij participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoq; comitatu & multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebãtur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq; nouũ & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atq; ostentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles aut eques à Cæsare ad Pompeiũ transierat, cùm penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent: uulgò uerò uniuersi in Epiro atq; Aetolia conscripti milites, earumq; regionũ omnium quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq; rerum, & spatijs locorum, & custodiarum uaria diligentia animaduersa, prout cuiusq; eorum qui negotijs præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisq; iam antè capto consilio,

silio,

filio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu in scaphas & naues actuarias imponit: & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris præsidijsq; deductas, ad eam partem munitionũ ducit, quæ pertinebant ad mare, longißimeq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eôdem naues quas demonstrauimus aggere & leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachiũ naues longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri uelit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum Quæstorem cum legione nona positum habebat: huic, quòd ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Posthumium adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV. & uallus contra hostem in altitudinẽ pedum X. tantundemq; eius ualli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circũuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti: sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XVIII.

munitiones erat complexus, perficiēdi ſpatium non dabat. Itaq; contra mare trāſuerſum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas: magnumq́; noſtris attulit incommodum. Nam ut ad mare noſtræ cohortes nonæ legionis excubuerant, acceſſere ſubitò prima luce Pompeiani exercitus, nouusq́; eorum aduentus extitit: ſimulq́; nauibus circumuecti milites in interiorē uallum tela iaciebant: foſſaśq; aggere complebantur: & legionarij interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentisq́; cuiuſq; generis, telisq́; terrebant, magnaq́; multitudo ſagittariorum ab utraque parte circunfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum (quod unum noſtris erat telum) uiminea tegumenta galeis impoſita defendebant. Itaq; cùm omnibus rebus noſtri premerentur, atq; ægre reſiſterent, animaduerſum eſt uitium munitionis, quod ſuprà demonſtratum eſt: atque inter duos uallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expoſitis, in aduerſos noſtros impetum fecerunt, atq; ex utraque munitione deiectos, terga uertere coëgerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummittit: quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt,

runt,

runt. Itaque quodcunque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio cùm graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumem'que ad eum referte. Hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis Centurionibus interfectis, præter principem priorem. Iamq; Pompeiani magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus X I I. *descendens ex loco superiore cernebatur: cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosq; firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multò post Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eòdem uenit. Qui cognito detrimento, cùm animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabu-*

lari posset, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iußit: qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis uideretur, esse post syluam, & in uetera castra duci. Castrorum hic situs erat: Superioribus diebus, cùm se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, ut demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandam contingebant, neque longius à mari paßibus C C C C. aberant: pòst mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paulò ultra eum locum castra transtulit: paucisq; intermißis diebus hæc eadem Pompeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus, castelli atq; arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat circiter passus C C C C. quò liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. Eò signo legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarunt: hoc idem uisum ex superioribus

rioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. *Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius dici detrimentũ sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultißimè, reliquas cohortes numero* X X X I I I. *in quibus erat legio nona multis amißis Centurionibus, diminutoq́; militum numero, ad legionem Pompeij, castraq́; minora duplici acie duxit: neque eum prima opinio fefellit. Nam & peruênit prius quàm Pompeius sentire posset: et tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos, ex uallo deturbauit. Erat obiectus portis Ericius: hic paulisper est pugnatum, cùm irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortißimè T. Pulcione (cuius opera proditum exercitum C. Antonij demonstrauimus) eo loco propugnante. Sed tamen nostri uirtute uicerunt: excisoq́; Ericio, primùm in maiora castra, pòst etiam in castellum quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt: & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit*

ut tum accidit. Munitionem enim quam pertingere à castris ad flumen suprà demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ cùm portam quærerent castrorum, quòd eam munitionem esse arbitrarentur: quòd cùm esset animaduersum, coniunctam esse flumini, protinus his munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longa satis interiecta mora, & re nuntiata, V. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemq; tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa, à nostris qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq; sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conatur, atq; ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte qua proruebat, sese recipiebat. Ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, X. pedum munitionis sese in fossas præcipitant: primisq; oppressis, reliqui per eorum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites cùm ex uallo

Pomp

Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, ueriti ne angustijs intercluderentur, cùm extra & intus hostem haberent, eôdem quò uenerant receptu sibi consulebant: omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeò ut cùm Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neq; quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius insidias timens (credo, quòd hæc præter spem eius acciderant, qui paulò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat. equitesq; eius angustis portis, atque his à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parua res magnum in utranq; partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expeditam Cæsaris uictoriam interpellauerũt: eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei prælijs, Cæsaris desiderati sunt milites nongẽti & sexaginta, & noti Equites Romani quadringenti, & Tuticanus Gallus Senatoris filius, & à Placentia centum, & à Puteolis cẽtum, & à Capua decem sacrati uiri, & de-

cem

cem Tribuni militum, & Centuriones triginta duo. Sed horum omniũ pars magna in fossis munitionibusq; & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo uulnere interijt: signaq; sunt militaria XXXII. amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atq; ita se postea salutari passus est: sed neq; in literis quas scribere est solitus, neq; in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus cùm ab eo impetrauisset ut sibi captiuos tradi iuberet, omnes reductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quò maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent'ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atq; angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraq; munitiones, nõ abscissum in duas partes exercitum, cùm alter alteri auxilium ferre non posset, causam fuisse cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum, sibiq; ipsos multitudine atque angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent: non deniq; communes belli casus recordabantur, quam paruulæ

sæpe

sæpe causa uel falsæ suspicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent, quoties uel Ducis culpa, uel Tribuni uitio in exercitu esset offensum: sed perinde ac si uirtute uicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. Itaque uno tempore præsidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoq; in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatus'que est ne ea quæ accidissent, grauiter ferrent, ne'ue his rebus terrerentur: multisq; secundis prælijs unum aduersum & id mediocre opponerent: habendam Fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo uulnere cepissent: quòd duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus pacauissent: quòd finitimas frumentariasq; prouincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia cederent secunda, Fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptũ detrimenti, cuiusuis potius quàm suæ culpæ debere tribui. Locum securum se ad [·

dimi

dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam Fortuna, partam iam præsentemq; uictoriam interpellasset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum uirtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum uerterent, uti ad Gergobiam accidisset: atq; ij qui antè dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarciendo, ut nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simul'que omnes arderent cupiditate pugnandi. Cùm superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent: contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq; interponendum ad recreandos animos putabat: relictisq; munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modò & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum uetuit: his una legio missa

præsi

præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit: paruoq; spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit: statimq; egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque uerò Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad insequendum intulit, sed eadem spectãs, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumq; præmisit ad nouissimum agmen demorandum: neq; consequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed cùm uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos, prælio distinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosq; Antesignanos admiscuit C C C C. qui tantum profecerunt, ut equestri prælio commisso pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoque exercitu flumen Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit, militesque omnes intra uallum castrorum continuit: equitatumque per causam pabulandi emissum, confestim decumana
porta

porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit: eiusq; milites, quòd ab opere integris munitionibus uacabant, alij lignandi pabulandiq; causa longius progrediebantur: alij, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis uallum relinquebant: quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore prauiderat, meridiano ferè tempore signo profectionis dato exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, VIII. millia passuum ex eo loco procedit, quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipse egreditur, ut si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cùm se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum

exist

existimauit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eôdem contenderet, abductum illum à mari, atq; ab ijs copijs quas Dyrrhachij comparauerat, frumēto ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricū Italiæ subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam Oricumq; oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmissis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri uellet ostendit, præsidioq; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq; erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epirum atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio coniectura iudicās, ad Scipionem properandū sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima Corcyraq; discedere nollet,

quòd legiones equitatumq́; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrederetur. His de caussis uterq; eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios ne occasioni temporis deesset: sed Cæsarem Apollonia à directo itinere auerterat, Pompeius per Candaniam iter in Macedoniam expeditū habebat. Accessit etiam ex improso aliud incommodum, quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candaniæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes prouincias ciuitatesq́; dimißis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusq́; multò quàm res erat gesta, fama percrebuerat pulsum fugere Cæsarem pene omnibus copijs amißis. Hæc itinera infesta reddebant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auertebant: quibus accidit rebus, ut pluribus dimißi itineribus à Cæsare ad Domitium, & à Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges Roscilli atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quòd unà in Gal

in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta ut erant acta exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix quatuor horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod est obiectum oppositumq; Thessaliæ) Cæsari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit (quod est oppidum primum Thessaliæ uenientibus ab Epiro) quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidium'que ab eo militum petierat. Sed eò iam fama præcurrerat, quam suprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaq; Androsthenes Prætor Thessaliæ, cùm se uictoriæ Pompeii comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum ac liberorum in oppidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionē Pompeiumq; nuntios mittit, ut sibi subsidio ueniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercitum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxarat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat: Cæsar castris munitis, scalas musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, &

crates parari iussit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento: simul reliquis ciuitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent. Itaq; usus singulari militum studio, eodem quo uenerat die, post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & ad diripiendum militibus concessit: statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq; armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentissimè conseruatis, collata fortuna Metropolitarum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quæ non Cæsari parêret, atq; imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè tam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeii, eoq; omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam peruenit: Côcionatusq; apud cun-

ctum

ctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ ac præmiorum uelint esse participes. Receptisq; omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicum'que apud eum cani, & alteri illi iubet Prætorium tendi. Auctis copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur, adeò ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur: & siquando quid Pompeius tardius aut cõsideratius faceret, unius esse negotium dici, sed illum delectari imperio, & Cõsulares Prætoriosq; seruorum habere numero, diceret. Iamq; inter se palam de præmijs ac sacerdotijs contendebant, in annosq; Consulatũ definiebãt. Alij domos bonaq; eorum qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaq; inter eos in concilio fuit controuersia, oporteret'ne L. Hircij, quòd is à Põpeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs Prætorijs absentis rationem haberi, cùm eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret quod proficiscenti promiserat, ne per eius autoritatẽ deceptus uideretur: reliqui in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio: Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerbo-

rum contumelias palàm descenderunt: cũ Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemq; iactaret, Scipio affinitate Pompey cõfideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum de ijs qui ordinis essent Senatorij, belloq; unà cùm ipsis nõ interfuissent: sententiasq; de singulis ferrent qui Romæ remansissent, quiq; intra præsidia Pompeij fuissent, neq; operã in re militari præstitissent. Vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent: alteram, qui capitis damnarent: tertiam, qui pecunia mulctarent. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio tẽporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit quidnam Pompeius propositi aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; exercitum è castris eduxit, aciemq; instruxit, primùm suis locis, pauloq; à castris Pompeij longius: continentibus uerò diebus ut progredere-

tur à castris suis, collibusq; Pompeianis aciem subijceret: quæ res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis præliorum perciperet. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cùm adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Nanque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus quos perfugisse ad Põpeium suprà docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodißimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperq; esset in itineribus: hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulq; ut in itinere aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij

exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisq; detensis, animaduersum est paulò antè, extra quotidianam consuetudinem longius à uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tum Cæsar ad suos, cùm iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum: si enim ut semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati: non facilè occasionem postea reperiemus. Confestimq; expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Nanque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quàm concurrerent acies, fore ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cùm essent plerique admirati, Scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, id quod mihi se facturos confirmauerunt, ut cùm propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu à latere aperto aggrederentur, ut circumuenta à tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cùm tantùm

equit

equitatu ualeamus. Simul denuntiauit ut essent animo parati in posterum, & quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitauissent, ne usu manuq; reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cùm Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum qui Galliam Germaniamq; deuicit. Omnibus interfui prælijs, neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex ijs qui per causam ualetudinis remanserunt, cohortes esse Brundusij factas? Hæ copiæ, quas uidetis, ex delectis horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, & pleræque sunt ex colonijs Transpadanis. Attamen quod fuit roboris, duobus prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cùm dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra non reuersurum: reliquosq; ut idem facerent hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit: nec uero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est: ac iam animo uictoriam præcipiebant, quòd de re tanta, & à

tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar cùm Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio dissensionis ex S.C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius: mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmißimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaq; interiecerat: numeroq; cohortes C X. *expleuerat (hæc erant millia* L V.) *Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiarijs superiorũ exercituum ad eum conuenerant, quæ tota acie disperserat: reliquas cohortes* V I I. *castris propinquisq; castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erat Dyrrhachinis prælijs uehementer attenuata: huic sic adiunxit octauam, ut pene unam ex duabus efficeret: atq; alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie* L X X X. *constitutas*

tutas habebat: quæ summa erat hominum M. XXII. *Cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium proposuerat. Ipse contra Pompeium constitit. Simul his rebus animaduersis quas demonstrauimus, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuiq; opposuit, & quid fieri uellet, ostendit: monuitq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare: simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit ne iniussu suo concurrerent: se, cùm id fieri uellet, uexillo signum daturum. Exercitum cùm militari more ad pugnam cohortaretur suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret: in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neq; se unquam abuti militum sanguine, neq; Rempub. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signũ dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute: hic signo dato,*

dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, & uestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter C X X. *uoluntariè eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utriusq; exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, ne'ue se loco mouerent: aciemq; eius distrahi paterentur: idq; admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, ut primus excursus uis'que militum infringeretur, aciesq; distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leuiusq; casura pila sperabat in loco retentis militibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur, & laßitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio uidetur, propterea quòd est quædam animi incitatio atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur: hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent. Neq; frustra antiquitus institutũ est ut signa undiq;*

conc

concinerent, clamoremq; uniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signò cùm infestis pilis procurrissent, atq; animaduertissent non concurri à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt, & ad medium ferè spatium constiterunt, ut ne consumptis uiribus appropinquarent: paruoq; intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu pila miserunt, celeriterq;, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque uerò Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, et ordines conseruauerũt: pilisq; mißis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu intenti, ut erat imperatum, uniuersi procurrerũt, omnisq; multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulùm loco motus ceßit: equitesq; Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemq; nostram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisq; signis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesq; conuersi nõ solùm loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altißimos

tißimos peterent: quibus summotis, omnes sagittarij funditoresq; destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistro cornu pugnantes etiam tum ac resistentes, in acie Pompeianos circumierunt, eosq; à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iußit. Ita cùm recentes atque integri defeßis succeßissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atq; uniuersi terga uerterunt. Neq; uerò Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus quæ contra equitatum in quarta acie collocata essent, initium uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primùm equitatus est pulsus: ab ijsdem facta cædes sagittariorum, atq; funditorum: ab ijsdem acies Pompeiana à sinistra parte circumita, atq; initium fugæ factum. Sed Pompeius ut equitatum suum pulsum uidit, atq; eam partem cui maximè confidebat, perterritam animaduertit, alijs quàm maximè diffisus, acie exceßit, protinusq; se in castra equo contulit: & ijs Centurionibus quos in statione ad Prætoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent, Tuemini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cùm dixisset, se in

Prætorium contulit summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæsar Pompeianis ex fuga intra uallum cōpulsis, nullum spatium perterritis dari oportere existimans, milites cohortatus est ut beneficio fortunæ uterentur, castraq; oppugnarent. Qui, etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerant. Castra à cohortibus quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multosq; etiam acrius à Tracibus barbarisq; auxilijs. Nam qui ex acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis pleriq; armis, signisq; militaribus, magis de reliqua fuga quàm de castrorum defensione cogitabāt. Neq; uerò diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti uulneribus locum reliquerunt, protinusq; oēs ducibus usi Centurionibus Tribunisq; militum, in altissimos montes qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pōpeij uidere licuit triclinia strata, magni argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta hedera, multa præterea quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam designarent: ut facilè existimari posset nihil eos de euentu eius dici timuisse, qui non necessarias conquirerent uoluptates: atque

bi mā

hi miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obiiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius iam cùm intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit, protinusq; equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum X X X. *ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conscendit sæpe, ut dicebatur, querens suam se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum uictoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœperunt. Qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partemq; legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit, quatuor secum legiones duxit, commodiore'que itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum* V I. *aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat.*

Cæsar

Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant cōfecti, noxq; iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent: quo perfecto opere, illi de deditione missis legatis agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma proijcere iussit: quod ubi sine recusatione fecerunt, passisq; palmis proiecti ad terram flentes ab eo salutem petierunt, consolatus consurgere iussit: & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit: militibusq; suis iussit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti iussit: eodemq; die Larissam peruenit. In eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter XXX. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionē suprà fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neq; id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritum iudicabat.

Ex Pompeiano exercitu circiter millia X V. *cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia* X X I I I I. *nanq; etiam cohortes quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. Multi præterea in finitimas ciuitates refugerũt. Signaq; militaria ex prælio ad Cæsarẽ sunt relata* C L X X X. *& aquilæ* L I X. *L. Domitius ex castris in montem refugiens, cùm uires eum laßitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundusium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis instructisq; scaphis elicuit naues Lælianas, atq; ex his lõgius productam unam quinqueremẽ, & minores duas in angustijs portus cepit. Itemq; per equites dispositos aqua prohibere claßiarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad nauigandum, onerarijs nauibus Corcyra Dyrrhachioq; aquam suis supportabat, neque à proposito deterrebatur: neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia missarum nauium, aut necessariarum rerum inopia ex portu insulaq; expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Caßius cum classe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam uenit: & cùm esset Cæsaris claßis diuisa in*

duas

duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpitius Prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam: prius Caßius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatumq; cum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uento & secundo completas onerarias naues teda & pice & stuppa, reliquisq; rebus quæ sunt aptæ ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atq; omnes naues incendit XXXV. in quibus erant XX. constratæ. Tantusq; eo facto timor inceßit, ut cùm esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant pleriq; futurum fuisse ut amitteretur: sed opportunißimè nuntijs allatis oppidum fuit defensum: Caßiusq; ad Sulpitianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisq; nostris ad terram nauibus, propter eundem timorē pari atq; antea ratione egerunt. Caßius secundum nactus uentum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendium immisit: & flamma ab utroq; cornu comprehensa, naues sunt combustæ quinq;. Cumq; ignis magnitudine uenti latius serperet, milites qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte

naues conscenderunt, & a terra soluerunt, impetuq; facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarũ altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius exceptus scapha refugit. Praeterea duae sunt deprehensae triremes: neq; multò pòst de praelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi hoc à legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Caesar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascunq; in partes ex fuga se recepisset: ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset. Et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq; unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositũ, uti omnes eius prouinciae iuniores, Graeci, ciuesq; Rom. iurandi causa conuenirent. Sed utrum auertendae suspicionis causa Põpeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugae consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Caesaris aduentu ex eo loco discessit, & Mytilenas paucis diebus uenit. Biduum tẽpestate
retent

retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs, in Ciliciam atq; inde Cyprum peruenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumq; Rom. qui illic negotiarentur, arcem Antiochenam captã esse excludendi sui causa, nuntiosq; dimissos ad eos qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse diceretur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno Consul fuerat, & P. Lentulo Consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicunq; ex fuga Pompeium sequerentur, atq; in insulam uenissent, oppido ac portu recepti non erant: missisq; ad eos nuntijs ut ex his locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluerant. Iamq; de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius deposito adeũdæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosq; ex suis quisq; ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit: ibi casu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis antè mensibus per suos propinquos atq; amicos re-

gno expulerat: castraq; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atq; amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt: eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne'ue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici Regis, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti (ut postea prædicabant) ne solicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumq; occuparet: siue despecta eius fortuna (ut plerumq; in calamitate ex amicis inimici existunt) ijs qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, cumq; ad Regem uenire iusserunt: ipsi clàm consilio inito Achillam Præfectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi

& ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar cùm in Asiam uenisset, reperiebat T. Appium conatũ esse pecunias tollere Ephesò ex fano Dianæ, eiusq; rei causa Senatores omnes ex prouincia euocasse, ut his testibus ea summa pecuniæ uteretur: sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum Cæsar fecisset, simulacrum Victoriæ quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idẽ Ptolemaide accidit: Pergamiq; in occultis ac remotis tẽplis, quò præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Itẽ Trallibus in tẽplo Victoriæ, ubi Cæsari statuam cõsecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmẽta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cùm audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci oppor-

tunitates, cum legionibus, una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, & altera quam ex Achaia à Q. Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionariorum hominum tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex prælijs & labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non poterant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atq; omnem sibi locum tutum fore existimans, Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atq; ibi primùm è naui egrediens, clamorem militum audit, quos Rex in oppido præsidij causa reliquerat: & concursum ad se fieri uidet, quòd fasces anteferrentur: in hoc omnis multitudo maiestatem Regiã minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites eius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessariò Etesijs tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias Regum ad populum Romanum, & ad se, quòd esset Consul, pertinere existimans, atque eò magis officio suo conuenire, quòd superiore

Consul

Consulatu cum patre Ptolemæo & lege & Senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere, Regem Ptolemæum atque sororem eius Cleopatram, exercitus quos haberent, dimittere, & de controuersijs iure apud se potius quàm inter se armis disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri, nutricius eius eunuchus nomine Photinus. Is primùm inter suos queri atque indignari cœpit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam euocauit: atque eundem Achillam, cuius suprà meminimus, omnibus copijs præfecit. Hunc incitatum suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis nuntijsq; edocuit. In testamento Ptolemai patris hæredes erant scripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea quæ ætate antecedebat: hæc uti fierent, per omnes deos, perq; fœdera quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur: ea cùm propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebãtur. De his rebus cùm ageretur apud Cæsarem, isq; maximè uellet

pro communi amico atque arbitro controuersias Regum componere, subitò exercitus regius equitatusq; omnis uenire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis esse iußit: Regemq; hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maximæ autoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, ostenderet. A quo mißi Dioscorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum autoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt: quos ille, cùm in conspectum eius uenissent, prius quàm audiret, aut cuius rei causa mißi essent cognosceret, corripi ac interfici iußit. Quorum alter accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem in sua potestate ut haberet, Cæsar effecit, magnam regium nomen apud suos autoritatem habere existimans, & ut priuato paucorum & latronum potius quàm regio consilio susceptũ bellum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ uiderentur: millia enim uiginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis

binianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ uitæ atq; licentiæ uenerant, & nomen disciplinamq́; populi Romani dedidicerant, uxoresq́; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusq́; Syriæ Ciliciæq́; prouinciæ, finitimarumq́; regionũ. Multi præterea capitis damnati, exulesq́; conuenerant: fugitiuisq́; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus certa'que uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quòd in simili culpa uersabantur ipsi, pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere: stipendij augendi causa Regis domum obsidere: regno expellere alios, alios arcessere uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erãt præterea equitum millia duo, qui inueterauerant. Hi omnes compluribus Alexandriæ bellis Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemq́; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam, præterea oppidi partẽ quam Cæsar cum militibus tenebat: & primo impetu domũ eius irrumpere conatus

natus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit: eodemq; tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem. Simul enim diductis copijs, pluribus uijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant L. auxilio missæ ad Pompeium, prælioq; in Thessalia facto domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant aptæ instructæq; omnibus rebus ad nauigandum. Præter has XXII. erant quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constratæ omnes: quas si occupassent, classe Cæsaris erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxilijsq; Cæsarem prohiberent. Itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cùm ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas quæ erant in naualibus, incendit, quòd tam latè tueri tam parua manu non poterat: confestimq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula cepit. Hæc insula obiecta Alexandriæ, portum efficit. Sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido coniung

coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & uicus oppidi magnitudine: quæq; ubiq; naues imprudentia aut tempestate paululùm suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. His autem inuitis à quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit: quibus est rebus effectum, uti tutò frumentum auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant angustiæ loci) paucisq; utrinque interfectis. Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit. Nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus: & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditus habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus: ut pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis uacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare cœpit. Sed celeri-

ter est inter eos de principatu controuersia orta: quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq; eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cùm ad Achillam nuntios mitteret, hortaretur'que ne à negotio desisteret, ne'ue animo deficeret, indicatis deprehensisq; internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO ALEXANDRINO C. IVLII CAESARIS LIBER VNVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq; omnem classem arcesit: ex Creta sagittarios, equites à Rege Nabathæorum Malco euocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arie-

tes

tes immittuntur: quantumq; aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur: nam incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectaq; sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar maximè studebat ut quam angustißimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hãc operibus uineisq; agendis à reliqua parte urbis excluderet, illud spectans primùm, ut cùm in duas partes esset urbs diuisa, acies uno concilio atque imperio administraretur. Deinde ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primis uerò, ut aqua pabuloq; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrunq; palus largè præbere poterat. Neq; uerò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumq; pertinet, legatos conquisitoresq; delectus habendi causa miserant, magnumq; numerum in oppidum telorum ac tormẽtorum conuexerant, et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianũ stipẽdiumq; præbebant.

bebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus uijs atq; angiportis triplicem uallum obduxerant. Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus XL. pedes altitudinis habebat: quaeq; partes urbis inferiores erant, has altißimis turribus denorum tabulatorum munierat. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, subiectisq; eas rotis, funibus iumentisq; obiectis, directis plateis in quamcunque erat uisum partem mouebant. Vrbs fertilißima & copiosißima, omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosißimi, atq; acutißimi, quae à nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari uiderentur: & sua sponte multa reperiebant: unoq; tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant. Atq; hoc principes in concilijs concionibusq; agitabant. Pop. Rom paulatim in consuetudinem eius regni occupandi uenire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eôdem recepisse: Caesarem uenisse cum copijs: neque morte Pompeij quicquam profectum, quò minus Caesar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futu-

ram

tam ex regno prouinciam: idq; agendum maturè. Nanque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam (qui ueterano exercitui præerat) & Arsinoën Regis Ptolemæi minorē filiam, ut suprà demonstratum est, cùm uterq; utriq; insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutriciū suum, atq; Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget: reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est ferè tota suffossa specusq; habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis liquescit, ac subsidet: hac uti domini ædificiorū atq; eorum familiæ consueuerunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò est limosa, atque turbida, ut multos uariosq; morbos efficiat: sed ea plebs ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons urbe tota nullus est: hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa, uicatim ex priuatis ædificijs, specubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc

 probe

simulabat, & desciuisse à suis uidebatur: ut mihi defendendi essent Alexandrini quòd neque fallaces essent, neq; temerarij, multaq; oratio frustra absumeretur. Cùm uerò uno tempore et natio eorum & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem, dubitare nemo potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcē reperiri posse affirmabat: omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis uenas habere: quòd si alia esset littoris Aegyptij natura atq; omnium reliquorum, tamen quoniam mare liberè tenerent, neq; hostes classem haberent, probiberi sese non posse quò minus quotidie nauibus aquam peterent uel à sinistra parte à Paretonio, uel à dextra ab insula: quæ diuersæ nauigationes nunquam uno tempore aduersis uentis precluderentur. Fugæ uerò nullum esse consilium, non solùm ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem qui nihil præterquam de uita cogitarent. Magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri, quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem moram & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis. Summam esse contrà in Alexandrinis uelocitatem locorum & ædificiorum notitia. Hos precipuè in uictoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora atq;

ædificia occupaturos: ita fuga nauibusq; nostros prohibituros. Proinde eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratione esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atq; omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq; conatibus, non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio trigesimaseptima ex dedititijs Pompeianis militibus, cũ frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ paulò supra Alexandriam delata est. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi cùm diu retinerentur, atq; aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar ut per se consilium caperet quid faciendum uideretur, nauim conscendit, seq; omnem classem sequi iußit, nullis nostris militibus impositis, quòd cùm longius paulò discederet, munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locum acceßisset qui appellatur Cherrhonesus

niſus, aquandiq; cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex eo numero cùm longius à nauibus prædatum proceßiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex his cognouerunt Cæſarem ipſum in claſſe uenisſe, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naues omnes quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſariq; redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & poſt horã decimam diei res agebatur: nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitia confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neq; uirtutem poſſet notare, neq; inertiam. Quibus de cauſis naues quas potuit Cæſar ad terram detraxit quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. Erat una nauis Rhodia in dextro Cæſaris cornu longè à reliquis collocata: hanc conſpicati hoſtes, non tenuerunt ſeſe, magnoq; impetu quatuor ad eam conſtratæ naues, & complures apertæ contenderunt: cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpem in conſpectu hoſtium contumeliam acciperet: quanquam ſiquid grauius accidiſſet, meritò caſurum iudicabat. Prælium cõmiſſum

 eſt mag

est magna contentione Rhodiorum: qui cùm in omnibus dimicationibus & scientia & uirtute præstitissent, tum maximè illo tēpore totum onus sustinere non recusabant, nequod suorum culpa detrimentum acceptum uideretur. Ita prælium secundissimum est factum: capta est una hostium quadriremis, depressa est altera, alteraq; perturbata: deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorū est interfecta. Quòd nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis nauibus Alexandriam deducit. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, cùm iam non uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum & nauigatorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabātur, ut uix ædificijs defendi possent, & materiā cunctam obijcerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq; huic rei studere atque inseruire instituerunt. Ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu naualibusq; amiserāt, non tamen

repa

reparandæ claßis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent. Praeterea nautici homines & urbis & regionis maritimæ quotidiano usu à pueris exercitati, ad naturalem ac domesticum usum refugere cupiebant: & quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerũt. Erant in omnibus ostijs Nili custodiæ exigẽdi portorij causa dispositæ. Naues ueteres erant in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigãdum non erant usi. Has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinq; cõfecerunt: ad has minores apertasq; complures adiecerunt: et in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat: (nam decem missis, una in cursu littore Aegyptio defecerat.) Ponticas octo: Ly-

cias quinq; ex Asia XII. ex his erant quinquiremes et quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ: tamen uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquam cõuentum est, ut sibi uterq; eorum confideret, Cæsar Pharum classe circumuehitur; aduersasq; naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quanque earum sequatur, & cui subueniat, constituit atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt. In fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum & scapharum producunt cum malleolis ignibusq;, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisq; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium, propterea quòd ij qui transissent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditores fore uidebantur.

Rhodijs nauibus praeerat Euphranor, animi magnitudine ac uirtute magis cum nostris hominibus quàm cum Graecis comparandus. Hic ob notißimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est à Rhodijs, qui imperium claßis obtineret. Qui ubi Caesaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Caesar uereri, si haec uadá primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare: nobis rem committe: nos praelium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hostes quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori est. Caesar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. Progressas ultra uadum quatuor Rhodias naues circunsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiaq; se explicant. Ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullaeq; remis detergerentur, sed semper uenientibus aduersae occurrerent. Interim sunt reliquae subsecutae. Tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci: atque omne certamen in uirtute constitit. Neq; uerò Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altis-

ſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibusq; & uotis uictoriam ſuis à Dijs immortalibus expoſceret. Minimè autem par erat prælij certamen. Noſtris enim pulſis, neque terra neque mari effugium dabatur ullum, omniaq; erant futura in incerto. Illi ſi ſuperaſſent nauibus, omnia tenerent: ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue ac miſerum uidebatur, perpaucos de ſumma rerum & de ſalute omnium decertare: quorum ſi quis aut animo aut uirtute ceßiſſet, reliquis etiam eſſet cadendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat, ut hoc maiore animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam uiderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum, notumq; proſequens erat obteſtatus, ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaq; hoc animo eſt decertatum, ut neque maritimis nauticisq; ſolertia atque ars præſidium ferret, neque numero nauium præſtantibus multitudo prodeſſet, neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri, uirtuti noſtrorum poſſent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defenſoribus ſuis remigibusq;, & deprimuntur tres, noſtris incolumibus omnibus.

Reliq

Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt hostes ex molibus atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molemq; ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus: & oppidum, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasq; imponit: alteramq; insulæ partem distinendæ manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant: quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis nauibusq; longis V. mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primùm locis cognitis, uadisq; prætentatis, pauci nostri in littore constiterunt, illosq; sunt alij subsecuti, constanterq; in eos qui in littore æquo constiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga uerterunt. Hi pulsi, custodia portus relicta, naues ad littora & uicum

applic

applicarunt, seq; ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque uerò diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: quamuis esset dißimile aliorum atque Alexandriæ genus ædificiorum, ut minora maioribus conferantur: turresq; editæ & coniunctæ, muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum: sed terror hominibus mentem consiliumq; eripit, & membra debilitat: ut tum accidit. Nam qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, ijdem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti, interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iußit, castellumq; ad pontem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant: fortiorem illum, propioremq; oppido Alexandrini tuebantur. Sed cum postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatum iri uidebantur. Iamq; eos qui præsidio cum locum tenebant, tormentis è nauibus sagittisq;

depuler

depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant: quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino Scaphis egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemq; tempore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabàtur à nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesq; hortante, remigum magnus numerus & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac multum proficere multitudine telorum uidebantur: sed postquam ultra eum locum à latere eorum aperto ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisq; ordinibus sineq; ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt. Quorum

fuga

ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine militum depressum, unà cum hominibus interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter C C C C. & paulò post cum numerum clasßiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmarunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accesßiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prælijsq; quotidianis, quandocunq; sors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus studijs militum. Nec diuulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continēdi à periculosißimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte consilio per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarem misere

miserunt, ut dimitteret Regem, transireq; ad suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis facere id quod Rex imperasset. Quo si autore in Cæsaris fidem amicitiamq; uenturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento quò minus se dederent. Cæsar etsi fallacem gentem, semperq; alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit. Quòd si quo facto sentirent ea quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat. Sin (id quod magis illorum naturæ conueniebat) ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, splendidius atq; honestius se contra Regem, quàm contra conuenarum ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum. Itaque Regem cohortatus ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs & ruinis esset deformata, ciues suos primùm ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Romano sibiq; præstaret, cùm ipse tantùm ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At Regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà

Cæsa

Cæsarem cœpit ne se dimitteret: non enim sibi regnum ipsum conspectu Cæsaris esse iucundius. Compreßis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore cum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut è carceribus in liberum cursum emissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, Centuriones, militesq; lætabantur, quòd nimia bonitas eius fallacijs pueri elusa esset: quasi uerò id Cæsar bonitate tantùm adductus, & non prudentißimo consilio fecisset. Cùm duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent, eludentibusq; militibus Regis, eius ætatem atq; infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quicquam proficere uiderent, rumoresq; existerent magna Cæsari præsidia terrestri itinere Syria Ciliciaq; adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) commeatum qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem iubet expediri, atque instrui. Præficit huic Tiberium Neronem: proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque

 in his

in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur. Nam cum ad Canopum uentum esset, instructaq; utrinque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit, siue quòd in ipso satis præsidij pro uirtute ac felicitate eius putarent esse, siue quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis, fidei dignitatisq; in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, magnas copias (quas celeriter, & propensissima ciuitatum uoluntate & sua diligentia confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium adducit: idq; oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (nanque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri

destri

destri Pelusio, uelut claustris munita existimatur) repentè magnis circundatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis defessisq; subijciebat, & perseuerantia constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumq; ibi suum collocauit: inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contēdit, omnesq; eas regiones per quas iter faciebat, autoritate ea quæ plerunque adest uictori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen à similitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili mirè deriuata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad littus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cùm appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eū copias misit, quibus uel superari deleriq; Mithridatē, uel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. Quorum

impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra, castris uallatis sustinuit. Cùm uerò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus uideret, eruptione undique facta magnum numerum eorum interfecit. Quòd nisi locorum notitia reliqui se texissent, partim'que in naues quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret: cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita penè sub idem tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est usus, in quo magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstrauimus, prius tamen Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumq; ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copijs Rex loco natura munito, quòd erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat obiectũ flumini Nilo: alterum editissimo

loco

loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. Inter castra Regis, & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustū, altißimis ripis, quod in Nilum influebat: aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter septem. Rex cùm hoc itinere Cæsarem uenire comperisset, equitatū omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumē misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. Nullum autem processum uirtus habebat, aut periculū ignauia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesq; nostros, quòd tandiu pari prælio cum Alexandrinis certarent. Itaq; eodem tempore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes, partim demißioribus ripis flumen tranarūt: et legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranq; ripam contingerent, proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen transierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra: nanque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar re præclarißimè gesta, cùm subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis castra contendit. Hæc cùm & opere magno uallata, & loci natura munita animaduerteret, confertamq; armatorum

multitudinem collocatam in uallo uideret, lassos itinere ac præliando milites ad oppugnanda castra succederere noluit. Itaque non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum quod Rex in proximo uico non longè à suis castris muniuerat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa Cæsar aggressus omnibus copijs, expugnat: non quòd id minore numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaque eo cursu quo refugientes Alexandrines ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberum accessum haberi demonstraui: altera, quæ mediocre interuallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis uulnerandisq; nostris qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur: aduersi, ex uallo castrorum: auersi, ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cùm uideret milites acrius præliari non

posse

posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animaduerteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum in quo pugnabatur, cohortes illò circumire castra, & summum locum aggredi iussit: hisq; Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum præstantem. Quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore et prælio perterriti, Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem quæ flumini erat adiuncta: horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptum'que in nauem, multitudine eorum qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicißimè celerrimè'que gesta, Cæsar

magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque ea parte oppidi uictor introijt, qua præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignũ adueniens fructum uirtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominanteis deprecari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosq; animos Regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq; ei dedideruñt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione suorum uenit, qui non tantùm bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Aegypto atque Alexandria potitus, Reges constituit; quos Ptolemæus testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maioriq; ex duabus filijs Cleopatræ, quæ manserat in fide: præsidijsq; eius minorem Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, neque rursus noua dissensio,

prius

prius quàm diuturnitate confirmaretur Regis imperium, per homines seditiosos nasceretur, Legione ueterana sexta secum reducta, cæteras ibi reliquit, quò firmius esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia: neque uetustatis autoritatem, paucis diebus Reges constituti. Simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidijs eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam finitimasq; prouincias administrandas tradiderat, uenit oratum ne Armeniam minorem regnum suum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poßideri uastariq; à Pharnace pateretur: quo malo nisi liberarentur, imperata se facere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse persoluere. Domitius non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris cùm pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari uictori sibiq; infame esse statueret, regna sociorum atq; amicorum ab externo Rege occupari, nuntios confestim

ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaq; decederet: ne'ue occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maiestatemq; tentaret. Hanc denuntiationem cùm maiorem uim habituram existimaret si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimam sextam ipse secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni tricesimaesextae duas à Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesq; centum: totidemq; ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Pletorium Quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Qu. q; Pacisciun in Ciliciam ad auxilia accersenda: quae copiae celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni causa integra Caesari seruaretur: paratum enim se facere quod is statueret. P. Domitius cùm animaduerteret eum Cappadocia decessisse non uoluntate adductum, sed necessitate, quòd facilius

Armen-

Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociam longius remotam. quodq; omnes tres legiones adducturum Domitium putaret, ex quibus cùm duas ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset, perseuerare cœpit ut eo quoq; regno decederet. Neq; enim aliud ius esse Cappadociæ, atq; Armeniæ, nec iustè eum postulare ut in Cæsaris aduentum res integra differretur: Id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His respōsis datis, cum ijs copijs quas suprà scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est, pertingens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostiū poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta, magnam cōmeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitiū mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent: ea constāter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani, & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, cùm aduentaret ad Nicopolim (quod oppidū in Armenia minore positū est.

plano

plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis) castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. Quibus ex castris cùm locus angustus atq; impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dißipari iußit, paganosq; & oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cùm in agris & pecora & homines animaduerteret obuersari tanquam amicorum aduentu. Sin uerò ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dißiparentur, dispersiq; cæderentur. Hæc cùm administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atq; amicitia mittere ad Domitiũ, cùm hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraq; oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim simplici directa acie, cornua trinis firmabātur subsidijs: eadem ratione mediæ col-

loca

locabantur acies, duobus dextra sinistraq; interuallis simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptũ castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq; à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propius'que ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat si trahere tempus posset, cùm discedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido quà facillimum accessum & æquißimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit. quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem omnem à lateribus extra fossam collocabat, qui neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem cùm Cæsaris magis periculo quàm suo commoueretur, neq; se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit: tricesimamsextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro,

stro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in insidijs collocatis. Sic utrinque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroq; dato concurritur: acriter uarie'que pugnatur. Nam tricesimasexta legio cùm extra fossam in equitatum Regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersosq; hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio cùm paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circumire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem: in ipso transitu fossæ confixa & oppressa est. Deiotari uerò legiones uix impetum sustinuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu suo dextro media'que acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem, quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinuit: magnisq; copijs hostium circundata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium, quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres uiri nonnulli

equites

equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dißipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cùm de Cæsare ea quæ optabat speraret, Pōtum omnibus copijs occupauit: ibiq; & uictor, & crudelißimus Rex, cùm sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum Ponticorumq; diripuit. Supplicia constituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commēdationem habebant, eaq;, quæ morte essent miseriora: Pontumq; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantùm sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Nanque eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris Quæstor pro Prætore, quanquam erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus uastata & confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quòd magnam curam suscipiebat ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. Nanque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq;

præda

præda milites donauit. Quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parta. Et cùm Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Iadertinorum (quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium) dispersis Octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et cùm in diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeiũ Cæsar uictor sequeretur, compluresq; aduersarios in Illyricum propter Macedoniæ propinquitatem se, reliquis ex fuga collectis, contulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemq; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinius ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute & scientia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res & secũdas ductu ausuq; suo gesserat, neq; prouinciæ facultatibus subleuabatur,

quæ partim erat exinanita, partim infidelis: neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat: magnisq; difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita cùm durißimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq; est à barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortißimi fidelißimiq; incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amißis, Centurionibus XXXVIII. *Tribunis* IIII. *cum reliquis copijs Salonam se recepit: summaq; ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo perijt: cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauiũ adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & Fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius Brundusij cùm esset, cognitis rebus quæ gestæ erãt in Illyrico, cùm crebris literis Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percußisse, compluribus'que locis nostrorum tironum & militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros, etsi*

N *graui*

graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesq; hyemis, & subitæ præparationis. Nam cùm ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam ad Calenum, uti sibi classem mitteret, destinauit: quod cùm tardius fieret quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs (quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquã non satis iusta ad præliandum) rostra imposuit. His adiunctis nauibus lõgis, & numero classis aucto, militibusq; ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, & omnibus legionarijs qui numero ægrorum relicti erant Brundusij, cùm exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum: maritimas'que nonnullas ciuitates quæ defecerant, Octauioq; se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio, prætereuehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatemq; iniungebat, quin quàm celerrimè posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra mariq; ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiũq; nostrum recepit. Octauius cùm Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognosceret, confisus suæ classe

classe substitit ad insulam Tauridem, qua regione Vatinius insequẽs nauigabat: non quòd Octauium ibi restitisse sciret, sed quòd cum lõgius progressum insequi decreuerat. Cùm propius Tauridem accessisset distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repentè aduersam ad se uenientem nauem antẽnis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebãtur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur utrinq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militũ animis Vatiniana. Vatinius cùm animaduerteret neq; nauium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, Fortunæ rem cõmittere maluit. Itaq; primus sua quinqueremi in quadriremen ipsius Octauij impetum fecit: celerrimè fortissimeq; contrà illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeò uehementer, ut nauis Octauiana rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturq; ad duces maximè: nam cùm suo quisq; auxilium ferret, magnum comminus in angu-

sto mari prælium factum est: quantoq; coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tantò superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant: & dimicatione æquata longè superiores uirtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur. Propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert: in quam plures cùm confugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonē. Eò receptus, cùm prælium nox dirimeret, tempestate magna uelis uix profugit: sequuntur hunc suæ naues nōnullæ, quas casus ab illo periculo uindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus incolumibus in eum se portū uictor recepit, quo ex portu claßis Octauiana ad dimicandum processerat. Capit eo prælio pentiremem unam, triremes duas, dycrotas octo, compluresq; remiges Octauianos. Posteroq; ibi die fuit, dū suas captiuasq; naues reficeret: post diem tertiam contendit in insulam Issam, quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauiū. Erat in ea regione nobilißimum oppidū, & coniunctißimum Octauio: quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt:

compe

comperitq; ipsum Octauium paucis paruisq; nauigijs uento secundo regionem Graeciæ petisse, inde ut Sioiliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio re præclarißimè gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo tota sinu expulsa, uictor se Brundusium incolumi exercitu et classe recepit. His autem temporibus quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et Palæopharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cùm periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q. Coßius Longinus in Hispania pro Prætore prouinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio quod in illam prouinciam susceperat Quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magna odij sui fecerat acceßiones: quod uel ex conscientia sua, cùm de se mutuò sentire prouinciam crederet, uel mutuis signis & testimonijs eorum, qui difficulter odia dißimulabant, animaduertere poterat, et compensare offensionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cùm primùm in unũ locum exercitum conduxit, sestertia C. militibus est pollicitus: nec multò pòst cùm in Lusitania Medobregam oppidum, monteq; Herminium expugnasset, quò Medobregenses confugerant: ibiq; Imperator esset appellatus, iterum sestertijs C. milites donauit. Multa præterea

N 3 &

et magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen & occultè militarem disciplinam seueritatemq; minuebant. Caßius legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit: contractumq; in ea æs alienum, grauißimis oneribus prouinciæ constituit exoluere: & ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebātur: pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Lōginus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletum, simultatum causa tenues conijciebantur: neq; ullum genus quæstus aut magni & euidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal Imperatoris uacaret: nemo erat qui modò aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam solicitudo periculorum ad iacturas & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de causis accidit, ut cùm Longinus Imperator eadē faceret, quæ fecerat Quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui cùm in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus tamen oderant eum, cuius nomine peccabant: sibiq; quod rapuerant, acceptum ferebant; quod intercider

ciderat, aut erat interpellatum, Caßio assignabant. Quintam legionem nonam conscribit: augetur odium & ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum tria millia, maximisq; onerantur impensis: nec prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum traijceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Pōpeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti uoluptate efferebatur, quòd sibi nouarum prouinciarum, & fertilißimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesq; centum præpararentur, pecuniæq; describerentur atq; imperarentur, ne qua res, cùm redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid, Caßio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet: pollicetur q; ijs, cùm in Mauritaniam traiecisset, sestertia se daturum: quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit: eoq; ipso die meridiana hora cum in Basilicam iret, quidā Minutius Silo cliens

L.Racilij, libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Caßij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco cùm se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraq; bis ferit pugione: clamore sublato, fit à coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traijcit lictorē. Hoc interfecto, Q.Cassium legatum uulnerat. Ibi T.Vasius, & L. Mergilio simili confidentia Flaccum municipem suum adiuuant, erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinū L.Licinius Squillus inuolat, iacentemq; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Caßium defendendum. Semper enim Berones, compluresq; euocatos cum telis secum habere consueuerat: à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebātur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato domum Caßio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret confectus'ne Caßius esset. L.Laterensis cùm id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibusq; uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Caßium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, Prætor appellatur. Nemo enim aut in prouincia natus, aut

uernac

uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat secunda legio) non cum omni prouincia consenserat in odio Caßij. Nam legiones trigesimam et uigesimamprimam paucis mẽsibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino, quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi uiuere Caßium. Quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Caßium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubã infert ad auxilium ferendum Imperatori suo. Facit hoc idem uigesimaprima: subsequitur has quinta. Cùm duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarij ueriti ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent indicaretur, secuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Caßius eos qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehẽdi. Legionem quintam in castra remittit, cohortibus XXX. retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Racilium, et L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ prouincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quàm Laterensem et Racilium, in eadẽ fuisse coniuratiõe: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum: item Calpurnium Saluianũ, qui profitetur indicium.

coniuratorumq́; numerum auget, uerè, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Caßius interfici iubet, exceptis ijs qui se pecunia redemerunt. Nam palàm sestertijs decem cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sestio quinquaginta: qui si maximè nocentes sunt multati, tamen periculum uitæ, dolorq́; uulnerum pecunia remißus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie uictum, amißis copijs fugisse. Qua re cognita, mistam dolore uoluptatem capiebat. Victoriæ nuntius lætitiam exprimebat: cōfectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq́; eas iubet referri. Quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorē pecuniam imperat. Aequa autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus colonijsq́; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectū. Ipse classem quam

parab

parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur, propterea quòd edictum tota prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset neq; contulissent, se adirent: quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tribunus militum legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem trigesimam, quam Qu. Casius legatus simul ducebat, cùm ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, manè peruenit. Ibi cum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic cùm legio trigesima, & uigesimaprima, & cohortes quatuor, & quinta legio, totusq; conuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Casium legatum Hispalim mittit. Paucisq; ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumq; aut uoluntate aut necessitate adductum (nanq; id uariè nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus: duasq; cohortes

legionis

legionis quintæ,quæ fuerant Cordubæ in præsidio,idem facere. Caßius his rebus incensus,mouet castra,& postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit:ibi habita concione,militum tentat animos:quos cognoscit non sua,sed Cæsaris absentis causa sibi fidißimos esse, nullumq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit:ac ne dissensionis initium natũ seditiosa militũ suaq; natura uideretur,simul ut contra Qu.Caßium,qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æquè potentem opponeret dignitatem,Cn.Pompeio se prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat.Et forsitam etiam hoc fecerit odio Cæsaris,& amore Pompeij,cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M.Varro obtinuerat:sed id qua mente cõmotus fecerit,coniectura sciri non potest:certè hoc præ se Torius ferebat,milites adeò fatebantur,ut Cn.Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent: eiq; frequens regionum conuentus obuiam prodit,neq; tantùm uirorum, sed etiam matrumfamiliâs, ac prætextatorum: deprecaturq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Caßium consentire cum omnibus:contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrymis exercitus commotus, cùm uideret ad Caßium persequendum

nihil

nihil opus esse Cn. Pompeij nomine & memoria tamq; omnibus Caesarianis quàm Pōpeianis Longinum esse in odio, neq; se conuentum, neq; M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt: Marcellum, qui Caesaris causam se defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, Praetoremq; appellarunt, & conuentum sibi adiunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Caßius eo biduo circiter quatuor millia passuū à Corduba citra flumen Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum Procons. in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi prouinciaeq; Caesaris causa quàm primùm ueniret: ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, aedificia incendit. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones quae sibi Marcellum ducem ceperant, ad eum concurrerunt: ut in aciem educerentur, orant, priusq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilißimae charißimaeq; possesßiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaq; consumerentur. Marcellus cùm confligere miserrimum putaret, quòd & uictoris & uicti detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neq; suae potestatis esset, legiones Baetim traducit, aciemque instruit. Cùm Caßium contra pro

castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius (quo bono ualebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat) aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Cùm hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij difficultatisq; haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroq; uterque legiones in aciem educit, neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multò firmior Marcellus: habebat enim ueteranas multisq; prælijs expertas legiones. Cassius fidei magis quàm uirtuti legionum confidebat. Itaque cùm castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus ueritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio è castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeò coniuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura (nanq; Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quàm proximè potest Vllam, castra castris confert:

locor

locorumq; cognita natura, quo maximè rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret (cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neq; nagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellisq; idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam Cassiumq; munitionibus clausit: quæ prius quàm perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentariq; Marcellum non pateretur: magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitq; ei legionem quam secum adduxerat, compluresq; cohortes auxiliarias Hispanorum: nanque ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones: pugnatur utrinq; acriter: crebroq;, ut accidit, fortuna sæpe ad utrunque uictoriam transferente: nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaquinq;, magnoq; numero equitum

&

& reliquorum auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassij Marcelliq; componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert: Cassius contrà suis se tenet præsidijs, siue eò quòd plus sibi iuris deberi quàm Marcello existimabat, siue eò quòd ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. Ponit ad Vllam castra Lepidus, neq; habet à Marcello quicquam diuisi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundum Cassium inuitat, fidemq; suam in omni re interponit. Cùm diu dubitasset Cassius quid sibi faciendum, quid'ue Lepido esset credendum, neque ullum exitum consilij sui reperiret si permaneret in sententia, postulat uti munitiones disijcerentur, sibiq; liber exitus daretur. Et cùm non tantùm inducias facerent, sed propè iam constituta opera complanarent, custodiaq; muunitionum essent deductæ, auxilia Regis in id castellum Marcelli quod proximum erat Regijs castris, nec opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cassius: nam de huius conscientia dubitobatur) impetum fecerunt, compluresq; ibi milites oppresserunt. Quòd nisi celeriter indignatione & auxilio Lepidi prælium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cùm iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore

Marcell

Marcellusq; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius Proconsul ad prouinciam obtinendam uenit. De cuius aduentu ut cognouit Caßius, legiones quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda, ut hyberna, tempestate, cùm in Iberum flumen noctis uitandæ causa se contulisset, inde paulò uehementiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturū credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cùm neq; flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naue perijt. Cùm in Syriam Cæsar ex Aegypto uenisset, atque ab his qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteret multa Romæ malè & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipub. satis commodè geri, quòd & contentionibus Tribunitijs perniciosæ seditiones

O oriren

orirentur, & ambitione atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemq; militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentum suum uideret, tamen præferendum existimauit, quas in prouincias regiones'que uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesq; acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quòd hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris sibi uidebat impendere, non enim excessisse tum Ponto Pharnacem audiebat, neq; excessurum putabat, cùm secundo prælio uehementer esset inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia bene meritis & uiritim & publicè tribuit. De controuersijs ueteribus cognoscit, ac statuit. Reges, Tyrannos, Dynastas prouinciæ, finitimosq; omnes qui ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis, prouinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit & sibi & populo Rom. amicißimos. Paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Syriæ præficit: ipse eadem classe qua uenerat

uenerat

uenerat, proficiſcitur in Ciliciam: cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarſum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſsimum fortiſsimumq; eſt. Ibi rebus omnibus prouinciæ & finitimarum ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magnisq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, uenit Comana uetuſtiſsimum & ſanctiſsimum in Cappadocia Bellonæ templũ: quod tanta religione colitur, ut ſacerdos eius Deæ, maieſtate, imperio & potentia ſecundus à Rege, conſenſu gentis illius habeatur: id homini nobiliſsimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorum ſuorum, mutationemq; generis, iure minimè dubio, uetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cùm bene meritus uterq; eorũ de Republica eſſet, ne aut regni hæreditas Ariaratem ſolicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui ſub eius imperio ac ditione eſſet: ipſe iter inceptum ſimili uelocitate conficere cœpit. Cùm propius Pontum fineſq; Gallogræciæ acceſſiſſet, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, quod ei neque legibus neque moribus conceſſum eſſe cæteri Tetrarchæ contendebant: ſine

dubio autem Rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tantùm priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarum quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperijsq; in Cn. Pompeij castris affuisset: neq; enim se debuisse iudicem esse controuersiarum populi Romani, sed parêre præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cùm plurima sua commemorasset officia, quæ Consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset, quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset quis urbem Italiam'que teneret, ubi Senatus populusq; Romanus, ubi Respublica esset, quis deinde post L. Lentulum & M. Marcellum Consul esset: tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio & amicitiæ, ac dignitati ætatiq; hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atq; amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem unam quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura disciplinaq; nostra constitutam habebat, equitatum'que omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

Cùm in Pontum uenisset, copias'que omnes in unum locum coëgisset, quæ numero atq; exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille hominum in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ quæ in eo prælio quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur ne eius aduentus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem quæ imperata essent: maximeq; commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cùm Deiotarus qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent. nam se neque libentius facere quicquam, quàm supplicibus ignoscere: neque prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui fuissent in se officiosi. Id ipsum quod commemorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset

disset ne uinceretur: quàm sibi, cui Dÿ immortales uictoriam tribuissent. Itaque se magnas & graues iniurias ciuium Romanorum qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam uitam, neque exectis uirilitatem restituere posse: quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uerò decederet confestim, familiasq; publicanorum remitteret, cæteraq; restitueret socÿs ciuibusq; Romanis quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi remitteret munera ac dona quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cùm festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis quàm res pateretur, quò celerius honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad Vrbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod aliÿs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, positum

positu ipso, ut plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis uelut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum: circumpositi sunt huic oppido magni multiq; intercisi uallibus colles: quorũ editissimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentum'que exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus penè coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multò longius millibus passuum tribus abest à Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum feliciũ castrorum refectum operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar cùm ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, uideretq; eas ualles quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multò erant propiora Regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones: quo celeriter collato proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in castris relictis, prima luce non opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è castris, seruitiaq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cùm spatio nõ amplius mille passuum intercisa uallis castra hostiũ diuideret ab

opere incepto Cæsaris castrorũ. Pharnaces cùm id repentè prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit: quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, uel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur: uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaque deterritus non est quò minus prima acie pro uallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, siue paucitate nostrorum qui in armis erant, comperta, cùm more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem quæ aggerem portabat, milites esse credidisset, siue etiam fiducia ueterani exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse & uicisse legati eius gloriabantur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domitio duce sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. Cùm interim Pharnaces eodẽ gradu quo in præruptam descenderat uallem, ascendere aduersus ar-

duum

duum collem instructis copijs cœpit, Cæsar incredibili eius uel temeritate uel fiducia motus, nec opinans imparatus'que oppressus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondũ ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant: quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has, acies hostium, & clamore sublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cùm omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atq; acri prælio comminus facto, dextro cornu quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriæ natum est. Ab ea parte cùm in procliui detruderentur hostes, multò tardius, sed tamen ijsdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie totæ profligantur copiæ Regis: quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis uallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri uictoria elati, subire iniquum locum, munitiones'que

aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatē attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat: eoq; subiti periculi recordatione lætior, quòd uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cœlio Vintiano in Ponto relinquit. Ita per Gallogræciam Bithyniamq; in Asiam iter facit: omniumq; earum prouinciarum de controuersijs cognoscit, & statuit. Iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates, distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterq; gestam in Aegypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum (nam cum Mithridates Rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo secū paruulum asportauerat in castra, multosq; tenuerat

annos)

annos) Regem Bosphori constituit, quòd sub imperio Pharnacis fuerat: prouinciasq; Pop. Romani à barbaris atq; inimicis Regibus interposito amicissimo Rege muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallograecorum, iure gentis & cognationis adiudicauit, occupatam & possessam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. Rebus felicissimè celerrimeq; confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO AFRICO COMMENTARIVS.

AESAR *itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad* XIIII. *Calendas Ianuarias Lilybaeum peruenit, statimq; ostendit sese naues uelle conscendere, cùm non amplius legionem tironum haberet unam, equites uix sexcentos. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis morae quicquam fore speraret, & ut omnes in dies horasq; parati essent.*

essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges milites'q; continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis, cùm præsertim ab incolis eius prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classes'que esse complures: tamen non deterrebatur, animo'que & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eòdem concurrere, & legiones tironum cònuenire: in his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia. Legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quæque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem nauium antecedere iußit, & insulam petere Aponianam, quæ abest à Lilybæo: ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicé. Deinde Allieno Prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponẽdo datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI. Calen. Ianuarias, & reliquas naues statim est consecutus: ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. Nanque

onera

onerariæ reliquæ præter paucas uento dispersæ atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim complura præterea castella & oppida non longè à mari reliquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit: ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum: cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum cẽtum quinquaginta. Castrisq; ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit: cohibet'que omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent, ante portum frequentes considunt ad se defendendum, quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar circum oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius imprudentiæq; aßignabat, quòd neq; certum locum gubernatoribus, Præfectisq; quid peterẽt, præceperat: neq; ut mos ipsius consuetudoq; superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent uniuersi: quod minimè Cæsarem fefellerat: nanq; nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab

hosti

hostium præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaq; data facultate literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atq; captiuus cùm peruenisset, literasq; ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset: prius quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tum Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: literasq; nōdum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad oppidum consumpta, neq; responsum ullum à Considio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppugnādum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire: non est uisa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi: ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium la-

bora

bortaret. Itaq; castra cùm mouere uellet, subitò ex oppido erupit multitudo atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus à Iuba ad stipendium accipiendum: castraq; unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cùm animaduersa esset, subitò legionarij consistunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacißimè cõcurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, refugarent'que in oppidum. Postquam repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cùm sæpius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex ueteranis quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quantò longius ab oppido discedebatur, tantò tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes uenire polliceri frumentum, paratosq; esse, quæ imperasset, facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam. Calend. Ianua. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido ueniunt

obuiam

obuiam: libenter se omnia facturos quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab oppido secundum littus facit castra. Eôdem naues onerariæ & longæ nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum, Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumq; in nauibus omnem contineri, ut arbitror, ne agri uastarentur, aquamq; in naues iubet comportari. Remiges interim qui aquatum è nauibus exierant, subitò equites Mauri nec opinantibus Cæsarianis adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentumq;, simul atq; literas legissent, mittenda curarent: exoneratisq; partim nauibus longis, Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus, iubet

prosi

proficisci. Item C. Sallustium Crispum Praetorem ad Cercinnam insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat unicuiq;, præcipiebatq́;, ut si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum Scipio in prouincia Africa alebat. Tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis esse uectigales, quàm cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Nonas Ianuarias castra mouet, Leptiq́; sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat, Ruspinam cum reliquis copijs conuertit: ibi'que sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas frumentatum: oppidanisq́; imperat, ut plaustra iumẽtaq́; omnia sequantur. Itaq; magno numero frumenti inuento, Ruspinam redit. Hoc cum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidioq́; firmata ad claßis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saserna fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quàm plurima. Ipse cum cohortibus

ſeptem quæ ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpitio & Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum duo. Ibiq; claſſem ſub ueſperum cum ea copia conſcendit. Omnibus in exercitu inſcijs, & requirentibus Imperatoris conſilium, magno metu ac triſtitia ſolicitabantur: parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni expoſita in Africa contra magnas copias, & inſidioſæ nationis, equitatumq; innumerabilem ſe expoſitos uidebant: neq; quicquam ſolatij in præſentia, neq; auxilium in ſuorum conſilio animaduertebant, niſi in ipſius Imperatoris uultu, uigore, mirabiliq; hilaritate. Animum enim altum & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, & in eius ſcientia & conſilio omnia ſibi procliuia omnes fore ſperabant. Cæſar una nocte in nauibus comſumpta, iam cœlo albeſcente, cùm proficiſci conaretur, ſubitò nauium pars de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque ſine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum equitumq; copijs, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit: atq; ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis XXX. frumentatum eſt

profe

profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe nauibus onerarijs quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neq; eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent. Interim cùm iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria, per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud lõgè à sese uisas: & hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatũ uniuersum (cuius copiam habuit in præsentia non magnam) & sagittarios (quorum paruus è castris secum exierat numerus) accersi, atq; ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq; cùm procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit XXX. cohortium cum equitibus CCCC. & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili lõgitudine non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, et sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarẽtur: & dextrũ ac

sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit, equites dextro sinistroq; cornu opponit: & ita præcipit, ut prouiderent ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimicaturum. Cùm utrinq; expectatio fieret, neq; Cæsar se moueret, & cùm suorum paucitate contra magnam uim hostiũ artificio magis quàm uiribus decernendum uideret, subitò aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesq; complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulq; ad circumeundum cõparare se cœperant. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cùm concurrere conarẽtur, subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. Hic cùm Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebãt, pedites interim resistebant, dum equites rursus concursu renouato peditibus suis succurrerẽt. Cæsar nouo genere pugnæ oblato, cùm animaduerteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur:

tur:

tur: equites autem hostium pilum cursu facilè uitabant) educit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatẽ circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsaris'que copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? nos quoque iste uerbis infatuauit? In magnum mehercule uos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, qui sim, intelliges. Simul caßidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset: atq; ita pilũ uiribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, et ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tironum. Circumspicere enim Cæsarẽ, neq; amplius facere, nisi hostium

iacula uitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, alternis conuerſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtroq; cornu mediam diuidit, & unam partē ab altera excluſam, equitibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neq; longius progreſſus, ueritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum peditumq; Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis, conuulneratisq;, ad ſua præſidia ſeſe, ut erat inſtructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius & Cn. Piſo cum equitibus Numidis M C. electis, peditatuq; eiuſdem generis ſatis grandi, ex itinere rectà ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes ſuis ex terrore firmatis, rurſusq; renouatis animis, legionarios conuerſis equitibus recipientes, nouiſſimos adoriri, & impedire cœperunt quò minus ſe in caſtra reciperent. Hac re animaduerſa Cæſar iubet ſigna conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cùm ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, ne comminus ad manus rediretur, Cæſarisq; equites & iumenta ex nauſea recenti, ſiti, languore, paucitate, uulneribusq; defatigati, ad inſequendum hoſtem, perſeuerandúq;, curſum tardiorem haberēt, dieiq; pars exigua iam reliqua eſſet: cohortibus equitibusq; cir-

candatis imperat ut uno ictu contenderent, neq; remitterent donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. Itaq; signo dato, cùm iam hostes languidè negligenterq; tela mitterent, subitò immittit cohortes turmasq; suorum: atq; puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemq; deiectis, nacti locum, atq; ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiũt munitiones. Itemq; aduersarij malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditesq;: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente & conatu uenisse, ut nouo atq; inusitato genere prælij tirones legionarijq; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa uictoria defatigati uincerentur, atque à suis superarentur. Quippe qui in nullo illorum sibi confideret: Primùm, quòd audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire: deinde quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles sibi iam effecisset: maxima autem auxilia haberet

hostium præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaq; data facultate literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atq; captiuus cùm peruenisset, literasq;, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset: prius quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tum Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: literasq; nōdum perlectas, sicut erant signatæ; dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad oppidum consumpta, neq; responsum ullum à Considio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppugnādum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire: non est uisa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi: ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium labora

borare. Itaq; castra cùm mouere uellet, subitò ex oppido erupit multitudo atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus à Iuba ad stipendium accipiendum: castraq; unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cùm animaduersa esset, subitò legionarij consistunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè cōcurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, refugarent'que in oppidum. Postquam repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cùm sæpius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex ueteranis quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quantò longius ab oppido discedebatur, tantò tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes uenire polliceri frumentum, paratosq; esse, quæ imperasset, facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam. Calend. Ianua. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam

obuiam: libenter se omnia facturos quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab oppido secundum littus facit castra. Eôdem naues onerariæ & longæ nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum, Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumq́; in nauibus omnem contineri, ut arbitror, ne agri uastarentur, aquamq́; in naues iubet comportari. Remiges interim qui aquatum è nauibus exierant, subitò equites Mauri nec opinantibus Cæsarianis adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentumq́;, simul atq; literas legissent, mittenda curarent: exoneratisq́; partim nauibus longis, Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus, iubet

profi

proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpum Prætorem ad Cercinnam inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat unicuiq;, præcipiebatq;, ut ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram tergiuerſatio. Ipſe interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari. Regium enim equitatum Scipio in prouincia Africa alebat. Tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis eſſe uectigales, quàm cum ciuibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes. Cæſar ad III. Nonas Ianuarias caſtra mouet, Zeptiq; ſex cohortium præſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus unde pridie uenerat, Ruſpinam cum reliquis copijs conuertit: ibi'que ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum: oppidanisq; imperat, ut plauſtra iumẽtaq; omnia ſequantur. Itaq; magno numero frumenti inuento, Ruſpinam redit. Hoc cum idcirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe uacua relinqueret, præſidioq; firmata ad claßis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saſerna fratre eius, quem Zepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quàm plurima. Ipſe cum cohortibus

 ſeptem

septem quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpitio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo. Ibiq; classem sub uesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus Imperatoris consilium, magno metu ac tristitia solicitabantur: parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumq; innumerabilem se expositos uidebant: neq; quicquam solatij in præsentia, neq; auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius Imperatoris uultu, uigore, mirabiliq; hilaritate. Animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia & consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæsar una nocte in nauibus comsumpta, iam cœlo albescente, cùm proficisci conaretur, subitò nauium pars de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum equitumq; copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit: atq; ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX. frumentatum est

profe

profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe nauibus onerarijs quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neq; eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent. Interim cùm iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria, per speculatores & antecessores equites nuntiatur ei, copias hostium haud lõgè à sese uisas: & hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatũ uniuersum (cuius copiam habuit in præsentia non magnam) & sagittarios (quorum paruus è castris secum exierat numerus) accersi, atq; ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq; cùm procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit XXX. cohortium cum equitibus CCCC. & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili lõgitudine non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, et sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarẽtur: & dextrũ ac

sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit, equites dextro sinistroq; cornu opponit: & ita præcipit, ut prouiderent ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimicaturum. Cùm utrinq; expectatio fieret, neq; Cæsar se moueret, & cùm suorum paucitate contra magnam uim hostiũ artificio magis quàm uiribus decernendum uideret, subitò aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesq; complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulq; ad circumeundum cõparare se cœperant. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cùm concurrere conarẽtur, subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. Hic cùm Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebãt, pedites interim resistebant, dum equites rursus concursu renouato peditibus suis succurrerẽt. Cæsar nouo genere pugnæ oblato, cùm animaduerteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur:

tur: equites autem hostium pilum cursu facilè uitabant) educit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatẽ circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsaris'que copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferocul us es? nos quoque iste uerbis infatuauit? In magnum mehercule uos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, qui sim, intelliges. Simul caßidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset: atq; ita pilũ uiribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, et ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tironum. Circunspicere enim Cæsarẽ, neq; amplius facere, nisi hostium

P 3 iacu

iacula uitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroq; cornu mediam diuidit, & unam partē ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neq; longius progressus, ueritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumq; Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisq;, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius & Cn. Piso cum equitibus Numidis M C. electis, peditatuq; eiusdem generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursusq; renouatis animis, legionarios conuersis equitibus recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt quò minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cùm ab hostibus eodem modo pugnaretur, ne comminus ad manus rediretur, Cæsarisq; equites & iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribusq; defatigati, ad insequendum hostem, perseuerandúq;, cursum tardiorem haberēt, dieiq; pars exigua iam reliqua esset: cohortibus equitibusq; circunda

candatis imperat ut uno ictu contenderent, neq; remitterent donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. Itaq; signo dato, cùm iam hostes languidè negligenterq́; tela mitterent, subitò immittit cohortes turmasq́; suorum: atq; puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemq́; deiectis, nacti locum, atq; ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiũt munitiones. Itemq́; aduersarij malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditesq́;: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente & conatu uenisse, ut nouo atq; inusitato genere prælij tirones legionarijq́; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa uictoria defatigati uincerentur, atque à suis superarentur. Quippe qui in nullo illorum sibi confideret: Primùm, quòd audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire: deinde quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles sibi iam effecisset: maxima autem auxilia haberet

Numidarum, equitumq; leuis armaturæ: Præterea ex fuga prælioq; Pompeiano Labienus quos secum à Brundusio transportauerat equites Germanos Gallosq;, ibiq; postea ex hybridis libertinis seruisq; conscripserat, armauerat, equoq; frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti C X X. *equitatusq; innumerabilis: deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generisq; amplius* X I I. *milibus. Hac spe atq; ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisq;* D C C C. *Numidarum sine frænis* V I I I. *milibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus* M C. *peditũ ac leuis armaturæ quater tantis, sagittarijs ac funditoribus, hippotoxotisq; compluribus: his copijs pridie Nonas Janua. post diem tertium quàm Africam attigit, in campis planissimis purißimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq; ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem, quò tutius ultro citroq; commeare: auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum Rhodiorumq; & epibatarum armare, & in castra euocare,*

uti

uti si posset, eadem ratione qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyræis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno & Petreio coniungere: quorum copiæ legionum octo, & equitum quatuor milium esse nuntiabantur: officinas ferrarias instruere, sagittæq; & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam nuntiosq; mittere, ut sibi crates materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrum plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quòd stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. Præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemq; regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca quæ ipsi suis præsidis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare: agròs desertos ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè ap-

pellando, aliquantum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alteras cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè uagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant atque expugnauerant. Hac re nuntiata, Cæsar classes circum insulas portusq; disposuit, quò tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assiduéq; obiurgare non desistebat: Tuus, inquit, pater, istius ætatis cùm esset, & animaduertisset Rempub. ab audacibus sceleratisq; ciuibus oppressam, bonosq; aut interfectos, aut exilio multatos, patria ciuitateq; carere: gloria & animi magnitudine elatus, priuatus atque adolescentulus paterni exercitus reliquijs collectis, penè oppressam funditus et deletam Italiam urbemq; Romanam in libertatem uindicauit: idemq; Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniā, mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaq;, conciliauit, adolescentulusq; atque eques Romanus triumphauit.

phauit. Atq; ille non ita amplis rebus patris gestis, neq; tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisq́; claritate præditus, in Rempub. est ingressus. Tu contrà & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentiaq́; præditus, non'ne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, & auxilium tibi, reiq́; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His uerbis hominis grauißimi incitatus adolescentulus, cũ nauiculis cuiusq; modi generisq́; XXX. inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam: regnumq́; Bogudis est ingressus. Expeditoq́; exercitu numero seruorum liberorumq́; duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit, in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio aduenient, oppidani usque eò paßi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subitò eruptione facta prostratos perterritosq́; Pompeianos in mare paßim nauesq́; compulerunt. Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neq; postea littus attigit, classemq́; ad insulas Balcares uersus conuertit. Scipio interim cum his copijs quas paulò antè demonstrauimus, Vtica grandi præsidio relicto, profectus: primùm Adrumenti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus,

noctu

noctu itinere facto, cum Petreij & Labieni se copijs coniungit: atq; unis castris factis, III. millia passuum longè consident. Equitatus interim eorũ circum Cæsaris munitiones uagari: atq; eos qui pabulandi aut aquandi gratia extra uallum progressi essent, excipere, & ita oẽs aduersarios intra munitiones continere. Qua re Cæsariani graui annona sunt conflictati, ideo quòd nondum neq; à Sicilia neque à Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant, neq; amplius millia passuum sex terræ Africæ quoquo uersus tenebant, pabuliq; inopia premebantur. Qua necessitate coacti ueterani milites equitesq; qui multa terra mariq; bella confecissent, & periculis inopiaq; tali sæpe essent conflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci elota, iumentis esurientibus data, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumq; paucitate, non est uisum dari spatium conualescendi, augendarumq; eius opum: itaque comparatis equitum magnis peditumq; copijs, subsidio suis egressus, è regno ire contendit. P. Sitius interim, & Rex Bogud cõiunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere: Cirtamq; oppidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt,

&

& praeterea duo oppida Getulorũ: quibus cùm conditionem ferrent, ut oppido excederent, idq; sibi uacuum traderent, cõditionemq; repudiassent, postea ab eis capti interfectiq; sunt oẽs. Inde progressi, agros oppidaq; uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba cùm iam non longè à Scipione atq; eius ducibus abesset, capit cõsilium, satius esse, sibi suoq; regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia etiam à Scipione abduxit, sibi suisq; rebus timens: elephantisq; triginta relictis, suis finibus oppidisq; suppetias profectus est. Caesar interim cùm de suo aduentu dubitatio in prouincia esset, nec quisquã crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circum prouinciam omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines è suis oppidis profugere, & in castra Caesaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate crudelitateq; commemorare coeperunt. Quorum lacrymis querelisq; Caesar commotus, cùm antea constitisset in statiuis castris, aestate inita cunctis copijs auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit: literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Posthumum conscriptis, & per Catascopum missis,

missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis uentorumq;, exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam prouinciam perire, funditusq; euerti à suis inimicis: quòd nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem quò se reciperent, ab illorum scelere insidijsq; reliquum futurum: ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die quàm misisset literas nuntiumq; in Siciliam, classem exercitumq; morari diceret: noctes diesq; oculos mentemq; ad mare dispositos directosq; haberet. Nec mirum. Animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq;, oppida castellaq; dirui, deseriq;, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi. His se miseris, suamq; fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres & castella facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit, ut cùm

ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus mißis eos conuerterent aduersus hostem: quod ægrè tardeq; fiebat. Rudere enim elephanti multorum annorum doctrina usuq; uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisq; ducibus administrantur, C. Vergilius Petronius, qui Thapso oppido maritimo præerat, cùm animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atq; castrorum suorum uagari: occasionem nactus, nauim quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittarijs: eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit: & cùm plures adortus, pulsus fugatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in nauem in qua erant duo Titi Hispani adolescentes Tribuni legionis V. quorum patrem Cæsar in senatum legerat: & cum his T. Salienus Centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosißima oratione apud eum est usus: idemq; et pecuniam et ornamenta triumphi Cæsaris retinenda & custodienda curauerat, et ob has causas sibi timebat. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseq; Vergilio traderent. Itaque deducti à Vergilio

ad

ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. Qui cùm ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à Centurionibus, uti se priorem quàm fratrem interficerent: idq; ab eis facilè impetrasse: atq; ita esse interfectos. Turmæ interim equitum qui pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisq; ducibus quotidie mutuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Galliq; Labieniani cum Cæsaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna, cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facilè & sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius facere equitatus eius non intermittebat, & cùm fortè ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie nō longè à suis castris paßibus CCC. instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cùm sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet,

desp e

despecta patientia Cæsaris, exercitus'que eius, uniuersis copijs productis, elephantisq; turritis XXX. ante aciem instructus, quàm latißimè potuit porrecta equitum peditumq; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites qui extra munitiones processerant, quiq; pabulandi aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq; ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteq; sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere. Equitibus autem qui in statione fuerant, præcipit ut usq; eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quàm honestißimè se intra munitiones reciperent. Alij quoq; equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusq; præsto esset. Ad hæc non ipse per se coràm, cùm de uallo prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in Pretorio sedens, per speculatores & nuntios imperabat quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq;, & concessam uitam, & ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq; animi, uictoriæ fidu-

cia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen autoritasq; magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli fossarumq; altitudo, & extra uallum styli cæci mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. scorpionum, catapultarum, cæterorum'que telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atq; hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem & tirocinium præparauerat: non hostium ui & metu commotus, sapientem se, timidumq; hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quanquam erant paucæ, tironumq;, non educebat in aciem, quòd uictoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam. Itaque constituerat gloriam exultationem'que eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut antè dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paulatim reducit suas copias in castra: & concione aduocata, de terrore suo, desperationeq; exercitus Cæsa-

ris uerba facit: & cohortatus suos, uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Getuliq; diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim quòd ipsi maioresq; eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Caesaremq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines illustriores Getulos literis ad suos ciues datis, cohortatus ut manu facta se suosq; defenderent, & ne suis inimicis aduersarijsq; dicto audientes essent, mittit. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Caesarem ueniunt, seq; paratos quaecunq; imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quò tutius id et sine periculo facere possent: se & frumentum, & quaecunq; res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facilè à Caesare impetratis, praesidioq; dato, C. Messiu Aedilitia potestate functũ, Acillã iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus & equitibus D C C. praeerat, celeriter ibi parte praesidij relicta, cum octo cohortibus Acillam

ire contendit. Meßius celerius itinere confe-ćto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim cùm ad urbem cum copijs acceßisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus se Adrumetum recipit. Deinde paucis pòst diebus equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit: cuius aduentu C. Decius Quæstorius uir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim Prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atq; in castra ad Cæsarē mittit. Allienus interim Proconsul è Lilybæo in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam & decimamquartam, & equites Gallos DCCC. *funditorum sagittariorumq; mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem. Quæ naues uentum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac uo-*

luptate

luptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq́;, tandem suis exhilaratis animo, atq; leuata solicitudine deponit legiones: equitesq́; ex nauibus egressos iubet ex languore nauseaq́; reficere: dimissos, in castella munitionesq́; disponit. Quibus rebus Scipio, quiq́; cum eo essent comites, mirari, & requirere. C. Cæsarẽ, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subitò commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicißimos, magnis præmijs pollicitationibusq́; propositis, pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt: qui simul atque ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret sine periculo uera proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani qui sunt in legione quarta & sexta, ad te uoluimus in tuaq́; præsidia confugere: sed custodijs equitum Numidarum, quò id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus mißi à Scipione, ad te cupidißimè uenimus, ut perspiceremus num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasq́; ualli factæ essent: simulq́; consilia uestra contra easdẽ bestias, comparationemq́; pugnæ cognoscere-

mus, atque ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Nanque postero die ex legionibus ijs quas Getuli nominauerant, milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum Afrorum, seruorum deniq;, & cuiusq; modi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atq; sub manum Scipioni in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici modia mille C C C. *comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribusq;, ad Cæsarem uenêre: quantaq; copia frumenti apud se sit, docent: simulq; orant ut sibi præsidium mittat, quò facilius & frumentum & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tempore se missurum dixit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim cum copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, ui expugnando, est potitus. Cæsar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias*

suas

suas ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse VI. *Calendas Februarias circiter uigilia prima imperat, speculatores apparitoresq́; omnes ut sibi præsto essent. Itaque omnibus inscijs,neq; suspicantibus, uigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit: inde paruulam decliuitatem digressus, sinistra parte campi propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum* XV. *quem iugum ingens à mari ortum, neq; ita prealtum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci,in quibus singulæ turres speculæq; singulæ peruecteres erant collocatæ,quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit, in unumquenque collem turres castellaq; facere cœpit,atq; ea minus semihora effecit. Et postquam non ita longè ab ultimo colle turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium stationemq́; Numidarum, Cæsar paulisper commoratus, perspectaq; natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit: brachiūq; medio iugo ab eo loco, ad*

quem peruenerat, usque ad eum unde egressus erat: iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienus'que animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, aciesq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremq; copiam in secunda acie minus passus CCCC. *à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. Iam cùm non amplius paßibus mille quingentis inter hostium aciem suasq; munitiones esse animaduertisset, intellexisset'que ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere, necesse'que haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè accurrerent, præsidium'que inde deturbarent, locumq; caperent: eodem'que iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui mißi celeriter Numidas adorti, partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoq; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propè totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longius iam abscesßisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo*

campo

campo ubi ea res gerebatur, uilla permagna quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius uidit turmas Iulianas, quàm suos cædi à tergo sensit. Ex qua re subitò in terrorem conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit, Galli Germaniq; qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumuenti, fortiterq; resistentes, conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt: metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione, eiusq; copijs campo collibusq; exturbatis, atque in castra compulsis, cùm receptui Cæsar cani iußisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumq;, qui partim eius autoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusq; adducti ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti conseruatiq;, parem gratiam in fide partienda præstare uoluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineq;, cæsa toto campo ac prostrata diuersa iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes eduxit, atq; omnes suas copias in campo instruxit Sci-

pio suis malè acceptis, occisis, uulneratisq;, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit: iamq; minus mille passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberāt legiones Iulianæ, cùm Scipio ueritus ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq; rebus subleuari eius exercitus cōsueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo prima equestri turmatim directa, elephantisq; turritis interpositis, armatisq;, suppetias ire cōtendit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo uenire, in eo loco quem paulò antè commemoraui, ante oppidum constitit, suamq; aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumq; cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cùm iam prope solis occasum Cæsar expectauisset, neque ex eo loco quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq; se magis defendere, si res coëgisset, quàm in campo comminus consistere audere: non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostes'que mediam aciem suam oppido texisse: sibiq; difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore

oppugnare, & in acie in cornu dextrum & sinistrum ex iniquiore loco pugnare, præsertim cùm milites à mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam & octo cohortes stipendiarias Numidis Getulisq; obsidebat, ubi C. Meßius cohortibus præerat, diu multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incēsis, cùm proficeret nihil, subitò nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, cæterisq; rebus quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam quam obsidebat, deseruit, atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cùm errauisset, delataq; esset uento ad Thapsum, à Vergilio scaphis nauiculisq; actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tirones fuerunt, quos Varus asseruatos sine contume-

lia

lia deducēdos curauit ad Scipionem: qui postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt: Non uestra, inquit, sponte uos certò scio, sed illius scelerati uestri Imperatoris impulsu & imperio coactos, ciues & optimum quenq; nefariè consectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si (id quod facere debetis) Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est uobis uitam & pecuniam donare: quapropter quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio cùm existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII. *Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago (non enim Imperatorem te appello) quòd mihi uitam incolumitatemq;, belli iure capto, polliceris. Et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego'ne contra Cæsarem Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq; exercitum, pro cuius dignitatate uictoriaq; amplius* XXXVI. *annis depugnaui, aduersus, armatusq; consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas: Elige ex tuis cohortem unam quam putas esse firmißimam, & constit*

constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X. sumam: tunc ex uirtute nostra intelliges quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc Centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit Centurionibus quid fieri uellet, atque ante pedes Centurionem interfecit: reliquosq; ueteranos à tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. Sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suũ prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ causa esse iusserat, ut suis onerarijs longisq; nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, grauißimumq; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu: nanq; Vergiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subitò est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar non more superiorum Imperatorum in hybernis exercitum continebat, sed in tertio quartoq; die proceden

cedendo, propiusq; hostem accedendo, castra communiebat: opereq; faciendo milites se circunspiciendi non habebant facultatem. Praterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut præter ipsum militem & arma, neque uas, neq; mancipium, neq; ullam rem quæ militi usui esse consueuit, in naues imponi pateretur. In Africa autem non modò sibi quidquam non acquiesierant aut parauerant, sed etiam propter annonæ caritatem antè parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquàm pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui ex uestimentis tentoriolis factis, atq; arundinibus corijsq; contextis protegebantur. Itaque subitò nimbo grandine'que consecuta, grauati pondere, tenebris aquaq; omnes subruti, disiectiq; nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusq; ad uictum pertinentibus omnibus corruptis, per castra paßim uagabantur, scutisq; capita contegebant. Eadem nocte V. *legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus cõtra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid autoritatis haberet exercitus Scipionis à terrore Cæsaris, cum tribus legionibus, equitibusq; frænatis* DCCC. *Numidis sine frænis, peditibusq; eius armaturæ grandi numero, elephantisq;* XXX. *egres-*

sus

sus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs quas commemoraui, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum exercitus eius magna suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam uerò castra castris contulit, despectis eius copijs, omnem timorem deponit. Ita quam antea absens habuerat autoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facilè fuit intellectum, Scipioni additum animum fiduciamq; Regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas Regisq; copias cum elephantis LX. productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit: ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè quæ expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus diducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labie-

nus

nus consilium ceperat: & quò propiore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis, quæ erat transeunda Cæsari, antequam ad eum collem quem capere uolebat, perueniretur: ultra'que eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum. Hîc cùm Labienus animaduertisset, Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius oportere conuallem oliuetumq; transgredi: eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus leuiq; armatura consedit: & præterea post montem collemq; equites in occulto collocauerat, ut cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle equitatus se ostenderet: ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neque retro regrediendi, neque ultrà procedendi ablata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar equitatu antè præmisso, inscius insidiarum cùm ad eum locum uenisset, abusi siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga sibi peperit salutem.

tem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle quo erat potitus, castra muniuit. Deinde à suis maximis castris per medium campum è regione oppidi Vzitæ, quod inter sua castra & Scipionis in planitie positum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumq; eius oppidi conuenirent: hoc hac ratione opus instruebat, ut cùm propius oppidum copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quò facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere uellent (id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cùm propius hostem accessisset, haberet'ne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteiq; ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa & angusta utebatur. Dum hæc opera quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat: equites barbari, leuisq; armaturæ, prælijs minutis comminus dimicabāt. Cæsar ab eo opere cùm iam sub uesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu leuiq; armatura, Iuba, Scipio,

Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani ex ui uniuersæ subitaq; hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quæ res aliter aduersariis cecidit. nanq; Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit: equites autem aduentu legionum animo addito, cōuersis equis in Numidas cupidè insequentes dispersosq; impetum fecerunt, atq; eos conuulneratos usq; in castra regia repulerunt, multosq; ex his interfecerunt. Quòd ni in noctem prælium esset coniectum, puluisq; uento flatus omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenissent, equitatusq; cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. Item'que equites Curiani diffisi Scipioni, eiusq; copiis, complures se eòdem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ IX. & X. ex Sicilia nauibus onerariis profectæ, cùm iam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu

multùm

multumq; iactati, tandem multis pòst diebus siti inopia'que confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modò causulam nactus Cæsar, quòd C. Auienus Tribunus militum X. legionis nauem commeatu familiaq; sua atq; iumentis occupauisset, neque militem unum à Sicilia sustulisset, postero die de suggestu cōuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibusq;: Maximè uellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæq; libertatis aliquando finem fecissent, meæq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo cæteri dißimiliter se gerant, egometipse documentum more militari constituam. Quapropter C. Auiane, quòd in Italia milites Populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasq; per municipia fecisti, quodq; mihi reiq; publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaq; in naues imposuisti, tuaq; opera militibusq; tempore necessario Respublica caret, ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo, hodieq; ex Africa abesse, & quantum potes, proficisci iubeo. Itemq; te A. Fontei, quòd Tribunus militum seditiosus, malusq; ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Al-

liene, M. Tiro, C. Clusiane, cùm ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione, concitandis'que militibus aduersariorum nostrorum Imperatoris, quàm pudoris modestiæq; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror qui in meo exercitu ordines ducatis: missos'que facio, & quantum potestis abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in nauim imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatis'que à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum autoritate facilè adducti, Cæsarisq; nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt, celeriterq; cuncti arma capiunt, contraq; regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate'que coactus, de suis copijs quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getules. Cæsar brachijs perfectis, promotis'que eò usque, quò telum ex oppido adijci non posset, castra munit: ballistis scorpionibus'que crebris ante frontem castrorum, contra'que oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eo'que quinque legiones ex superioribus

ribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimi'que conspectum amicorum propinquorum'que efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Nanque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitum'que præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, eius'que beneficio agris finibus'que donati post Syllæ uictoriam, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, noctc iam luminibus accensis, cum equis calonibus'que suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximo Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, qui'que cum eo erant, cognouerunt, cùm commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil attinere eum cum aduersarijs colloqui. Cùm autem eius sermonem nuntius ad illum referret, diceretq; , ut reliqua quæ uellet ipse perageret: uiator præterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente Saserna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui Romano miror, & ei qui à Pop. Rom. honores accepisset, incolumi patria, fortunisq; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtempe-

rasse nuntio, aut cæsis eiusdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq́; Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusq́; præstantem. Nam cùm Scipio sagulo purpureo ante Regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti uestitu, atq; ipse uteretur. Itaq; factum esse ilico ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ homini superbißimo inertißimoq́; obtemperaret. Postero die uniuersas hominum copias de castris omnibus educunt, & supercilium quoddam excelsum nacti, non longè à Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterq́; ijs instructis, ante suas munitiones quæ erant in campo, cōstitit, sine dubio existimans ultro aduersarios, cùm tam magnis copijs auxilijsq́; regis essent præditi, promptiusq́; prosiluissent, antè concursuros, propiusq́; se accessuros: & equo circumuectus, legionesq́; cohortatus, signo dato accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius sine ratione non procedebat, quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum: uerebaturq́; ne si prætergre

tergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum causa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse praetermittendum, quemadmodum exercitus utriusq; fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte suas & Iubae legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionarijs militibus uideretur: in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroq́; cornu collocauerat, aequalibus inter eos interuallis interiectis. Post autem elephantos armaturas leues Numidasq́; substituerat auxiliarios. Equitatum fraenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas, leuisq́; armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem suae aciei opposuerat, ferè interiecto nō minus mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq́; ab aduersariorum suisq́; copijs promouebat. Id hoc consilio, ut cùm acies duae inter se concurrissent, initio certaminis paulò longius eius equitatus circumuectus, ex improuiso clauderet

multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata (ut à sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam:) Habuit in sinistro cornu legionem nonam & octauam: in dextro cornu trigesimam et uigesimamoctauam: quartamdecimam, decimamtertiam, trigesimamtertiam & uigesimamsextam, in media acie. Ipsum autem dextrũ cornu, secundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, ut sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, ut suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur: sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset: eodemq; suum omnem contulerat equitatum: & quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, leuemq; armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios uariè paßimq; locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utrorunque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à manè usque ad horam decimam

diei

dici perstiterunt. Itaque Cæsar dum exercitum suum intra munitiones suas reducere cœpisset, subitò uniuersus equitatus ulterior Numidarum Getulorumq; sine frænis ad dextram partem se mouere; propiusq; Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frænati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq; distinere: cum subitò pars equitatus Cæsaris cum leui armatura contra Getulos iniussu ac temere longius progressi, paludemq; transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt: leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq;, uno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. Nanq; postero die Cæsar cùm partem equitatus sui Leptim frumenti gratia misisset, in itinere prædatores equites Numidas Getulosq; ex improuiso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallumq; & fossam per medium campum ducere, aduersariorum'que excursionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces

utrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem quam antea Vticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Getulis remigibus epibatisq; complet: insidiandi'que gratia ab Vtica progressus, Adrumetum cum quinquagintaquinq; nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII. *nauium ad Thapsum uersus in stationem præsidij gratia commeatusq; sui mittit. Itemq; Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius quò erat missus, celeriter peruenit: Aquila tempestate iactatus, promontorium superare non potuit: atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. Reliqua classis in salo ad Leptim egreßis remigibus, paßimq; in littore uagantibus, partim in oppidum uictus sui mercandi gratia progreßis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim cum uniuersa classe uectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas uacuas à defensoribus nullo repugnante*

gnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris cum opera circumiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum VI. equo admisso, omissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim: ibiq; moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit: in cursu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum atq; trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaq; motus cum uniuersa classe conuersis nauibus Adrumetum uersus fugere contendit: quem Cæsar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX. in ea naue captis, triremẽ hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumq; cepit. Reliquæ naues hostium promontoriũ superarunt, atq; Adrumetum in Cothonem se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem uento promontorium superare non potuit, atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibiq; nauibus onerarijs quæ erant extra Cothonem, incẽsis, omnibusq; reliquis alijs aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paulisper commoratus, si fortè uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius

garius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat: inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varum uenerat: quem ob periurij perfidiam Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quòd eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quòd ipse suam caussam Cæsari probauerat, se in Nasidij classe captum, cùm ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatē sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus ferè uillis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id propter bella maximè, hostiumq; subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar per indicem certior factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit à castris suis millia passuum decem, atq; inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à suis castris millia passuum VII. per iugum & collem per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit: atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto

sæpe

sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subitò manè imperat porta decumana legiones se octo ueteranas cum parte equitatus sequi: atq; equitibus præmissis, necopinantes insidiatores subitò in conuallibus latentes leui armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpißimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit: cuius uim multitudinemq́; cùm equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iubæ Numidas eos qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atq; præsidio Lepti, Ruspinæ, & Acillæ relicto, Cispio Aquilæq; classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsideret, ipse castris incensis quarta noctis uigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaq́; ui per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuēto hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato

exerc

exercitu, redit in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit: atque ab eius castris millia passuum VI. longè trinis castris dispartitis copijs consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionem, & partem castrorum collocatum: à Cæsare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia miserat. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copijs, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & cùm eò contendere conaretur, animaduertit copias hostium ijs legionibus occurrere suppetias: quæ res eius impetum retardauit. Itaque capto C. Biotio Rhegino equite Rom. Scipionis familiarißimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conuentu Vticensi, & camelis XXII. Regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cùm iam non longè à castris Scipionis abesset, quæ cum necesse erat prætergredi, Labienus Afraniusq; cum omni equitatu leuiq; armatura ex insidijs adorti, agmini eius

extr

extremo se offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre: quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum equitatus & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cùm iam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosq́; finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisq́; armaturæ, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà pariterq́; cum equitibus accurrere & refugere consueuerant. Cùm hoc sæpius facerent, & proficiscentes Iulianos insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eosq́; iaculis conuulnerare satis esse crederent: Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta, siti perirent. Cùm iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus horis quatuor esset progressus: equitatu suo propter equorum interitum extremo

mo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat: ita uim hostium placidè leniterq; procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraq; per colles percurrere, coronæq; in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres aut quatuor milites ueterani si se conuertissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duûm millium numero ad unum terga uerterant, ac rursus ad aciem passim conuersis equis se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar modò procedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes saucijs X. factis reduxit. Labienus circiter C C C. amissis, multis uulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium genera, copias suas non ut Imperator exercitum ueteranum, uictoremq; maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi in aduersarios, et

in

in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarenturq; impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum atque solicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quòd eos iaculis interficiebant: & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. Grauis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosq; impetum fecerat, illi ueloci cursu facilè periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer commouebatur, quia quodcunque prælium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite, hostium equitatui, leuique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quòd nondum legiones hostium cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuiq; armatura, quæ erat mirifica si legiones quoque accessissent. Accedebat eò etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo multitudoq;, militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Nanq; elephantos in Italiam transportari iusserat, quò & miles noster speciem & uirtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset, ornatusq;

ac loricatus elephantus cùm esset, quæ pars corporis eius nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela coniicerentur. Præterea ut iumenta bestiarum odorem, stridorem & speciem, consuetudine captarum, non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earum'que tarditatem cognoscebant: equitesq; in eos pila præpilata coniiciebant, atq; in consuetudinem equos ipsarum bestiarum adduxerant. Ob has causas, quas suprà commemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiorq; & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateq; excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeq; insidiosos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificiaq; cognoscere: & quid sequi, quid uitare conueniret. Itaque quò hæc celerius conciperent, dabat operam ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quòd hostium copias à se suoq; uestigio non discessuras existimabat: atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus

gressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt: petunt & obsecrant ut sibi præsidium mittat: se res complures quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus deorum uoluntate studioq; erga Cæsarem, transfuga suos ciues facit certiores, Iubam Regem celeriter cum copijs suis, antequam Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurrisse, atq; aduenientem multitudine circundata eo potitum, omnibusq; eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumq; militibus. Cæsar interim lustrato exercitu, ad XII. *Calendarum Aprilis postero die productis uniuersis copijs progressus à suis castris millia passuum* V. *à Scipionis circiter duûm millium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuq; aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentum'que comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu leuiq; armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercato-*

rumq; qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo propius audaciusq; accedit ad legiones, quòd existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellit: nanque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat: ita'que eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conuersis equis signorum conspectu perterritus, turpissimè fugere contendit. Multis eius occisis, compluribus uulneratis, milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs interfecto præsidio Scipionis, cùm suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumuento interfecto'que, oppido potitur: atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Thebennam peruenit: in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteq; sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, atque inopia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quatuor, ad aquam facit castra, atque inde quarta die

egressus, redit rursus ad ea castra quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thebennenses interim, qui sub ditione & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio legatos ad Cæsarem mittunt: rem à se gestam docent: petunt orantq; ,ut suis fortunis Pop.Rom.quòd bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar eorum consilio probato, Martium Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittarijs tormentisq; compluribus, præsidio Thebennam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites qui aut morbo impediti, aut commeatu dato cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC. funditores sagittarij'que mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copijs & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII. millibus passuum à suis castris, à Scipionis uerò quatuor millibus passuum longè constitit. In campo erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC. habere consueuerat. Eo equitatu dextra sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atq; in iugo inferiore instructis, non longius ferè mille passus à suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in

uno loco Scipio commorabatur, & tempus dici in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impreßionem: leuemq; armaturam, sagittarios, funditoresq; eodem summittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circunfundere, & nihilo minus fortißime acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, trecentos quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsq; ac defatigatis integros, recentioribusq; uiribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CCCC. *uim hostium ad quatuor millia numero sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimq; cedebant, Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati uniuersi in hostes impreßione facta, in fugam aduersarios de lerũt, multis occisis, compluribus uulneratis: insecuti per tria millia paßuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam* X. *commoratus, sicut erat instruct*

structus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per caßidem caput ictus, compluresq́; duces, ac fortißimus quisque interfecti uulneratiq́; sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat ut in æquum locum descenderent, legionumq́; periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animaduerteret: aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit: pridie Nonarum April. tertia uigilia egressus ab Agar XVI. millia paßuum nocte progreßus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq́; eo die circummunire cœpit, locaq́; idonea opportunaq́; complura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, aut loca interiora capere poßent. Scipio interim cognitis Cæsaris consilijs, ad neceßitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidißimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia paßuum octo à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædã non amplius mille et quingentos paßus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxiliũ ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Nanq; pridie

in eo loco castello munito, ibiq; magno præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confecta, cœlo albescente non longè à castris, præsidioq; quod suprà commemorauimus, mille quingentis passibus ad mare uersus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate Proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit, claßisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quàm maximè ad littus appelli, signumq; suum obseruare: quo signo dato, subitò clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quò postquam Cæsar peruênit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris elephantisq; dextro sinistro'que cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire: ipse acie triplici collocata, legione decima secundaq; dextro cornu, octaua & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs funditoribus in utrisq; cornibus dispositis, leuiq;

niq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutesq; ueteranorum præliaq; superiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur ut ueteranorum uirtutē æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent possidere. Itaque circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro citroque pauidos concursare, & modò se intra portas recipere, modò inconstanter immoderateq; prodire. Cumq; idem à pluribus animaduerti cœptum esset, subitò legati euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare, uictoriam sibi propriam à Dijs immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subitò dextro cornu iniussu Cæsaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto, ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri: cùm Centuriones pectore aduerso resisterent, uiq; continerent milites, ne iniussu Imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes

ire contendit. At dextro interim cornu funditores sagittarijque concita tela in elephantos frequentes inijciunt: quo facto, bestiæ stridore fundarum lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes stipatosq; proterere, & in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant præsidio, deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestijs circumitis, legiones uallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra unde pridie erant egreßi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. Nam cùm in sinistro cornu elephantus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, cumq; sub pede subditum, genu innixus, pondere suo, proboscide erecta uibrantiq; stridore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atque in sublime extollit armatum: qui in eiusmodi periculo cùm constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem quo erat circundatus, cædere quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursuq;

conuer

conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue ut oppido deserto fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare umbilici fine ingreßi, terram petebant. Qui à seruis puerisq; qui in castris erant, lapidibus pilis'que prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, paßim'que toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatium'que se non dare colligendi: qui postquam ad ea castra quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuiusq; autoritate imperioq; rem gererent. Qui postquam animaduerterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abiectis in regia castra fugere contendunt. Quò postquam peruenerunt, eaq; ipsi ab Julianis teneri uident, desperata salute in quodam colle consistunt, atque armis dimißis salutationem more militari faciunt: quibus miseris ea res paruo præsidio fuit: nanque milites ueterani ira & dolore incensi, non modò ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos autores appellabant, complures aut uulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius

Rufus

ire contendit. At dextro interim cornu funditores sagittarijque concita tela in elephantos frequentes inijciunt: quo facto, bestiæ stridore fundarum lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes stipatosq; proterere, & in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant præsidio, deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestijs circumitis, legiones uallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra unde pridie erant egreßi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. Nam cùm in sinistro cornu elephantus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, cumq; sub pede subditum, genu innixus, pondere suo, proboscide erecta uibrantiq; stridore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atque in sublime extollit armatum: qui in eiusmodi periculo cùm constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem quo erat circundatus, cædere quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursuq;

conuer

conuerſus ad reliquas beſtias ſe recepit. Interim Thapſo qui erant præſidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & ſiue ut ſuis ſubſidio occurrerent, ſiue ut oppido deſerto fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare umbilici fine ingreſſi, terram petebant. Qui à ſeruis puerisq́; qui in caſtris erant, lapidibus pilis'que prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs proſtratis, paſſim'que toto campo fugientibus, confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatium'que ſe non dare colligendi: qui poſtquam ad ea caſtra quæ petebant, perfugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent, ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cuiusq́; autoritate imperioq́; rem gererent. Qui poſtquam animaduerterunt neminem ibi eſſe præſidio, protinus armis abiectis in regia caſtra fugere contendunt. Quò poſtquam peruenerunt, eaq́; ipſi ab Iulianis teneri uident, deſperata ſalute in quodam colle conſiſtunt, atque armis dimiſſis ſalutationem more militari faciunt: quibus miſeris ea res paruo præſidio fuit: nanque milites ueterani ira & dolore incenſi, non modò ut parcerent hoſti, non poterant adduci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos autores appellabant, complures aut uulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius

Rufus

Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus consulto à milite, interijt. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani Senatoresque perterriti, ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites cùm fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante uti eis parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisq; hostium decem millibus, fugatisq; compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosq; sexaginta quatuor ornatos armatosque cum turribus ornamentisq; capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posse Vergilius, quiq; cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamq; lenitatem & clementiam commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites col-
laudat

laudat, totumq́; exercitum ueteranum donauit præmijs: ac fortißimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, T. Rebilo Proconsule cum tribus legionibus ad Thapsum, & Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis: M. Messala Vticam antè præmisso, cum equitatu ipse eôdem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cùm Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi cùm ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæsaris præcurrisset, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq́; rebus eorum congestis, ignem subijciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis ætatis'que uiuos constrictosq́; in flammam conijciunt, atque ita acerbißimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Vticensibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli causa, castris, fossaq́; paruula duntaxat, munierat, ibiq́; custodijs circumdatis habitare coëgerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra L. equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos Cæsaris partibus fauisse sciebant, ut eis interfectis,

fectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Caesaris uictoria, lapidibus fustibus'que equites repulerunt. Itaq; postquam castris non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domos'que eorum expugnauerunt, ac diripuerunt: quibus cùm Cato persuadere nulla ratione quiret ut secum oppidum defenderēt, & caede rapinisq; desisterent, & quid sibi uellent, scire, sedandae eorum importunitatis gratia, singulis C. diuisit. Idem etiam Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, una'que cum ijs ab Utica proficiscitur, atq; in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uticam perueniunt: quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecentis qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur ut seruitia manumitterent, oppidum'que defenderent: quorum cùm partem assentire, partem animum mentemq; perterritam, atq; in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisq; partes uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ibi pro Quaestore fuerat, commendatis, & sine suspicione, uultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, cùm dormitum isset, ferrum intrò clam in cubiculum

lum tulit, atque ita se traiecit. Qui dum anima nondum expirata concidisset, impetuq; facto in cubiculum ex suspicione medicus familiaresq; continere, atque uulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus uulnus crudelißimè diuellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Vticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dißimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Cæsar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omneis ut portæ aperirentur, se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaq; portis patefactis, Vtica egressus Cæsari Imperatori obuiā proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusq; portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus, Vzitam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præsidio habuerat: hoc adueniens potitur. Deinde Adrumetum peruenit: quò cùm sine mora introisset, armis, frumēto, pecuniaq; considerata, Q. Ligario C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concesßit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Luncio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui

in itinere fit obuius L. Cæsar, & subitò se ad genua proiecit; uitamq; sibi, nec amplius quicquam deprecatur: cui Cæsar facilè pro sua natura & instituto concessit. Idem Cecinnæ, Cetteio, P. Atrio, L. Celæ patri et filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippiq; liberis, ex sua consuetudine tribuit: circiterq; noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atq; extra oppidum ea nocte mansit. Postero die manè oppidum introijt: concioneq; aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit: ciues autem Romanos negotiatores, & eos qui inter CCC. pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum ut sine metu prodirent, edicit se eis duntaxat uitam concessurum, bona quidem eorum se uenditurum: ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum uenditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exanguibus, de uitaq; ex suo merito desperantibus, subitò oblata salute, libentes cupidiq; conditionem acceperunt, petieruntque à Cæsare ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaq; bis mille sestertiûm his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano soluerent, nullo eorum recusante, ac se eo die demum

mum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis in regnum peruenit, atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosq; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, charißimasq; res comportauerat, quodq; inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani antea rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd bello contra Populum Romanum suscepto, in oppido Zama lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat, ut si fortè bello esset superatus, omnibus rebus eò coaceruatis, deinde ciuibus cunctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atq; unà cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquam Iubæ ante portas diu multumq; primò minis pro imperiò egisset cum Zamensibus, deinde cùm se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset uti se ad suos Deos penates admitterent: ubi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri quò magis se reciperent: tertiò petit ab eis, ut sibi coniuges liberosq; redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos

responsi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama discedit, atq; ad uillam suam cum M. Petreio, paucisq; equitibus se confert. Zamenses interim legatos de his rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntq; ab eo, uti antequam Rex manum colligeret, seseq; oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad uita suppeteret, oppidum seq; ei reseruare. Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænũtiare. Ipse postero die Vtica egressus cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæsarem ueniunt, orantq; ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaq;, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem, ab eoq; sunt metu periculóque liberati. Dum hæc utrobiq; geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisq; præerat, cognita cæde suorum, Domitijq;, & legionum aduentu perterritus, desperata salute oppidum deserit, seq; clàm cum paucis barbaris pecunia onustus subducit: atque in regnum fugere contendit: quem Getuli sui comites in itinere prædæ cupidi concidunt, séque in quascunq; potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra mariq; clausus se

nihil

nihil proficere intellexit, suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam eiusq; copias ab Sitio esse deletas, Uticæ Cæsarem sine mora receptum: de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisq; liberis prodessent: à Caninio Proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq; & sua omnia & oppidum Proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cùm iam cenatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facilè ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cùm conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit ut se interficeret, idq; obtinuit. P. Sitius interim pulso exercitu Saburæ Præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cùm iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum Afraniumq;, qui eam manũ habebant qua Uticam diripuerant, iterq; in Hispaniam intendebant, & erant numero circiter M D. itaq; nocturno tẽpore celeriter insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afranium & Faustum cum coniuge & liberis uiuos capit. Pau-

cis pòst diebus dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiũtur. Pompeiæ cùm Fausti liberis Cæsar incolumitatẽ suamq; omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo & Torquato & Pletorio Rustiano nauibus longis diu multumq; iactati, cùm Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat, à qua pauciora ab amplioribus circumuẽta nauigia deprimuntur. Ibi'que Scipio cum ijs quos paulò antè nominaui, interijt. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis qui ciues Romani contra Populum Romanum arma tulerant, præmijsq; Zamensibus qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio Proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis uenditis eorum qui sub Iuba Petreio'que ordines duxerant: Thapsitanis H-S uiginti millia, conuentui eorum H-S triginta millia, Adrumetanis H-S tringinta millia, conuentui eorum H-S quinquaginta millia, mulctæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorum, ab omni iniuria rapinis'que defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, & qui ad Senatum questi, per legatos atque arbitros à Senatu datos sua receperant, tricies

cente

centenis millibus ponderibus olei in annos singulos mulctat ideo, quòd initio per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierāt, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerāt. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumēti mulctat. His rebus gestis, Idibus Iunijs Vtica classem conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardinam peruenit. Ibi Sulchitanos, quòd Nasidiū eiusq; classem receperant, copijsq; iuuerant, H-S *centum millibus mulctat, & pro decumis octauas pēdere iubet, bonaq; paucorum uendit, & ante diem* III. *Calendarū Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.*

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO HISPANIENSI C. IVLII CAES. LIBER VNVS.

HARNACE *superato, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cùm & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia distineretur, quò facilius præsidia*

comparauet, Pompeius in fidem uniuſcuiuſq; ciuitatis confugere cœpit. Itaque partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu, prouinciam uaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant: item nonnullæ contrà portas claudebant: ex quibus ſiqua oppida ui ceperat, cùm aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, ut eo de medio ſublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoſte hortato, maiores augebantur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiam miſſis, ciuitates contrariæ Pompeio, auxilia ſibi depoſtulabant. C. Cæſar Dictator tertiò, Deſignatus quartò, multis itineribus antè confectis, cùm celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam ueniſſet, legati Cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi poſſe, quòd nec opinantibus aduerſarijs eius prouinciæ potitus eſſet, ſimulq; quòd tabellarij à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis eſſent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris aduentu facerent: multa præterea ueriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos exercitui antè præfecerat, Q. Pedium, & Quintum Fabium Maximum, de ſuo

de suo aduentu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit: atq; ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi distinebatur: quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati clàm præter præsidia Cn. Pompeij Cæsarem cùm adissent, petere cœperunt ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tēpore optimè de populo Rom. meritam esse sciens, celeriter sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Paticcum: qui cùm ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, incidit idem temporis ut tempestate aduersa, uehementiq; uento afflictaretur, qua ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset: cuius incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita cùm ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & rectà per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere: medijsq; ex præsidijs cùm quereretur qui essent, unus ex nostris

respondit, ut sileat uerbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant. Et partim tempestate impediti uigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cùm ad portam appropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti: & pedites equitesq; clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cùm inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum qui in ijs castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, exq; itinere loricatos uiros fortes cum equitatu antè præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt in equis, recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cùm exisset, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset. Itaque Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam

iter

iter facere cœpit. Cæsar cùm ad flumen Bætim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tendebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitó. Huc cùm Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar ut eum ab oppido commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. Quæ res cùm ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solùm mortibus mortes exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locũ deducere, & primò quoq; tempore de bello decernere. Id cùm animaduerteret aduersarios minimè uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret: copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmißimum eius præsidium Ateguam

proficiſcitur. Id cùm Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias carra complura, multosq; laniſtas retraxit, & ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit: cuius rei Pompeio cùm nuntius eſſet allatus, eo die proficiſcitur: cuius in aduentum, præſidij cauſa Cæſar complura caſtella occupauit, partim ubi equitatus, partim ubi pedeſtres copiæ in ſtatione et in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hîc in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tẽpore nebula eſſet craſsiſsima. Itaq; in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites, & concidunt, ſic ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, & trans flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida Ateguam & Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæterisq; quæ ad oppidum oppugnãdum opus fuerũt, aggerem uineasq; agere inſtituit. Hæc loca ſunt montoſa, et natura edita ad rem militarem: quæ planitie diuiduntur Salſo flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorumq; oppidorum, neq; ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas & ſigna habuit poſita tredecim legionum: ſed ex

quibus

quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant: & una facta ex colonijs quæ fuerunt in ijs regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nam & leui armatura & equitatu longè et uirtute & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem difficilemq; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hîc etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simulq; in his habent speculas, & propter altitudinem longè lateq; prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusq; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinetur, ut ciuitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi iter Ateguam & Vcubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius tunc habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, à suis castris

circiter

circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana: ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat, loci difficultate, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cùm appropinquassent, clamore repentino, telorum'que multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. Quo peracto, cùm ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsaris nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cùm ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cũ equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus est, quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum

equis

equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à uernaculis legionarijs exceptus est & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus profecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant: ex his capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunc castra. Eodem die Qu. Martius Trib. mil. qui fuisset Pōpeij, ad nos transfugit: & noctis tertia uigilia in oppido acerrimè pugnatū est, ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse: cùm uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla facultas est data, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerāt, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactādo, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tēpore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum

in op

in opere nostri distenti essent: acriterq; pugnare cœperunt. Quorum uis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Quinquaginta cùm eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorum, qui etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsis aduersarijs, bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cùm nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederēt, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murum ascendere, et oppido potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt: & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos facere loricatos, quiq; præsidij causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere consuesse. Illi cùm in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum

emisso

emisso pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum qui in castris nostris essent, non dubitarunt quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circundata pugnatum est aliquandiu uehementissimé. Simulq; ballista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorum qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt, & puer qui ballistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius castellum trans flumen Salsum constituit, neque à nostris prohibitus: falsaq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum simul cum leui armatura inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorunque castrorum gerebatur, & maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quòd nostris cedentibus prosequi cœpissent: qui cùm aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili uirtute clamore facto auersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cùm eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit certamine: cùm

pedites

pedites ex leui armatura lecti ad pugnã equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usq; eò, ut cædem proximè à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij XII. pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnam multitudinem telorum ignemq; nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelißimũq; facinus sunt aggreßi, in conspectuq; nostro hospites qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominũ memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tẽpore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremq; incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cùm bene magnam partem muri consumpsissent, portam quæ è regione & in conspectu castrorum Pompeij fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionẽ fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casus, quæ stramentis à nostris

hybern-

hybernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, & uestimenta: ut dum nostri in præda distinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen uirtute freti, repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt: prædaq; & armis eorum sunt potiti: uiuosq; aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemq; tempore transfuga nuntiauit ex oppido, Iunium qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosq; hospitiũ scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit: Vtinã quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem: cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium nu-

mero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus uictoriã: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisq; operibus gladiorũ ictus, telorumq; missus expectantes, uicti, & deserti à Pompeio, tua uirtute superati, salutẽ à tua clemẽtia deposcimus: petimusq;, ut qualem te alijs gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cùm ad portam uenisset Tiberius Tullius, & eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset, reuertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cùm fieri animaduertit, simul & pugionem eduxit, & manum eius incidit: ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq; tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinq;, neq; licere in castris Cn. Pompeij nuntiari neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq; & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cùm in oppidum reuertissent qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt

tiarunt quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodē tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit: & qui uitam sibi peteret, iußit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurū. Quòd difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet: ita facturus de ligno, cùm propius accesßisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium & Labienum de iugulatione oppidanorū indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit usq; ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatū acerrimè, & turrim nostrā, ut superiorem, incenderunt idcirco, quòd uentum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamiliâs de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixitq; se cum familia constitutū habuisse ut unà transfugerent ad Cæsarē: illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptū est inuentum: L. Minutius Cæsari.

Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidem'que præstaturum. Ita ante diem X I. *Calendarum Martij oppido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius ex perfugis cùm dedidionem oppidi factam esse sciisset, castra mouit Vcubim uersus: sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione uernacula ad nos trāsfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisq; ita imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent qui essent suarum partium, itemq; aduersariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido quod fuit captum, seruus est deprehensus in cuniculo, quem suprà demonstrauimus dominum iugulasse: is uiuus est combustus. Eodem'que tempore Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi*

serui

ſerui tres, & unus ex legione uernacula. Serui ſunt in crucem ſublati, militi ceruices abſciſſæ. Poſtero die equites cum leui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores noſtros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites octo. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſsit homines ſeptuaginta quatuor, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris uictoriæ: reliquos in oppidum iuſsit deduci ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæſarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam Burſauolenſibus referrēt, quid ſperarent de Cn. Pompeio, cùm uiderent hoſpites iugulari? Præterea multa ſcelera ab ijs fieri, qui præſidij cauſa ab his reciperentur: qui cùm ad oppidum ueniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites Romani, & Senatores, non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis fuiſſent. Quorum reſponſis ultro citroq; acceptis & redditis, cùm ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent: illi de præſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt. Qui cùm certum

comperissent legatorum responsa ita esse gesta quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt: illius opera se perisse. Ita uix periculo liberatus, petiit ab oppidanis ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cùm inde esset profectus, præsidio comparato cùm bene magnam manum fecisset, & nocturnò tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibus qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum: idcircoq; ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baturiam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, & si qui ex nostris transfugerent, in leuem armaturam conijci, eosq; non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castra castris contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt: nec desinentibus nostris, multis telis iniectis complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque

præter

præter consuetudinem cùm nostros animaduersum esset cedere, Centuriones ex legione quinta flumen transgreßi duo restituerunt aciem, acriter'que eximia uirtute plures cùm agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cùm is compar prælium facere cœpisset, & cùm undique se circumueniri animaduertisset, parumper ingresssus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu paßim audito, cùm cōplures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgreßi ex interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis & leui armatura sunt interclusi: quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroq; genere pugnæ complures sunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Arquitius. Inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræq; conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius cùm animaduerteret castello se excludi, Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinq; distat, huc res necessariò uocabat, ut ad dimicandum descenderet; neq; tamen æquo loco sui

poteſtatem faciebat, ſed ex Grumo excelſum tumulum capiebat; uſque eò, ut neceſſariò cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, cùm utrorunque copiæ tumulum excellentem petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, deiectiq; planitie. Quæ res ſecundum noſtris efficiebat prælium. Vndique autem cedentibus aduerſarijs, noſtri magna in cæde uerſabantur: quibus mons, non uirtus ſaluti fuit: qui ſubitò tunc, niſi aduesperaſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio priuati eſſent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uiginti quatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma & ſpolia ſunt ablata. Ita pridie duorum Centurionum interneccio, hac aduerſariorum pœna eſt litata. Inſequenti die pari conſuetudine cùm ad eundem locum eius præſidium ueniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto. Nam præter equites nullo æquo loco ſe committere audebant. Cùm noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt. Simul'que uociferantibus legionarijs, cùm locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent paratiſſimos ſe eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili conualle bene longè ſunt egreſsi, & in planitie in æquo loco conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem,

nem, qui fidens uiribus, ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit: hic (ut fertur) Achillis Memnonisq; congressus fuit. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est: quoniam ferocitas Antistij omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores principesq; dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi cupidiq; suarum quisque partium, expertorum uirorum fautorumq; uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cùm ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præfulgens opus cælatum opponerent: (quorum pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum confessum, ut suprà demonstrauimus, leuem armaturam præsidij causa non longè ab opere castrorum constituissent) ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius insecuti, uniuersi clamore facto impetum dederunt: ita metu perterriti cùm in fuga essent, multis amißis in castra se recipiunt. Cæsar ob uirtutẽ turmæ Caßianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos duos, & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bebius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites Romani Astenses argẽto propè tecti ad Cæsarẽ transfuger

fugerunt, qui nuntiauerunt equites Romanos coniurasse omnes qui in castris Põpeij essent, ut transitionẽ facerent: serui indicio omnes in custodiam esse coniectos: è quibus occasione capta se transfugisse. Itẽ hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonẽ Cn. Pompeius, S. V. G. E. V. *Etsi, prout nostra felicitas, ex sentẽtia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen si æquo loco sui potestatẽ facerent, celerius quàm uestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisq; adhuc freti præsidijs bellum ducũt. Nam singulas ciuitates circumsident: inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoq; tempore conficiã. Cohortes in animo habeo ad uos mittere. Profectò nostro commeatu priuati necessariò ad dimicandum descendent. Insequenti tempore cùm nostri temere in opere distenti essent, equites in olиueto dum lignantur, interfecti sunt: aliquot serui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad* III. *Nonas Martias prælium affore ad Soritiam: quo factum est ex eo tempore metum esse magnum, & Actium Varum circum castella praesse. Eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in olиueto constitit. Cæsar prius quàm eô dẽ est profectus, luna hora circiter sexta uisa est. Ita castris motis, Vcubim præsidiũ quod*

Pomp

Pompeius reliquit, iußit ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cùm oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraq; Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quòd contra sua præsidia portas clausisset, incendit: milesq; qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cùm esset uentũ, castra contra Pompeiũ constituit. Sequenti die cùm iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatum est à speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fautores. Fausto antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quòd maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione ubi castra habuit constituta. Nanq; (ut superius demonstrauimus) loca excellentia tumulus continet, interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id quod eo incidit tẽpore: Planities inter utraq; castra intercedebat circiter millia passuum quinque

ut aux

ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura: hinc dirigens proxima planities æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & uoraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar cùm aciem directam uidisset, non habuit dubium quin media planitie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent: hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus ea planitie equitatum ornaret, et diei solisq; serenitas: ut mirificum & optandum tempus propè à Dijs immortalibus illud attributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut quid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi propè murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat ut tali conditione contenderent ad uictoriam: neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari

cinari loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII.*aquilis constituta, quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebant prope alterũ tantùm. Nostra præsidia,* LXXX. *cohortes, & octo millia equitum. Ita cùm in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior: ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cùm hominum auribus esset obiectum, molestè & acerbè accipiebant se impediri quò minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia & quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus. Prælium clamore facto committitur. Hic etsi uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebant acerrimè, & uehemẽs fiebat ab utrisq; clamor, telorumq; missu concursus, sic ut propè nostri diffiderent uictoriæ. Congressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrẽtur, in collatu pari*

erant

erant conditione. Itaque ex utroq; genere pugnæ cùm parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui etsi erant pauci, tamen propter uirtutem magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd à suo loco hostes uehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum: quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum conrnu premere cœpit: at ij eximia uirture prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur. Ita cùm clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumq; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma: aduersariosq; uehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio: ita ipsi fusi fugatiq; non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egreßi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & si quid amplius, præterea Labienus & Actius Varus: quibus occisis, utrisque funus est factum. Itemq; equites Romani partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim

tim equitum: saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIII. & signa, & fasces. Prætera duces belli XVII. capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cùm oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumuallare ex hostium armis. Pro cespite cadauera collocabantur, scuta & pila pro uallo, insuper occisis, & gladij & mucrones & capita hominum ordinata ad oppidum hostium conuersa uniuersa, ut timorem, uirtutisq; insignia proposita uiderent, & uallo circumcluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis iaculisq; oppidum ex hostium cadaueribus complexi oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit se de pace ad Cæsarem proficisci: & secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisq; peditibus ad nauale præsidiũ parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo cùm ad octauum milliarium uenisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nũtium mittit, cùm minus bellè haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum

diferri

deferri posset. Literis missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum quò erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo quæ uellent de bello requirerent: cùm frequentia conuenisset, de lectica Pompeius in eorum fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circundata Cordubam uenit. Qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt: cùm eò uentum esset, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse: quò cõfugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cùm uenisset, familiam & libertos conuocauit: pyram sibi extruxit: cœnam afferri quàm optimam imperauit: item optimis superadditis uestimentis, pecuniam & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cœnauit: uinum & nardum identidem sibi infudit: ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum qui fuisset eius concubinus, alterum citò se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem simul ac Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cœperunt, usq; eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos & Pompeianos erant. Hic legiones quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum serui qui erant

à Sex.

à Sex. Pompeio manumißi, tũc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII. *oppidum defendere cœpit: nam cùm iam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cùm animaduerterent homines fugitiui, oppidum incẽdere cœperunt: qui superati à nostris sunt, & interfecti, hominum millia* XXII. *prater-quam qui extra murum perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic distinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cùm contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cùm oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intus Pompeianarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clàm quidem Philo ille qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notißimus erat. Hic clam præsidio Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrũ nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reuersus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium uigilesq́; iugulant, portas præcludunt, de inte-*

gro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quòd Pompeium in potestate haberent: quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cùm animaduerteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent: ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consultò non existimabant fieri. Ita erumpendo, naues quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio distinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt. Mundenses'que qui ex prælio in oppidum confugerant, cùm diutius circunsiderentur, bene multi deditionem faciunt: & cùm essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte uigilia tertia, tessera data, omnes extra uallum sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars orat quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars quæ Pompeianarum partium fauto-

res essent: seditione concitata portas occupant; cædes fit magna: saucius Pōpeius naues XXX. *occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditibus, & partim equitibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuti qui imparati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit: & locum quendam munitum natura occuppat. Equites & cohortes quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis certiores fiunt, & diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure uehementer erat saucius: huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediebat. Ita lectica ad turrem, quæ esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari cùm à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusq; circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent: subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius*

dius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit. Pari autem i& celeri festinatione circùm munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A quibus cùm animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut suprà demonstrauimus, saucio & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemq; propter loci difficultatem, neque equo neq; uehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amißisq; auxilijs. Ad conualem autem, atq; exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris nõ facilè inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cùm Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Idus Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Põpeio adolescente, Didius, quem suprà demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eijciebatur: & sic

& sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati qui naues incenderēt, incensisq; qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs, signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas quæ ad littus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues quæ in salo fuerunt, se recipiunt: anchorisq; sublatis, pelagus remis petere cœperunt: quæ res eorum uitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesq; circum sese interclusi, inter se decernere: facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem no prætermittunt, & reliquos uiuos capiūt, X IIII. millia: ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solùm opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret.

Huc accedebat, quòd aqua præterquã in ipso oppido, nõ erat: nam circũcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuũ octo. Quæ res magno erat adiumento: oppidanis. Tũ præterea accedebat, ut agger materiesq; unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuũ sex non reperiebantur: ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circũ oppidum succisam intrò congessit. Ita necessariò diducebantur nostri, ut à Munda quam proximè ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur & Vrsaonem, Cæsar cùm à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die concione aduocata, commemorat initio Quæsturæ suæ eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem sibi constituisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti Prætura ampliato honore, uectigalia quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecunijs prouinciam se liberasse. Simulq; patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in Senatum inductis, simul publicis priuatisq; causis multorum inimicitijs susceptis defendisse. Suo item in Cõsulatu absentem quæ potuisset commoda prouinciæ tribuisse. Eorum omnium cõmodorum esse immemores & ingratos eos in se & in populum Romanum, hoc bello & præterito tempore cognouisse. Vos iure gentiũ, ciuiumq; Romano

manorum institutis cognitis, more barbarorum, populi Romani magistratui sacrosancto manus semel & sæpius attulistis, & luce clara captum in medio foro nefariè interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hac prouincia haberi. Apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in otio concordiam, neq; in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à uobis receptus, fasces Imperiumq; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit: agros prouinciamq; uestro impulsu depopulatus. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduertebatis decem habere lectas quidem legiones populum Romanum, quæ non solùm uobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? Quarum laudibus & uirtute.

Cætera desiderantur.

POPVLORVM, AC LOCORVM QVI IN C. IVlij Cæsaris Commentarijs habentur Index, Raimundo Marliano autore.

AESAR *in Commentarijs Galliam in treis parteis diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc possessæ, Britanniæ ulterioris, quã Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum transq; Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq; inter se etiam tunc differebant.*

Aduatici Belgarum populi regni Eburonum (nunc Leodiensium) finitimi, ac Neruijs (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum & in altißimis rupibus oppidum: fortè nunc, ut quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beaumont, uicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione uocabuli complures credunt esse eos qui Douacum Atrebatensis diœcesis oppidum non longè à Cameraco urbe distans incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris Teutonisq; prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos qui hodie Gallicam Brabãtiam

ubi

ubi oppidum Niuella est, partemq; Hannoniæ circa Cannetum montem & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaq; his loca extra Francorum regnum inhabitant: ubi locus quidam in uici formam redactus est ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhuc quædam præclara uetustatis uisuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisijs, Vellaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, Prouins Gallicé.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam Claudij Cæsaris coniugem, Neronisq; matrem natam esse, ac ueteranos & coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorum'que gentem Rhenum transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam urbem fatali igne paulò pòst consumptam refert, in qua Capitolium & loca ac ædificia fuere & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdubis Celtarum est fluuius, Gallicè le Doux, oriens circa mõtem Iuram, Sequanos

ab Heluetijs diuidens: lapsusq́; per comitatum Burgundiæ, Montem Bellicardum, Insulam ac Claranuallem castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc interscecat: dehinc Dolam oppidum præterfluens, circa Viredunum castrum non longè à Cabillonensi urbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomen est, miscetur, & Dubis nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusq́; Heduorum: non longè à Lingonibus, nunc in uici formam redactum, nomen retinens: à quo etiam hodie, ut plerisq; placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur: nec longè distat à uico qui Flauiacū appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt.

Allobroges erant populi citra Rhodanū fluuium, & ad Iuram montem, & Lemani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, et Aquitanos: Geneuam oppidum, ubi solennes nundinæ nostra ætate celebrantur, in Sabaudia, locaq́; finitima incolentes: qui etiam fuere finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasijs: ac trans Rhodanum uicos & possessiones habebant circa regionem quæ hodie Bresia dicitur, ad ducem Sabaudiæ spectans, quam fluuius Indis irrigat citra Ararim flumen. Hos

memorat Iuuenalis Satyra prima, & Sallust. in Catilinæ historia, referunturq; in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit: Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse tunc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum erat, cùm esset finitima Allobrogibus: fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis secundum Strabonem. Hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus dux præest uetustate Imperij, & nobilitate generis longè clarissimus. Caput gentis Taurinum. nam Vercellas in dotem eius maiores à uicecomitibus habuere, pacis admodum studiosi.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit per fines Centronum, qui hodie Tarentasij nominantur. Hæ Graiæ dicũtur: quibus uulgò mons Cinesius seu Cinerum nomen est: quæ & Pœninæ, ut quidam uolunt, dicuntur, quòd Annibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quòd inter omneis magis emineant: quarum

quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximè Veragris populis, quorum uicus erat Octodorus, nunc diuus Mauricius dictus. Harum unam diœcesis Augustensis, diui Bernardi montem uulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus & ueteres dixere maritimas: hæ in Prouincia Hebredunensi, locisq; Ligustico mari finitimis consistunt: quà ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciã. Alpes item fuere, quas idem Tacitus & prisci dixere Rheticas, à Rhetis populis, qui ex Tuscia profecti duce Rheto ea loca tenuere, forsan dictæ: hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam & Austriã iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis & Curiensis diœcesium oritur, quas Zepontias Cæsar & alij scriptores appellauere: nunc diui Gottardi, ac diui Nicolai dicuntur, quas Cottias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quà fortè ex Italia per Triuisinam urbem in Stiriam, & Austriam iter est.

Ambarri inter Celtas, necessarij erant & consanguinei Heduorum: quos quidam opinantur

inter Belgas populi erant citra Rhenum et Mosam flumina. Ad quos prædandi frumentandiq; causa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui Rhenum transeuntes, finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde cōiectura est hos Ambiuaritos incoluisse eam ducatus Brabātiæ partem, in qua Buscunducis, Breda, & Bergæ oppida Leodiensis diœcesis, & Antuerpia oppidum Cameracensis diœcesis extant, Nußiaq; et Gheldria citerior sitæ sunt: circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ usq; Tungros oppidū, propè usque Leodium, ut plerisq; placet, mare Oceanum protendebatur.

Anartij populi trans Rhenum & Danubium, cui, ac Hercinicæ syluæ, quæ ingens erat sylua Germaniæ, et Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut plerisq; placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Ancalites populi in Anglia, Trinobātib⁹, Bibrocis, Caßijs, & Cenimagnis proximi.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus et Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in prouincia Turonensi, & Frācorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quòd ad illam familiam regni iura deuenerunt,

& LX. amplius annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandem ad Francos rediit. In hac cùm alij principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum princeps nepos ex sorore Ludouici XII. qui nunc rerum in Gallia potitur, uictis apud Rauennam Hispanis memorabili prælio, uitam cum principatu amisit, sicq; eius oppida ad regem nullis relictis hæredibus rediere, sorore superstite Ferdinando Regi nupta.

Arar Celticæ fluuius est, nunc la Sone. Oritur in diœcesi Tullensi, finibusq; Burgundiæ & Lotoringiæ, non longè à monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tũ eam Burgundiæ partem quæ Imperatoria, tum eam quæ Regia dicitur. Illi Comes, ut hodie loquuntur, huic Dux à Francorũ Rege institutus præerat: qui tamen Carolo Philippi filio ab Heluetijs occiso apud Nãceum, ad supremum ius regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgũdiæ Dux sit, sed Comes tantùm. Intersecat Cabillonum ac Matisconem ciuitates, tunc Heduorum oppida: prolapsus ad Lugdunum urbem, Rhodanum influit. Quem fluuium Vergilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua septima memorant.

Arduenna sylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atq; ingens, à Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tor-

nacenses) & initium Rhemorū pertinens, millibus passuū amplius quingentis in longitudinē patet. Attingit enim Menapios (nunc Iuliacenses) Aquisgranū oppidum, Eburones (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemq́; ducatus, Efliam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Maguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum (nunc Coloniensium) & Catalaunæ diœcesis fines: in qua sunt uici, castella, & oppida multa, ac complures insignes abbatiæ, præsertim ordinis diui Benedicti, scilicet diui Huberti Leodiensis diœcesis, diui Cornelij Coloniensis diœcesis. Cuius syluæ extrema pars uersus Belgas sunt Mosa & Scaldis fluuij: Scaldis uerò Mosam influit: qui fluuij & syluæ nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Aremici populi, uel Artomici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longè à Gabalis, Aruernis, Heluijs, Ruthenis, Maßiliensibus & Cadurcis. Hos coniectura est fuisse Artomicorum populos quorū ciuitas est episcopalis, & prouinciæ Viennēsis in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum, quos Auraicenses dicimus: ubi principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus uulgo dictus. Horum

 princeps

princeps Iacobus nomine, cùm à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannē Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prælio uictus & cæsus est. Vide Glareani annotationes ad librum V I. *Comment. Cæsa ibi, Volcæ Tectosages occuparunt: & in lib.* V I I. *ibi, Sebusianisq; qui sunt finitimi. Rhellicanus in* V I I. *Cæsar. Artomicos Armignacenses esse putat, qui & Tolosates à Tolosa dicantur.*

Arenacū inter Coloniam & Traiectū urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Armoricæ ciuitates positæ erant in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ: ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibarij, Cadetes, Osißini, Lemouices, Vnelli, populi oppositi Angliæ, Britannia citerior & Britonans appellata: cui Dux olim Regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ Ducis olim filiæ ad Regem redacta.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniensibus, nec longè à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Duci Borbonij adscribitur: in Francorum regno siti. Hos memorat Lucanus in primo.

Asciburgium oppidum Germaniæ nō longè à Rheno fluuio, & cis cum inter Geldubam

& Vet

Aulerci item populi inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuijs, Curiosolitis, Osismis, Vnellis, Venetis, ac Cœnomanis, in prouincia Turonensi & Francorum regno siti: quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur: sed illi prouinciæ sunt Senonensis.

Aulerci item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexobijs, ac Bellocaßijs.

Ausci populi in Aquitania proximi Garūnis, Vocatib. Tarusatib. Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti: quos coniectura est fuisse Auscitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorū clarißimi, quorū urbs opulentißima Heluiūberrum, ut refert Pōponius Mela.

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorū finibus, quò pedibus uado transitus est. la Disne uulgo dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodū accepere, ferè octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem & Rhemensem diœcesim partiens.

B

Bacenis, sylua ingens trans Rhenū, Sueuos à Cheruscis pro natiuo muro diuidit: nunc, ut opinio est, Nigra sylua dicitur, nō longè à Friburgo oppido, & Badensi agro, inter Athesim,

Rhen

morat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona & Sequana fluminibus includũtur. Horum pleriq; orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerũt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, & satis effœminati: continuéque sunt apud eos mercatores, quo per ætates commerciaq́; mores hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, cum earum suffraganeis, intra Oceanum mare ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Gheldriæ ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum Comitatus, ac Campaniæ maxima portio, Sylua Arduẽna uniuersa, cum singulis sibi adiacentibus & ea inclusis populis ac locis: et pleriq; principes, tum profani, tum sacri, ducesq́; & comites, ciuitatesq́;, quarũ multæ liberæ suoq́; iure agũt, aliæ Francorum Regi obtemperant: quod superest, Imperatorias parteis sequitur. In his sunt tres Imperatorũ electores, sunt & Francorum Regis quos Pares uocant, ferme omnes. Imperator certè & Rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lyranus in primo. In his Belgarum clarißimi erant Treuiri,

quorum

Bengiam, nunc Pinguiam, Germaniæ oppidum Belgis adſcribendum, inter Maguntiam urbem & Confluentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bellouaci ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Rhemenſi, ac Francorum regno ſita: hodie Beauuoyſin.

Bethaſios Germaniæ populos inter Belgas, proximos Canincfatibus, Batauis, Tungris, ac Marſacis, Traiectenſes ſuperiores fuiſſe coniectura eſt, ad utranq; Moſæ fluminis ripam cis Rhenum ſitos, in diœceſi Leodienſi. Hos Cæſar non memorat, ſed Tacitus.

Bibracte oppidum Heduorum in Celtis, longè maximum, ac copioſiſsimum, & maximæ apud Heduos autoritatis: in quo totius Galliæ conciliū Cæſar indixit, ius dixit, & ſæpe hyemauit: in Francorum regno ſitum, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longè ab Hedua ciuitate poſitū: nomen retinet.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumē, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons, in Francorum regno ſitus: nunc naui, & interdum uado traijcitur. Portus priſcum oppidi nomen Latinè retinet.

Bibroci populi in Anglia, mari proximi, & Caßijs, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagn

nimagnis, ac Segontiacis.

Bigerriones populi in Aquitania proximi Tarbellis, Vocatib. Tarusatib. Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorũ regno siti, Comuti de Fuxo subditi, ubi Comitatus est in Vasconia consistens, nomen retinent, ubi Tursa est, & castrum Begora, & episcopatus Bicterensis prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus uir fortis Enequus nomine regnum Nauarræ constituit, pulsisq; inde Mauris, successoribus suis regnum per manus reliquit.

Bituriges populi inter Celtas: eorũ fineis ab Heduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit: proximi sunt Aruernis. XXI. *urbeis eorum uno die incenderunt, ut Cæsarem commeatu & pabulatione prohiberent. Ciuitas est metropolis, retinens nomen. Carolus septimus, qui pulsis Anglis Francorũ regnum restituit, cùm nihil ferme aliud esset quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur: in regno Francorum sita. Hos memorat Luca. in primo.*

Blannonij (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Heduis, quorum clientes erant: qui fuerunt fortè & Brannouices, qui dicuntur à Gallis de Blano.

Boij populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis, Australibus, ac Danubio

fluminì proximi: qui in agrum Noricũ trãsiue-re, Norciamq; oppugnarunt, expulsis, ut conie-ctura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longè ab ortu eius, & Athesis fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars Heduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorũ in societate domo excesserant, in finibus Heduorum à Cæsare sunt collocati: ubi Gergobiam ciuitatem exiguam & infirmam non longè ab Auarico oppido in finibus Biturigum sito, eis per Heduos attributam, habitarũt: Boij primùm, pòst Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, ubi Nurimberga est oppidum, in medio ferè Germaniæ situm, in Augustenses protenduntur: cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis usq; ad Brißinam urbem, & terras quas hodie Sigismundus Austriæ Dux poßidet, ac in fineis Tridentinos sæpe tunc, & continuè usq; nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij hodie dicuntur.

Bonnam oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Coloniensi urbi ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices populi inter Celtas, proximè Segusianis, Ambiuaritis, ac Heduis, quorum clientes erant: hodie la Moriane. Iidem fortè

occuparũt,hodieq; tenent, Francis amicißimi Anglorũ Regi maximè semper infesti,populi moribus incõditi, efferi:nullas propè urbes habẽt:nemora & syluas bellis ingruẽtibus petũt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda uirgo fatidica,quæ Germanis,religione animos eorum occupante,aliquando præfuit, ut autor est Tacitus. Germaniæ inferioris populos Tenchtheris & Phrysijs proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Cabillonum oppidum Heduorum inter Celtas, quod coniectura est fuisse oppidum Cabillonem ad ripas Araris fluuij:ubi rei frumentariæ, commercijq; & commeatus causa sæpe Romani negotiabantur: Matisconæ oppido finitimum,in prouincia Lugdunẽsi,ducatu Burgundiæ & Francorum regno situm,nomen retinens, Chalons sur Saone.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur,proximi Lemouicibus,Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus,Cenomanis,in regno Francorum siti.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Helueteris,Gabalis,Vellaunijs,Lemouicibus,& Aruernis, quorũ sub imperio esse cõsueuerãt: ciuitas episcopalis,in prouincia Bituricensi, ac regno Frãcorũ sita.nomẽ retinẽt.Hos memorat

Iuuena

Rom. Pōtifice in Angliā mittitur, qui censum annuū exigat, nō dissentiēte rege. In Cātio ciuitas est metropolis nomen retinens: ferè habet omnes episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius archiepiscopus legatus natus est: similiter & Eboracēsis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles solùm habebat) duo tantū subsunt suffraganei, quòd omnes episcopi Scotiæ, quæ nullū habet archiepiscopum, illi subijcerentur.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio, fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Cocasatibus, ac reliquis populis & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus Marci Craßi filius, qui cum patre à Parthis interemptus est: finitimi Occano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio.

Cargali populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fineis Sequanorū ac Heduorū ab Arioui$to Germanorū Rege trāsportati, quos nō ab re opinari possumus eosdem fuisse cū Harudibus ab ipso Rege similiter trāslatis.

Carnutes populi inter Celtas, Andegauensibus Turonibusq; finitimi, ac Oceano proximi, erant in cliētela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est episcopalis, nomen Latinè retinens,

tur: & Normaniæ, quoad citra Sequanam se extendit: comitatus etiã Burgũdiæ, Niuernensis, Antißiodorẽsis, mõtis Belicardi, Ferretensis, Carolotẽsis, Matiſconẽsis, Blesensis, Bellouacensis, de Iouigni: principatus Auræsiccæ, multiq; alij, & pars comitatus Cãpaniæ. Celtarũ clarißimi sunt Hedui: horũ urbs opulentißima Augustodunũ, ut refert Põponius Mela, cui Gallica lingua alludit, Autun appellãdo. Cuius Celticæ terminos, quoad Ro. Imperiũ in Gallis uiguit, Rhodanus flu. præfiniebat, ut nõnulli scripserũt. hi ꝓpriè Frãci nunc dicũtur.

Centrones populi finitimi Garocelis & Caturigibus, non longè à Vocontijs & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ hodie dicuntur Mons cinerum, siue Cinesius, & urbem Geneuam, lacumq; Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia: ciuitas est metropolis. Quidam & Ceutrones legunt.

Centrones item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorum (nunc Tornacensium) erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumosijs, & Gordunis. Fortè sunt nunc Cortracenses in Flandria, Tornacensis diœcesis.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Casijs.

Cera

Ciuaronem oppidum proximum Hisarae flumini, Voconijs populis, montiq; Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Caesar, sed Placus inter epistolas familiares Tullij, in illa quae incipit, Nunq̃ mehercule. Quibus in locis opinio est Caesarem initio Gallici belli quinq; legiones ex Italia traduxisse: & uerisimilius est, quàm quòd per Eporediã urbem episcopalẽ, & Augustam praetoriam, ac montẽ cui Coloniae iugum uulgò nomen est, inter Cinesiũ & sancti Bernardi mõtes iter fecerit, cũ hoc impeditius ac prolixius uideretur.

Cocosates populi in Aquitania proximi Sibutzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniae citeriori, & Garumnae fluuio: in Francorum regno siti.

Cõdrusi Belgarũ populi inter Eburones (qui nũc Leodiẽses sunt) Segnos, & Treuiros (quorũ erant cliẽtes) Menapijs, Mosae fluuio, & syluae Arduennae finitimi, gente, nomine, & numero Germani: apud quos est ad ripas Mosae oppidũ ab Antonio Pio, ut quidam scribunt, conditũ, & Benefacta appellatũ. Nomẽ retinent: dioecesis sunt Leodiẽsis, & usq; ad ciuitatis ferè moenia protendũtur, cuius antistiti etiã subiacẽt: nunc Ducatui Lucemburgensi ac Comitatui Namurcẽsi, & Mosae fluuio finitimi.

Confluens Mosae & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Gheldrenses) ad Menapios (nunc

inter Tridentinam & Curiensem diœceses oriens, Germanos sinistra, & Hungaros ac Teutones dextra alluens: pòst Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostijs immergitur. Hunc autem & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Diablintres populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitis, Venetis et Sesuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti: Leondoul Gallicé.

Diuodurum inter Belgas oppidũ Metensis ciuitatis, quò ex Colonia urbe Rhenũ attingente ad eam ciuitatem iter est, non memorat Cæsar, sed Tacitus: fortè Theonis uilla nũc dicta.

Duracij populi in finibus Pictonũ, qui perpetuò in amicitia remanserãt Romanorũ, propinqui oppido Lemouico, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis, inter Celtas, in regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia inter Gallos præcipua. Imò uerò Duracius proprium uiri nomen magis fuisse ex Hirtij textu colligitur. Vide Com. 8.

Durocoterum (quod & Durocortum legitur, & Durocorterum) oppidum Rhemorum, inter Belgas, in regno Francorum situm.

E

Eburones populi inter Belgas, gente, nomine &

ne & numero Germani appellati Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erant, & syluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos Liege. Horum maxima pars inter Rhenum & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Gheldrenses erant Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas Tunc Eburonum ignobilis, atq; humilis. Proximi Oceano & syluis, continentesq; paludes habebant. His duo reges præerant: quò magis constat eos fineis quà latißimos extitiße: quibus coniectura est, ducatũ Luxemburgensem & Lotoringensem, ac Iuliacensis partẽ, & comitatũ Namurcensem, urbemq; Aquisgranum, ubi Imperatores primã ex more suscipiunt coronã, inclusos extitiße, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis usquequaq; se extendit, Reges illos possediße. Apud Eburones autem stirpem Caroli magni in uico Lupiliæ nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuiße tradunt, Pipinosq; & Carlomanos Belgas simulq; Germanos fuiße, sicq; in Germanos Cisrhenanos, qui Belgæ sunt à Græcis, non in Thransrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas nunc est episcopalis prouinciæ Coloniensis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in uita Iulij Cæsaris: quem refert cladem Cottæ & Aurunculeij ægerrimè tuliße. Hanc ciuitatem Carolus Dux Burgundiæ ulti-

 mus

nius solo æquauit, omnesq; puberes & sacerdotes interfecit, quòd episcopo consanguineo suo infestiores aliquantò fuissent.

Ebaronices inter Celtas populi, Aulercis, Lexobijs, Vnellis & Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est episcopalis in prouincia Rotomagensi, in ducatu Normaniæ & Francorum regno sita.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gergobiam oppidum in altissimo monte positum præterfluens, qui ferè ante autumnum uado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallicé Allier.

Essui populi pacatissimi & quietissimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est: fortè in Normania aut Britannia citeriore & regno Francorum siti. Galli Retelois appellant.

F

Flustates populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, Comitatus est in Vasconia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens: nomen retinet etiam nunc.

Frisios Oceano & Batauis finitimos, pluraq;

raq; loca & insulas circa Hollandiam, Gheldriam, Brabantiam, & Traiectensem urbem, ac ostia quibus Rhenus Oceanũ mare influit, habitanteis, non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens eos Transrhenanam gẽtem tunc fuisse.

G

Gabali populi inter Celtas proximi Heluijs & Cadurcis, Vellaunijs & Aruernis, quorum sub Imperio esse consueuerant. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatensis, in Regno Francorum sita, nomen retinens.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi: Carnutum autem fines regio totius Galliæ media. Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq; inopiam, trans Rhenum colonias mitterent: & quòd à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita ut noctem dies subsequatur. Coniectura est horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Coloniensis, & Maguntia, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christi fortè fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Garites populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatib. Tarusatib. Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses. Ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, & in Vasconia ac Francorum regno sita.

Garoceli populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus ultra Alpes Graias: quibus hodie nomen est mons Cincsius, siue Cinerum. Hàc Annibal, authore Liuio, non sine ingenti difficultate exercitum in Italiam traduxit. Hi non longè à Centronibus (qui Tarentasij sunt) nec ab Hisara flu. extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt.

Garumna flumē Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesq́; Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucan. in 1. & Tibul. eleg. 7.

Garumni populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatib. Tarusatib. Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis separat, ut lib. 7. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua oppido. Meminit huius & Plin. lib. 3. cap. 4.

Geldubam Germaniæ locū prope Rhenum, Maguntiam & Coloniam urbeis metropoliticas non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genab

bium et Rhenum flumina protenditur, omneisq; illic habitantes populos à fontibus eorum usq; ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur: necnon & eos qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerosq; Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos. Superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur ab Alpibus Italiæ imminētibus, usq; ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde usq; in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longissimè expellere.

Gordunni populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudijs. Gantois Gallicé.

Grinnes inter Coloniensem et Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus: qui, ut coniectura assequi possumus, Cliuis est, unde Cliuensis ducatus dicitur: cui satis uocabulū alludit. Hinc mater Ludouici XII. Francorum Regis Maria nomine.

Grudij populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Gordunnis. Gallicè Lannois.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenum fluuium & Geldubam, Batauis proximos, non memo

Rhod

Rhodani inter Curiensem et Seduneſem diœceſes, montesq; Brigam, et Sancti Bernardi, uſq; ferè in Bellicenſem diœceſin: cuius populi, ut couiectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Baſilienſem et Conſtantienſem agros, uſq; ad ortũ flu. Rhodani, quæ latitudo ab inde uſq; in finem lacus Lemani, ubi pons eſt & ciuitas Geneua, anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc xij. Heluetiorum pagi, ut tempore Cæſaris, conſiſtunt, Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus &c. dicebantur. Hi ſæpe ultra Rhenum tranſeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Trãſrhenanis finitimis (quos altos Alemanos nominamus) ſeu cum his qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Conſtantienſis, Curienſis, Tridentinæ, et finitimarũ ſunt diœceſum, gerebant. Hos, cùm per Galliam prouinciã Romanorum tranſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto & difficili itinere, uix quà ſinguli carri ducerẽtur, per loca ubi Claues et Iougni caſtella nũc ſunt, in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc comitatum Burgundiæ habitant, penetraſſe creditur, & ad Ararim flumen circa Surregium et Viredunum caſtella ĩd flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus eſt Burgundiæ, contendiſſe. Hi à pleriſq; Suitenſes, à nonnullis Fœderati dicuntur: agrosq;

Bituricensi, et Regno Francorum sita, nūc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse Eusebius & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenanæ sylua est, fortè ab Hercino monte Germaniæ dictæ latißima, ac supra omneis alias longißima. Oritur ab Heluetiorum & Nemetum ac Rauracorum finibus, rectaq; flu. Danubij regione pertinet ad fines Anartium et Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Nemetes, qui Spirenses uocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ sylua multò longior atque latior est quàm Italia uel Gallia tota.

Hermunduros Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hungariæ populis, Cattis, & Cheruscis, ac syluæ Herciniæ & ultra illam proximos, memorat Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniā occidentemq; solem sita, quà medium Angliæ latus uergit: dimidio minor (ut existimatur) quam Anglia. Sed pari spatio trāsmißis X X X. millibus passuum in Iberniam appelles, ut in Britanniam. In hac sunt plures metropoles & ciuitates episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Irlandium.

Icenos in Anglia populos ab Octorio Roduce subactos memorat Tac. qui fortè Itij portus

tus accolæ fuerunt.

Itius portus inter Belgas, Morinis Oceanoq; mari finitimus est, Ambianis & Atrebatib. proximus, à continenti Britãniæ (quã Angliã dicimus) 30. M. passuũ distans, & traiectui cõmodissimus, cui ad dextrã Zelãdia insula, Hollandia, et Flãdria, ad sinistram aũt Comitatus qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normaniæ ducatus. Ex opposito uerò Angliæ consistit. Oppidũ est illic populorũ quibus Caletis nomen est. Id adiecto Itij portus noĩe, ut quibusdã placet, Calitiũ nuncupatur. Morinensis diœcesis, in regno Francorum, et potestate Anglorũ Regis situm. Hunc portũ memorat Lucanus in 1. Dictus aũt uidetur Itius ab itando, ut innuit Paulus Æmyl. lib. 7. de reb. gest. Francorum.

Iosedum inter Celtas oppidũ, flu. Sequanæ ripas citeriores attingens, supra Melodunũ oppidum ei finitimũ, & Lutetiæ (quæ Parisiorũ est) proximũ, non longè à Senonibus, in Frãcorũ regno situ. Glareanus in lib. 7. cõment. Cæs. oppidũ hoc paululum supra Parisios ponit, non aũt supra Melodunũ: quod (inquit) ex Labieni castris, quæ è regione Lutetiæ erant, facilè qs colliget. Hodie Corbeil nominatur, ut quidã existimãt.

Iura mons Sequanos ab Heluetijs diuidit, incipiens in finibus Basiliensium ac Constantiensium, protensus ferè in Sebusianos, nunc Bellicenses, prouinciæ Vesontinæ, quà Sequa-

norum

norum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse opinio est: ciuitates nanque, oppida & uici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita ut plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio antistiti subdita.

Lemanus lacus inter Celtas, in quem Rhodanus influit, Galliamq; prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit: qui hodie Lausanæ lacus dicitur: per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ urbis effluit. Lucan. in 1.

Lemouices item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexobijs, in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. Limosins Gallicè.

Lepontij populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt inter Sedunensem & Curiensem diœceses: hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus flumen oritur fortè hodie

Suiten

Ligios populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, proximos Hermunduris & Cattis.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tullensibus (qui dicebantur Leuci) nomẽ retinent. Ciuitas est episcopalis in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. Langres ab indigenis. Hos memorat Luca. in primo. Hinc Statium poëtam qui Thebaida & Achilleida heroico uersu scripsit, ortum tradunt: quamuis Statij nomen seruum significat, ut scribit A. Gell.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negotiatorum & mercatuum maximè celebre, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, populi & mercatores continentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisq; propinquos, inferioris Germaniæ populos Tacitus refert: quos nonnulli Vestfalos fuisse opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Phrysijs. Quidam uerò eos Pannones fuisse tradunt. Hi sunt qui cùm Italiam ferme omnẽ occupassent per ducentos & quatuor annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt, ita tamen ut cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum prope

Caturig

Maguntiacus inter Belgas Germaniæ ciuitas metropolis, quæ nunc Maguntia dicitur, citeriores Rheni ripas attingẽs, à Tacito relata: qui etiam molem à Druso ad remorandum Rhenum ibi factam refert, & à Paulino Pompeio Romanarum legionum in Germania duce sub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubij populi erant inter Celtas, incolæ oppidi cui nomen Alexia, inter fineis Lingonum & Heduorum, proximi uico quem Flauignium dicimus. Nunc in ducatu Burgũdiæ, regioneq; quæ Alset, ab Alexia, ut quibusdã placet, dicta, ad quam uocabulum alludit: in diœcesi Heduensi & regno Francorum siti.

Marcodurum Vbiorum uicus procul à Rheni fluminis ripa, &, ut coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Marcomani populi Germani sunt, qui cum Arioui$to Germanorum Rege à Cæsare sunt prælio superati: quos cõiectura est fuisse Trãsrhenanos. Sic et Harudes & Ariouistus ipse Germani fuerũt, cuius ferè omneis reliquas copias cis Rhenũ incoluisse uidemus, ut sunt Triboci (hodie Argentinenses) & Nemetes (nunc Spirenses) ac Vangiones (qui Vormaciẽses appellantur) ac Sedusij, quos fortè Sedunos prope monteis Brigam & sancti Bernardi opinari possumus: nisi quis fortè Marcomanos cõijciat eos esse qui uallẽ Heluetijs finitimam incolunt.

cui

cui nomen est Marcomana, Sequanis & monti Iuræ proximam. Cùm his Marcus Antoninus cognomento philosophus periculosissimum & diuturnum bellum gessit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuiam à superis impetrarunt cùm exercitus Romanus siti laboraret, uicti, & in deditionem accepti.

Marsacos Germaniæ populos, Batauis, Caninefatibus Tungrisq; proximos, & ,ut coniectura est, Cisrhenanos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Matiscon, seu Matiscona, inter Celtas oppidum, nunc in Heduorum finibus ad Ararim flumen, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem & Cabillonensem urbeis. Ciuitas est nunc episcopalis prouinciæ Lugdunensis, nomē retinens, in comitatu Matisconensi & Francorum regno sita.

Matrona fluuius est Celtas à Belgis desiliens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum: nec longè à fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorū regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem urbem Sequanæ fluuio miscetur.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus, & Tribocis (hodie Argentinensibus.) Hos Metenses esse constat. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuirensis.

Melodunum inter Celtas oppidū, in insula, fluminis Sequanæ positum, Agendico oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo ad ripas Sequanæ posito finitimum. Olim ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno, nomen retinens, Gallicè Melun.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoq; finitimi, densissimas syluas, perpetuasq; paludes, & ad utranq; Rheni ripam agros, ædificia, uicosq; habebant: proximi Vbijs, Eburonibus, et Sicambris, qui hodie Gheldrenses sunt. Hi, scilicet Sicambri, ad Confluētem Mosæ Rheniq;, Oceanum etiam mare attingunt. Nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis, angustior satis, ut uidetur, ac subductior quàm pridem Menapiorum fines essent.

Metiosedum. Vide Iosedum.

Mœsios trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona insula est sic nominata, in medio cursu inter Angliam & Iberniā, ferè ab utraq; quindecim millia passuum distans, ad Occidentem uergens: circa qua loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur: ubi multò breuiores sunt noctes quàm in continenti, situs etiam quantò magis ad Occidentē uergimus

gimus, breuiores æstate noctes, & hyeme longiores manifestè uidemus.

Monam insulam in Rheno fluuio, Hollādiæ Phrysiæ ac Gheldriæ proximam, unde fortè dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, oceanoq́; mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniā, nunc Angliam, est traiectus: continenteis syluas & paludes habebant: eorum finibus comprehenditur comitatus cui nomē est Pontus, ad abbatiā sancti Bertini directo iure pertinens ueteri nomine Ponti: quo regio illa à plerisque describitur. Ciuitas est episcopalis, quæ Latinè nomen retinet, Gallicè uerò Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemēsi & regno Francorū sita.

Mosa flumen profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium ducatus Gheldriæ oppidum, longè ab Occano ferè octoginta millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum (qui hodie Hollandi dicuntur) Oceanumq́; influit: & sic in Celtis oriens, immergitur Belgis.

Mosellam fluuium qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem ac Treuirensem

urbes præterfluit, & Confluentiam Germaniæ Cisrhenanæ oppidum interſecat, illicq; Rhenũ influit, non memorat Cæſar, ſed Tacitus, referens Lucium Verum, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania legatum, Moſellam atq; Ararim flumina, facta inter utrunq; foſſa, paraſſe connectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano & Arare ſubuectæ per eam foſſam, mox flumine Moſella in Rhenum, exin Oceanum decurrerent, ſublatisq; itineris difficultatibus, nauigabilia inter ſe Occidentis Septentrionisq; littora fierent: cui operi Helium Gracilem Belgicæ legatum inuidiſſe dicit, deterrendo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ adſueſcerent ſtudia Galliarum affectare, formidoloſum id Imperatori dictitans: quo plerunq; prohibentur conatus honeſti. Tac. lib. XIII.

N

Nabaliã flumen trans Rhenum, Gheldrenſem & Phryſium agrum alluens; non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Nannetes populi inter Celtas, Oſiſmis, Lexobijs, Ambiliatibus Diablintribusq; proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppoſiti Angliæ. Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Turonenſi, ac Britannia citeriore Britonante, & regno Francorum ſita; nomen retinens, & comitatus titulum habens,

bens, qui semper ducis Britanniæ primogenito adscribitur. Nantes hodie dicti.

Nantuates (qui à quibusdam Antuates dicuntur) populi Germaniæ citra Rhenum flu. per quorum fines longo spatio quasi ab ortu suo Rhenus ipse citatus fertur: proximi Heluetijs ac Sequanis. Hos Constantienses nūc esse satis constat: ciuitas est episcopalis Maguntinæ prouinciæ. Nantuaum meminit Plin. lib. III. cap. 20. & Strab. lib. IIII.

Narbo ciuitas Galliæ prouinciæ Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus populis Aquitaniæ. Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hanc cùm C. Cæsar dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est.

Nemetes populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vormaciensibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ; Alsatiæ adscribitur, quæ Spirensis dicitur. Est & alia Alsatia maritima prope insulam quandam Phrysiæ. Alsatia autē in qua Spira & Argentina ciuitates consistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ in qua Alsetum regio est sita: neq; id nomen ab Alexia olim oppido dictum putāt,

quasi Ariouistus Germanorũ Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposũerit.

Nemetocerna in Belgio, ubi interdũ hyemauit Cæsar inter Belgas: dicta forte à Nemetibus, nunc Spirensibus.

Neruij populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Bellocaßibus, Veromanduis ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis & Scaldis flumina irrigant: nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenũ non longè à Danubio & Athesi Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam ac Constantiensem & Curiensem diœceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis: qui Vallis Norica appellatur, in quã Boij oppugnata Noreia transierant. Inde Tacitus affirmat quòd Noricos Rhetosq; Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij fuere proximi. Norimberga nunc Germanis.

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Ruthenis & Gabalis, ac Narbonensibus, Galliaq; prouinciæ Romanorum, in Bituricẽsi prouincia, & Francorum regno siti. Monpeslier hodie à Gallis dictum.

Nouesium oppidum Germaniæ (nũc Nußia dictum) Coloniensis diœcesis, Rheno fluuio &

Cliuensi

Alpeis breuius ultra montes & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, sed intendens in ulteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum consistentium proficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ paulò antè ædificatæ, dehinc Placentiam ac Taurinum peruenit, quà proximum iter in ulteriorem Galliam erat, per Alpeis legiones traducturus.

Octodurus uicus Veragrorum, hodie dicitur sancti Mauricij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in ualle non magna adiecta planitie, altissimis montibus undique continetur, in duas parteis Rhodano fluuio diuisus, diœcesis Sedunensis.

Ordouices populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius Dux Romanus Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Osissini populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesunijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnóq; Francorum siti: horum litora Britannico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius mela.

Panno

P

Pleum

Pleumosij populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Gorduniis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in diœcesi Tornanensi siti.

Preciani populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Vacatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Primigenos in Anglia populos Antonæ & Sabrinæ flu. propinquos, socios aliquando Romanorum memorat Tacitus. nunc in Tac. lib. 12. legas, Quod primi Iceni ab. &c.

Prouincia Gallia Romanorũ, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiã Delphinatus pars, ac prouinciæ seu metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis pro parte includebantur: licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus adscribat.

Pyrenæi montes altissimi maximi'que diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

R

Rauraci populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in prouincia Vesontina, quos esse Basilienses coniectura est, quia per Heluetiorum & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est episcopalis, quam Rhenus ipse intersecat.

Rhedo

sium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi Oceano proximus est, in pluresis diffluit parteis, multis ingentibusq; insulis effectis, quarũ tres ferè à Phrysijs, ac reliquæ à Sicambris, nunc Gheldrensibus, & Hollandis (qui olim Bataui dicebantur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc & Danubiũ in Rhetia oriri tradant, & nõ longe à locis ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorũ circa Basileam usq; in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ metropolis. Inde est quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim prouinciæ Maguntinæ usq; in fines Basiliensium circa ipsum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Romanos in militaribus signis imitati, capita boum, aprorum, ursorum, & similium in uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas & Galliam prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij & Rheni flu. fontibus circa fines diœcesis Sedunẽsis, prope montem cui nunc Briga nomen est: & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens, uicum Veragrorum (qui hodie sanctus Mauricius dicitur) intersecat, lacuiq; Le-

mano

ciuitatum, literasque publicas ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse urbem quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit: & his Gallica lingua satis alludit uocabulum: estque ferè locus ipse in medio Belgarum situ, fertilis, ac solo oppurtuno constitutus. Ciuitas est episcopalis, & imperialis, prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburonibus populis ciuitatum Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant, orti: uel à Segnis Belgarum populis. In hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omneis Christianos principes ad internecionem Veneti nominis ictum est, autore Pontifice Iulio II. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui sancti Quintini oppidum malint.

Santones inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocorijs, Engolisinensibus, Pictauis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas est episcopalis in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos, Vannio Sueuorum regi ab eis expulso, opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis flumen inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduennæ syluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios & Tornacensem urbem intersecat, nomen retinens.

Sebusia

in annotat. ad eundem autorem.

Segni inter Belgas populi, ex gente & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatui Lucemburgensi, Mosæq; flu. proximi: nomen retinent. eorum oppidum diœcesis Leodiensis, illius episcopo subijcitur.

Segontiaci populi in Anglia, mari proximi, & Cassijs, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus: nunc fortè Eboracenses dicti. Ciuitas est Metropolis

Senones inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs, ac Carnutibus: fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Heduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in regno Francorum sita retinens nomen, quam in Burgundia sitam uulgus uocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundionum Regibus, quos Senonibus, Lugduni ac Viennæ post incarnatum Christum per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, postquam Matrona fluuius sibi immixtus est, à Belgis definiens. Oritur prope fines Heduensis, ac Lingonensis diœcesium, in Ducatu Burgundiæ, in Alsceti regione, nõ longè à uico abbatiæ & monasterij sancti Sequani: ac per Trecensem agrum & Parisiensem

urbem

Sibutzates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispania citeriori in Francorum regno siti.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximi Vbijs trans Rhenum tunc sitis: syluas & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maximè ubi ipse & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas. Sicambri autem ulteriores incolebant: nunc oppida, uicos & agros Sicambri (quos Gheldrenses appellamus) etiam inter Mosam et Rhenum possident, quorum pars est diœcesis Leodiensis.

Silures populos Angliæ, Tacitus refert.

Somiates populi inter Aquitanos, finitimi Vocontijs & Tarusatibus, populis Aquitanis, & Tolosæ ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ prouinciæ Romanorum, & Hispania citeriori, habentes oppidum natura loci ac manu munitum, in regno Francorum situm.

Suessij populi Germaniæ, ques coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas Heluetiosq; annumerari: siue fortè Suitenses esse, qui cum Tuticensibus quondam Heluetijs nostra memoria bella gessere: uel Suessij, id est Sueui. nam cùm singulis annis domo Sueuorum media pars exceder

cederet, fortè diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi qui Daciæ & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios Rhetosq; habitant, idem ferè nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum usq; promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Sueßiones populi inter Belgas, fratres et consanguinei Rhemorum, eisq; attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno (quod hodie est ciuitas) Bratuspantioq; erant finitimi: agros feracißimos, & latißimos fines habebant: apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentißimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat. XII. oppida in Sueßionibus habẽs. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba, multiq; Gallorum reges usq; post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Sueßiones accepisse leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomẽ retinens, in prouincia Rhemensi prima suffraganea, & in regno Francorum sita.

Sueuorum gens trans Rhenum, Bauaris & Franconibus finitima, plus quàm centum pagos habens, maxima et bellicosißima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatesq; & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badensibus, comiti-

bus de Virtemberg, alijsq; principibus ecclesiasticis & secularibus subiecta, qui, ut olim, referente Cæsare, Principes regionum atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt.

Sunici populi prope Coloniam urbem, olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citerioribus adiacentes, à Tacito proditi.

T

Tamesis flu. in Anglia fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidēs, à mari circiter passuum mil. octoginta. Id uno omnino loco pedibus, atq; ægrè transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, nauigabilisq; Oceanum influit. Tamisa uulgò.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Sontiatibus, Vocatib. Tarusatib. Hispaniæ citeriori, in Regno Francorum siti.

Tarbiacos in finibus Agrippinensium populos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tarusates populi Aquitaniæ, proximi Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos coniectura est fuisse populos Tursæ, quæ ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, & Francorum Regno sita.

Tasandrum oppidum in Leodiensi diœcesi, cui Diuo Trudoni nomen fecere.

Tanciaci (aliâs Ranciaci) populi Germaniæ,

quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse, multò quàm nunc maiores extitisse. Hæc gens postea Rheno discreta, solicitauit Vbios (nunc Agrippinenses) ut à Romanis deficerent, initio imperij Vespasiani. Tacitus.

Teutoni populi ultra Rhenum flu. fuerunt, ex quibus & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cùm id flumen in Galliam uenientes transijssent, impedimenta cum unius ferè legionis præsidio reliquerunt. Vsus autem Teutonos credit, qui Franconiam & Bauariam Germaniæ regiones, eisq; finitimas terras inhabitant. Vulgus uerò omneis citra & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè suis finibus quondam pulsi à Sueuis, qui quàm latißimè agros desertos poßidere glariabantur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus à Romanis Duce Mario cæsi sunt: quos Pomponius Mela Albi flu. Cimbrisq;, Hermonibus & Sarmatis propinquos tradit. Teutonos tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures scripsere, inter Alpeis scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem fortè sunt à Tuiscone eorum Rege, Mäni filio, ut sensit Tacitus lib. de situ Germaniæ. Italica ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus pagus & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas

erant.

erant. Inde fortè coniectura est eos esse qui nunc Turegum cum agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Constantienses incolunt.

Tolosates populi Galliæ prouinciæ, finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longè à Sontiatibus populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas est metropolis, Francorum Regi subdita.

Treuiri populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus (id est Metensibus) & Rheno flu. usq; in pontem quo Cæsar traiecit exercitum, quæ pars nunc est Coloniensis diœcesis. Fere autem omnes Treuiri Germanica lingua utuntur: & nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat. Horum inter Gallos uirtutis opinio erat singularis: & plurimum equitatu peditatuq; ualere existimabantur: nomen retinent. Situs ciuitatis est natura munitus, & metropolis huius ciuitatis præsul, unus ex electoribus Imperatoris est, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos ueniens unà cum Cardinale Lucemburgensi, re infecta abijt.

Triboces seu Triboci, populi Germaniæ in finibus Celtarum & Belgarũ, finitimi Tullensibus

sibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, et Rheno, fere omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenses Latinè dicti: quibus uulgaris sermonis cum ueteri satis alludit uocabulum. Hi sunt in regione Alsatia, olim (ut quibusdam placet) Heluetia.

Trinobantes populi in Anglia, prope firmißimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Caßijs, Angliæ populis.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio ac lacubus proximam, saltibus & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus: &, ut quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti; (quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat) in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autē interpretantur Turegum, quasi Duregum; id est duorū Regum: & Tulingos credunt tunc Lotaringos esse dictos, nomine composito ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit. Hi cis

Hi cis Rhenum et Mosam inter Eburones numerantur. Oppidum est nomen retinens, olim ciuitas episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem urbem translata, usq; ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uolunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic uetusta adhuc monimenta uidentur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est metropolitica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu, nomen retinẽs; in regno Francorum sua: quam, & Andegauensem urbem diuus Ludouicus Francorum Rex Britanniæ Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tygenos (quin potius Icenos) populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus Neronem Imperatorem hæredem instituit, nõ memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

Vadam inter Coloniensem & Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium Rheno flu. & eis cum adiacentem in Ducatu Cleuẽsi situm; Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus,

bus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno flu. omnes ferè Germanica lingua utentes. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ, nunc Vormacienses dicti, Alsatiæq; (olim Heluetiæ: tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris) adscripti: quò magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemaniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores sitis, uiderentur inter Celtas forsan collocandi: nisi quis recta à Matronæ fluminis ortu ad Renum flumen Celtas his finibus à Belgis dispartiat, quibus Belgis pari ratione. Virodunum, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuerensis, in ducatu Barrensi consistens, adscribitur.

Vascones in Aquitania populos Tacitus memorat.

Vatasticam insulam in fluuio Rheno finitimam Batauis et Phrysijs, quæ est diœcesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longè alios esse certum est ab illis Hollandis qui prope Balteum mare ac Daciam habitant, sicut & alia est circa id mare & Daciam Zelandia.

Vatuca, seu Rauaca, inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longè à colle uno, syluis, & tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius & Aurunculeius Romani hye-

mantes

mantes cum legione una & quinque cohortibus, à duobus Eburonum regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensib. nec longe ab Aquisgrani urbe uerisimile est, forsan eo loco ubi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, ut Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credunt Vatucam castellum fuisse ubi nunc est Iuliacum oppidũ, quod ducatus est titulus inter Aquisgranum et Coloniam Germaniæ urbeis Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putant: ubi adhuc plura insignia uetustatis monimenta apparent.

Vbij germani populi olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla & florens, ut est captus Germanorum, qui paulò sunt eiusdem generis & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq́; ad hos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multóque humiliores & infirmiores reddiderunt. In quorum fineis Cæsar primò trans Rhenum exercitu per pontem in Menapijs factum ducto, uastatis agris Sicambrorum se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quò antè exercitum traduxerat, pontem in finibus Treuirorum

uirorum fecit; legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare Agrippinæ uiro acceptos plerisq; placet: qui,ut uerisimile est,à Sueuis cōpulsi,citra Rhenum hortante Agrippina urbem condere et habitare cœperunt: quæ ciuitas paulò pòst cùm Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, ut Tacitus scribit, consumpta est: & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Vbij igitur Cæsaris tempore, ut coniectura est, loca ubi Marchiæ comitatus à Duce Cliuensi nunc possessus,& Vestfaliæ oppida sunt, parsq; ducatus Montensis, incoluisse præsumuntur: quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus transrhenanos etiā suo tempore fuisse scribit,quòd fortè ad utranq; Rheni ripam uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysij & Gheldrenses nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq; habebant,& adhuc possident. Quin & aliquando usq; ad Rhenum flumen protensos Saxones fuisse quibusdam placet, quod facile est, cùm quis origine Saxo illic fortè aliquid possederit,ut sæpe principibus alienigenis

xinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. Hos partem Galliæ prouinciæ Romanorum fuisse quibusdam placet.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, et Allobrogas, montesq; sancti Bernardi, & Brigã: quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur. Caput gentis est uicus ubi abbatia qui sanctus Mauricius dicitur, diœcesis Sedunensis: quicquid tamẽ agri trans Rhodanum poßidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos quos Cæsar summas Alpes nominat, Ex Gallia in Italiã uenietibus aditus est. Varagri sunt Pli.

Verbigenus pagus Heluetiorũ inter Celtas.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus Neruijsq; finitimi, nomen retinent, in Francorũ regno siti, ac ex magna parte in diœcesi Landunensi, ac Suesβionensi, & ex toto in prouincia Rhemensi, instarq; prouinciæ habentes: inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quintini, quos Rex repetit. Vermandois à Gallis, mutato aliquãtulũ nominatione, dicti.

Vesontio oppidum maximum Sequanorum, natura loci munitum inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circunseptum. Ciuitas est Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinẽs, mutata litera u, in b, ut Romanis & Vasconibus pronuntiãdi mos est. Situm habet qualem Cæsar in Commentarijs descripsit, præterquam

quòd

dibus, Venetis, Osißinis, Lexobijs, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonēsi, & Francorum regno siti.

Vocates inter Aquitanos proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti: ab his forte Vascones dicti. Hos coniectura est fuisse Vesaticos. Ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Voccetius mons in Heluetijs, quem Cæsar nō memorat, sed Tacitus.

Vocontij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus (id est Tarentasijs) finitimi, & Allobrogibus, ultra Alpes Graias (quibus hodie mons cinerũ siue Cinesius nomen est) hos Isara flu. alluit.

Vogesus mons in finibus Lingonum, à quo Mosa flu. profluit, non longè à fonte Matronæ flu. in Francorum regno situs.

Volgæ, seu Volcæ populi prouinciales, non longè ab Artomicis seu Arecomicis, qui nũc Auraicenses sunt, Tolasatibus, Narbonensibus, Maßiliensibus, Gabalis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus flu. alluit, posthac Ligusticum mare influit: Aremici aut Arecomici

comici pridem à nonnullis, nunc Auenionenses dicti. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Arelatensis olim, nunc uerò Viennensis: maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani pontifices sedem magno totius Italiæ incōmodo, maiore urbis Romæ, tenuere septuaginta & amplius annos, donec felicißimo euentu Italiæ restituti pontifices ad hanc diem mansere.

Vsipetes Germaniæ populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum flu. transierunt, non longè ab ostio ubi in mare influit, & Menapiorum agros utranq; fluminis ripam incolentes, occuparūt. Ex hoc constat Menapiorum fines, quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse, multò latiores maioresq́; extitisse, & agros Ducatus Montensis Rheni ripis ulterioribus adiacētes, ac etiam Cliuensis possedisse.

Vualis, seu Vacalis est pars flu. Rheni, quam Mosa flu. recipit, antequam in Batauos, & mare Oceanum fluat: & est diœcesis Traiectensis prope Nouiomagum oppidum, & Traiectensem urbem episcopalem, nomen retinens.

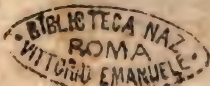
Vxellodunum oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè à Gallia prouincia Romanorum. Vide Cæsar. lib. VIII.

ATq; hæc de Gallorum, Gallisq; qui aut proximi aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quamuis uetustatē illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclarè gestas ab his explicent. Nec tamē singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrißima quæq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentiū, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorū diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissem, id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantùm, aut Tacitū, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquum operis et in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarū lectione collecturum, quæ Europam, & Asiā, ac Africam, saltem oram littoralem, notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, hæc legis Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate, prohibet: sed & ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit eam Italia

[illegible library stamp]

liæ partem, quam Samnites, Appuli, Græci, Campani olim tenuere, totam nunc in regnū Neapolitani nomen abijsse: quod olim Latiū, nunc Campaniam, aut terram Romanam: quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolā esse mutatam? Iam quæ priscis illis temporibus clarißimæ oppida fuerāt, aut penitus concidēre, aut in uicos abiere, successereq; omnino cùm aliæ gentes, tū aliæ quoq; nominationes diuersißimæ. Lyrim enim à ueteribus amnem dictum, iam septingentos ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitißimum propugnaculum sibi construxerunt, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papia est à Papio quodam Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania in Pontem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienem ipsum patrem, Tiberonum accolæ uocant. Sipûs illa sepiarum capturâ celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgò, à Manfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verùm longius quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS.

INDEX RERVM MEMORABILIVM QVAE IN COMMENTARIIS CAESARIS HABENTVR.

A

Actio

Aquil

Celta

Leui

Z. Hirt

L.Vib

Marc

Nico

R

S

Saser

T

Ticida

Triar

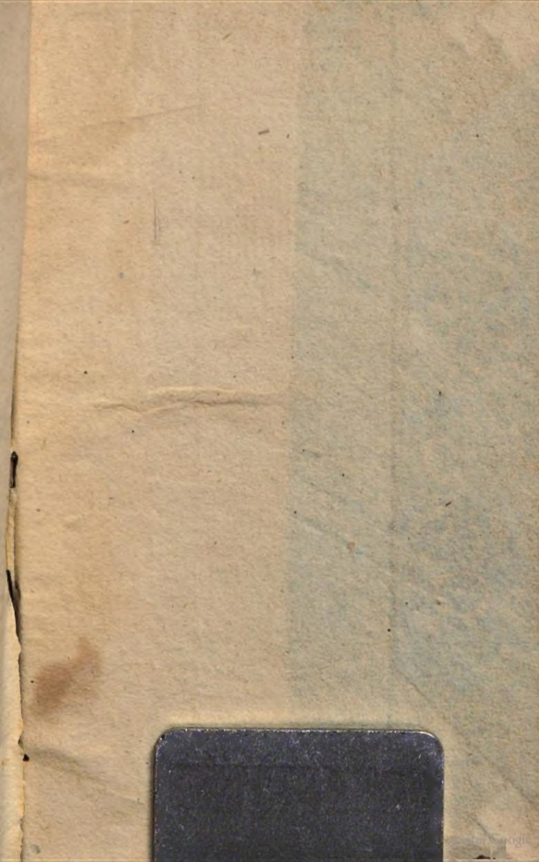
Vnelli

FINIS.

Rmo E.
Illmo. Do.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

